

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО

Кафедра гуманітарних і правових дисциплін

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Монографія

За загальною редакцією І. В. Шульженка

Кривий Ріг
Видавець Роман Козлов
2018

УДК 1:34:[377:001]
Ф56

Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького національного університету імені Михайла Туган-Барановського
(протокол № 5 від 20.12.2018)

Рецензенти:

Куракін О. М., доктор юридичних наук, доцент (Донецький юридичний інститут МВС України);

Олюха В. Г., доктор юридичних наук, професор (Криворізький факультет Національного університету «Одеська юридична академія»);

Токарева Н. М., доктор психологічних наук, доцент (Криворізький державний педагогічний університет).

**Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського**
50005, Кривий Ріг, вул. Трамвайна 16 А
Тел.: (099) 977-87-73
E-mail: filosof@kaf.donnuet.edu.ua

Філософсько-правові аспекти науково-педагогічної діяльності : монографія
Ф56 [Електронний ресурс] / за заг. ред. І. В. Шульженка. — Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2018. — 146 с. — Режим доступу: <http://elibrary.donnuet.edu.ua>
ISBN 978-617-7643-28-8

В роботі розглядається специфіка інтелектуалів як складових мережевої культури, розкриваються особливості освіти в полікультурному суспільстві та за умов міжкультуралізму, аналізуються трансформаційні процеси, що відбуваються в моралі сучасної молоді з метою виокремлення критеріїв для діяльності науково-педагогічних працівників, досліджуються проектні форми театрального мистецтва у соціально-педагогічному аспекті з метою розкриття шляхів науково-педагогічної діяльності в межах педагогічних установ, пропонуються форми творчості з психолого-терапевтичною метою задля відновлення науково-педагогічних працівників. Окремі аспекти монографії присвячені проблемам реалізації та ефективності правових пільг та переваг, які надаються науково-педагогічним працівникам України, що мають статус внутрішньо переміщеної особи.

Для науковців, викладачів, аспірантів і магістрантів. Матеріали можуть бути використані у викладанні філософських, соціально-гуманітарних і правових дисциплін.

УДК 1:34:[377:001]

© Колектив авторів, 2018

© Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, 2018

ISBN 978-617-7643-28-8

ЗМІСТ

Зміст	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ОСВІТА В ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ВІД ПОЛІКУЛЬТУРНОСТІ ДО МІЖКУЛЬТУРАЛІЗМУ (Т. В. Цимбал, Р. І. Амірова)	6
РОЗДІЛ II. ІНТЕЛЛЕКТУАЛИ ЯК РУШІЙНА СИЛА СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН МЕРЕЖЕВОЇ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (Ніколенко К.В.)	25
РОЗДІЛ III. РОЗВИТОК ПРОЕКТНИХ ФОРМ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ (Орлова О.І., Полякова В. Я.)	44
РОЗДІЛ IV. ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ, ЩО ВІДБУВАЮТЬСЯ В МОРАЛІ МОЛОДІ УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ ЛІБЕРАЛЬНИХ НОРМ. ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ (Щербаківа Н.В.)	57
РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ГАРАНТІЙ ДЛЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ, ЩО МАЮТЬ СТАТУС ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНОЇ ОСОБИ (Шульженко І.В.)	73
РОЗДІЛ VI. ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ ЯК СУБ'ЄКТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ АКТИВНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ (Гігін О.В.)	90
РОЗДІЛ VII. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ НАУКОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ (Шурупіва К.В.)	110
РОЗДІЛ VIII. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛУ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ ДЛЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (Орлов В.В., Мазурок П.П.)	123
Література	135
Відомості про авторів	144

ВСТУП

Різноманітні дослідження, маючи на меті встановлення певних особливостей отримання освіти, самореалізації, сучасних професій та напрямків діяльності, констатують досить негативні перспективи для сучасних науково-педагогічних працівників. Стрімкий зріст технологій, потреба в якісно інших фахівцях, призводять до того, що сучасний освітній процес виглядає морально застарілим та безперспективним. Проте, необхідність в навчанні, дослідженні нового, пошуку шляхів вирішення наявних проблем вимагають наявності спеціалістів, спроможних подолати ці проблеми, розвиватись відповідно до соціальних запитів та очікувань. Через це науково-педагогічна діяльність є актуальною та сучасною, але вимагає комплексного дослідження та ґрунтовного, всебічного аналізу для подолання кризових елементів та відповідності потребам сучасності.

Велика кількість спеціалістів констатує низьку затребуваність власної професії, вказує на необхідність змінювати фах, або постійно вдосконалювати професійні навички. Тому процес навчання є актуальним та майже безперервним. Науково-педагогічні працівники, через специфіку своєї діяльності повинні постійно навчатись, бути в курсі нових тенденцій та особливостей й можуть надавати необхідні знання та компетенції. Вони можуть слугувати певним соціальним інструментарієм для подолання цих проблем. Проте, не завжди реальність відповідає цим потребам, тому філософсько-правовий аналіз науково-педагогічної діяльності покликаний здійснити аналіз специфіки, встановити проблеми та виокремити перспективи такої діяльності.

Сучасне законодавство України в окремий спосіб визначає педагогічних працівників, наукових працівників та науково-педагогічних працівників, зазначаючи, що останні за основним місцем своєї роботи, провадять навчальну, методичну, наукову та організаційну діяльність, а ці різновиди діяльності регулюються відповідним законодавством про наукову, науково-технічну та інноваційну діяльність. З точки зору закону, вище зазначена діяльність охоплює

широке поле компонентів, елементів, складових його структури, що в підсумку і дають уявлення про специфіку, задачі, перспективи та напрямки здійснення науково-педагогічної активності. Тому науково-педагогічна діяльність є предметом дослідження багатьох окремих галузей науки: філософії (досліджується з точки зору загальнонаукових компонентів, що можуть виступати як факторами походження цієї діяльності, так способами аналізу результатів і наслідків, виокремленням перспектив), психології (формування необхідних якостей педагога та теоретичний інструментарій задля ефективного здійснення своєї професійної діяльності), соціології (конкретні дослідження поточної ситуації та визначення перспектив), права (теоретичні концепції та загальне уявлення про діяльність та конкретні складові педагогічної роботи з точки зору юриспруденції). Тому на меті запропонованого монографічного дослідження є здійснення спроби аналізу цих різних компонентів для повного, системного розуміння окремого елемента соціальної реальності – діяльності науково-педагогічних працівників.

РОЗДІЛ І

ОСВІТА В ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ВІД ПОЛІКУЛЬТУРНОСТІ ДО МІЖКУЛЬТУРАЛІЗМУ

Проблема необхідності модернізації сучасної освіти викликана глобалізацією, активними інтеграційними процесами у світі, міграцією населення тощо. Власне ці процеси безпосередньо впливають на науково-педагогічну діяльність, освітній простір, що онтологічно пов'язаний із системою наукового знання конкретної епохи і носить темпоральний характер. Зміст освіти залежить не тільки від певних технологій, критеріїв оцінки результатів праці, цінностей і цілей професійної діяльності, а й від тих процесів, які відбуваються в сучасному світі.

Науково-педагогічна діяльність викладача має відповідати ідеології антропоцентричного підходу, принципам доцільності, науковості та соціальної обумовленості. Саме тому зростає роль суб'єктивного фактора, власне – науково-педагогічних кадрів, які повинні здійснювати вибір підходів і методів організації навчання та виховання, відповідно до викликів глобалізації.

«Провідним принципом модернізації освіти, успішного розвитку та співіснування в Європі на межі ХХ–ХХІ ст. став полікультуралізм, який був покликаний вирішити нагальні комунікативні проблеми, забезпечити мирне співіснування та взаємодію, виходячи із визнання європейської єдності і, одночасно, збереження національних відмінностей. На останньому наголошується ще у Європейській культурній конвенції 1954 р., а серед завдань Ради культурного співробітництва ЄС підкреслюється значення захисту прав людини і сприяння усвідомлення європейської ідентичності на основі поліетнічності. Однак запроваджена в останні десятиліття ХХ ст. полікультурна освіта не дала бажаних результатів. Тому перед європейськими та світовими владними колами постала проблема корегування освітньої стратегії з метою вирішення нагальних соціальних і культурних проблем. Виходячи з цього,

нами здійснено спробу проаналізувати проблеми освіти в добу глобалізації та обґрунтувати необхідність переходу від принципу полікультуралізму до міжкультурної освіти. Наукова новизна авторського підходу полягає в тому, що окреслена проблема розглядається нами в контексті концепції «буттєвого вкорінення людини» [12].

Зауважимо, що проблеми глобалізації та її наслідків неодноразово обиралися предметом філософської рефлексії як у світовому, так і у вітчизняному науковому просторі. Однак складність та потенційне багатство смислів відкривають необмежений шлях теоретичного осмислення та практичного дослідження глобалізаційних проблем полідисциплінарному науковому дискурсу.

Власне поняття «глобалізація» є сьогодні одним з найбільш вживаних у науковій лексиці і включає такі смислові аспекти: по-перше, дане поняття характеризувало загальний стан планети в роботах американських та французьких дослідників у 60-х рр. минулого століття та увійшло практично в усі мови світу; по-друге, глобалізація означає інтеграцію економік, особливе сприяння транснаціональним компаніям, результатом чого повинне стати перетворення світового ринку на цілісність. Такі процеси розвиваються за умови інтернаціоналізації, формування полікультурності, активізації взаємодії культур, зниження значення культурних норм національних держав. Створюється ситуація, в якій «національні держави та їхній суверенітет влітаються у павутиння транснаціональних акторів та підкорюються їхнім владним можливостям, їхній орієнтації та ідентичності» [2, с. 26].

Тим не менше, у сучасному науковому дискурсі не існує певного однозначного визначення поняття «глобалізація». Для характеристики цього процесу використовують метафори, образні вирази, які певною мірою розкривають сутність процесів глобалізації: «нестримний світ» (Е. Гіденс), «плинна сучасність», «індивідуалізоване суспільство» (З. Бауман), «прискорений взаємозв'язок», «ущільнення простору та часу» (Д. Хелд). Так глобалізація, на думку Е. Гіденса, – це «не один процес, а складне поєднання

цілого ряду процесів. Вони розвиваються з протиріччями та навіть у протилежних напрямках», тому ними неможливо керувати і вони створюють враження, що «світ вислизає з рук» [4, с. 29]. Тобто, це різнопланові процеси, що змінюють і політичну систему, і державні інститути, і міжособистісні стосунки. За Д. Хелдом, глобалізація, в першу чергу, постає «процесом розширення, поглиблення та прискорення світового співробітництва, що охоплює всі аспекти сучасного соціального життя – від культурного до кримінального, від фінансового до духовного», передбачаючи «трансформацію просторової організації соціальних відносин та взаємодій, що змінюється за допомогою таких показників, як протяжність, інтенсивність, швидкість та вплив, і породжує міжконтинентальні або міжрегіональні потоки та структури активності, взаємодій та проявів влади» [11, с. 17-19]. «Протиріччя процесу глобалізації підкреслює і З. Бауман, на думку якого, глобальний характер сучасного суспільного розвитку є об'єктивним, нездоланим, таким, що породжує тенденції непідвладні контролю людини та сприяє зростанню невпевненості та невизначеності. Але з іншої сторони, З. Бауман акцентує увагу на необхідності аксіологічних змін світу окремої особистості, на міжособистісних відносинах, на життєвих цілях кожної людини. Таким чином глобалізація не формує єдиний світ, а сприяє його фрагментації і є по суті наслідком індивідуалізованого суспільства» [1]. Процеси глобалізації породжують стрімкі зміни у політичних та економічних системах, сприяють різкому зростанню міжнародних міграційних потоків та призводять до створення принципово нової соціокультурної ситуації у світі.

«Зароджуючись у надрах економічної системи, глобалізація перетворює національну економіку певної країни на космополітичну. Ще у середині XIX ст. К. Маркс писав: «Буржуазія шляхом експлуатації всесвітнього ринку зробила виробництво та споживання всіх країн космополітичним. ...Вона вирвала з-під ніг промисловості національний ґрунт. Споконвічні національні галузі виробництва знищені та знищення їх триває кожного дня. Їх витісняють нові галузі виробництва, запровадження яких є життєво важливим питанням для

всіх цивілізованих націй, – галузі, що переробляють вже не місцеву сировину, а сировину, що привозять з найвіддаленіших областей земної кулі. І вироблені фабричні продукти споживають не тільки у межах даної країни, а й в усіх частинах світу. Замість старих потреб, які задовольнялися вітчизняними продуктами, виникають нові, для задоволення яких необхідні продукти найвіддаленіших країн та кліматів. На зміну старій місцевій та національній замкненості та існуванню за рахунок продуктів власного виробництва приходить всезагальний зв'язок та всебічна залежність націй одна від одної» [6, с. 427-428]. Позитивне ставлення автора до змін, що відбуваються в економіці, очевидне. Крім того, ознаки глобалізації виникають набагато раніше, ніж це визначається у сучасному дискурсі глобалізму. Але найбільший інтерес викликає близькість позицій марксизму та неолібералізму щодо відповідних змін.

Паралельно з економічним процесом глобалізації відбувається більш глибокий та, на нашу думку, руйнівний процес культурної глобалізації та формування так званої «нової» людини. «Цивілізація зі своїми гігантськими містами, – пише О. Шпенглер, – зневажає коріння душі та позбавляється від них. Цивілізована людина, інтелектуальний кочівник, знову стає мікрокосмосом, що не має батьківщини, духовно вільним... *Ubi bene ibi patria* (де добре, там і батьківщина) – таке гасло періоду до виникнення культури та після її знищення» [13, с. 113]. Тобто, сучасна людина – це людина, що живе сьогоднішнім днем, і задля свого задоволення, задля задоволення індивідуальних потреб.

Однак глобалізаційній єдності протистоять національні, етнокультурні та державні цінності, тобто глобалізація актуалізує та активізує проблему і процес національної ідентифікації. Зростає значущість впливовості, сили своєї рідної держави, свого територіального простору. Національні та етнічні характеристики ревальвуються та набувають привабливості у свідомості багатьох людей. Звичайно, самоідентифікація більшості індивідів не обмежується сьогодні національною або територіальною ідентичністю, проте й

не відкидає останню. Часом сьогодні ми спостерігаємо загострення почуття національно-етнічної ідентичності, що породжує боротьбу за споконвічно свою територію. Навіть люди-мігранти, хоч і пересуваються у просторі, але в певний час займають визначене місце, живуть на певній території, намагаючись закріпитися, укорінитися на новому, сприятливому для облаштування та життя місці, і у той же час – не втратити зв'язок з батьківщиною.

Проте більшість взаємозалежностей і взаємозв'язків у світі. стосуються не близького, а далекого оточення: віртуальні зв'язки посилюються, а людина відривається від власного роду, тобто – знекорінюється. «Планетарна мобільність активістів глобалізму, їх наднаціональний та екстериторіальний статус, – підкреслює О. Панарін, – це не тільки надбання людства, як стверджують адепти глобального «відкритого суспільства», це загрожує і найдраматичнішими втратами. Відстороненість від національного середовища груп, що глобалізуються, зростає, їх державна невідповідність, поляризація глобального світу меншості та життєвого світу більшості є викликом, на який ще немає відповіді» [7, с. 123]. Філософ пропонує особливий погляд на перспективи розробки соціально-філософської теорії критичного глобалізму, який спирається на три вихідні положення. По-перше, протилежною стороною формування взаємозалежного світу та оптимістичним поглядам на цей процес, виступає «національна дезінтеграція», що створює загрозу національному суверенітету. По-друге, глобалізація супроводжується «розривом типів соціального часу», що характерний для еліт або аутсайдерів, мас, які включаються у глобалізаційні процеси з різною швидкістю. По-третє, це входження має абсолютно різний характер: еліти стають більш відкритими та мобільними, («туристами», за визначенням З. Баумана), а життєвий простір мас («бродяг») віддаляється від модерну, локалізуючись просторово, однак знекорінюючись онтологічно.

У цьому випадку постає питання: чи можливо зберегти національну ідентичність, національну культуру в умовах глобалізації, чи варто докладати зусилля до цього, і яка роль освіти у вирішенні окреслених проблем?

Певною мірою проблеми збереження національної ідентичності пов'язані з масовими міграціями населення у другій половині ХХ ст. та на початку ХХІ. Офіційна політика (наприклад, європейська) спрямована на формування нових космополітичних або транснаціональних ідентичностей. Засобами в даному випадку виступають єдині права та обов'язки, форма документів, валюта і т. ін.. Однак, це не означає, що етнічні проблеми як такі та проблеми збереження національної ідентичності є неактуальними. Напроти, процеси глобалізації відкривають саме перед титульними націями зовсім не безхмарне майбутнє. Так у багатьох країнах Європи (Франція, Німеччина, Англія, Голландія і т.д.) проживають великі групи іммігрантів, що відрізняються від європейців високим рівнем народжуваності. Більшість експертів стверджують, що згодом відбудеться зниження кількості корінних мешканців та послаблення їх економічних, соціальних та політичних позицій. Як наслідок – ослаблення західної демократії та поступова ісламізація Європи.

У посттоталітарних державах європейського простору (в тому числі, в Україні) процеси глобалізації породжують дві протилежні тенденції. З одного боку, відбувається уніфікація, вестернізація та інтернаціоналізація населення. З іншого – ці процеси стимулюють активну протидію, що виявляється як національне культурне та духовне відродження, прагнення до етнонаціонального самоствердження. Тому сьогодні в колективній свідомості східних європейців актуалізовані проблеми мовної приналежності й національної ідентифікації.

У цілому ж у світі переважає прагнення до формування космополітичного світогляду, єдиної світової ідентичності або транснаціоналізму. У розробці підґрунтя формування останніх використовується філософія солідаризму (Г. Ласкі, М. Оріу) та комунітаризму (А. Етціоні, Г. Барзілай), теорії культурної креолізації (Т. Еріксен) та поперечної комунікації (К. Дойч). Останні висувають у якості провідного фактору, що формує взаємну довіру, спільні інтереси та високу територіальну мобільність, комунікацію, реальне живе спілкування

людей, які утворюють спільноту на основі дружніх стосунків, творчих зв'язків тощо.

«Комунікативні ідеї, запропоновані ще у середині ХХ ст., розвиваються сучасними соціологами Е. Адлером та М. Барнеттом, що визначають спільноти безпеки як колективи людей, що мають загальну ідентичність, високий рівень міжособистісної довіри, поділяють інтереси загалу та орієнтуються на однакові смисли. Дослідники вважають, що такі спільноти можна утворити як на регіональному рівні, так і на міжнародному, світовому, тому підтримують ідею розвитку полікультурності в усіх сферах людського життя» [15, с. 4]. Проте виникає питання, як поєднати (або об'єднати) цінності національної культури, що покладаються в основу самоідентифікації людини починаючи з раннього дитинства, та цінності полікультурності, не протиставляючи їх?

«На нашу думку, це можливо лише за умови вирішення нагальної задачі деетнізації політики. Розв'язувати ж останню необхідно з дотриманням діалектичних принципів єдності та свободи. В сучасному науковому дискурсі виокремлюються три основні підходи до вирішення проблеми деетнізації політики. Сутність першого витікає з ідеї нестабільності та змінності національно-етнічних спільнот і полягає у формуванні постетнічних націй на ґрунті космополітизму та полікультурності (Д. Холінджер). У якості позитивного прикладу реалізації даного підходу наводять модель поліетнічного суспільства Канади, що побудоване на принципі ліберального культуралізму. Останній вимагає підтримувати не тільки загальні права громадян, але й визнавати особливі права окремих груп, їх особливу ідентичність та своєрідні потреби. Другий підхід спирається на утвердження загальної політичної культури, що повинна бути відмежована від етнічних та національних культур (Дж. Х'юменс). Такий погляд вимагає формування абсолютно нового типу транснаціональної політичної культури та свідомості. Третій варіант передбачає можливість збереження єдності сучасної поліетнічної держави лише за умови вкорінення у свідомість громадян ідеї свободи та значущості окремої особи, а не спільноти» [5]. Саме на ґрунті усвідомлення та відчуття цінності

окремішності, самості, а не загалу, можна побудувати гармонійний соціум. Проте, з нашої точки зору, в даному випадку важливо і необхідно запобігати егоїзму та індивідоцентризму, орієнтуючись на загальнолюдські цінності, смисли національної культури та інтерсуб'єктивність.

Кардинальні зміни у сфері комунікації призвели до того, що людство фактично потрапило у систему глобального комунікаційного простору, який докорінно змінює характер стосунків між культурами. Сучасні діалоги між культурами не мають одновекторного, локального характеру, а скоріше занурюють культури у площину полікультурних стосунків, створюючи умови для інтегрального діалогу в єдиній семіосфері. По суті сьогодні спостерігається криза локальної культури, яка в принципі є природною у межах того технологічного шляху, що був обраний нашою цивілізацією, і перехід до інтеграційного рівня культури. Саме виникненням глобального комунікативного простору була обумовлена актуальність проблеми формування полікультурної освіти на європейському просторі.

«Нагадаємо, що європейські суспільства набули ознак полікультурності декілька десятиліть тому. Сучасні науковці виділяють певні ознаки полікультурного суспільства, до яких, на думку А. Перотті, належать такі: а) подрібнення та глобалізація культури, яка відзначається, зокрема, новими технологіями інформаційних та комунікаційних систем; б) множинність внесків інших культур до європейського соціокультурного простору; в) регіональний, мовний та етнокультурний плюралізм як наслідок формування національних держав у Європі; г) культурний плюралізм, що є наслідком змішування народностей в результаті остаточного осідання останнім часом в європейських державах економічних та політичних мігрантів; д) багатовекторність внесків інших культур до національної спадщини різних європейських країн (мова, філософія, наука, історія, економіка, побут та інше); е) культурні залишки періоду колонізації та деколонізації в суспільній свідомості (упередження, стереотипи, колоніальні суперечності)» [8, с. 32].

Окреслені риси полікультурності та впевненість у провідній ролі освіти в процесі формування адекватного сприйняття особистістю нового інтеркультурного середовища можуть бути підґрунтям для подальших міркувань.

«Враховуючи полікультурність європейського простору, Ради Європи звернулася до європейських міністерств освіти з рекомендацією «Про підготовку викладачів з питань навчання інтеркультурному взаємопорозумінню, зокрема в контексті міграційних процесів» (25 вересня 1984 р.)» [9]. У рекомендаціях, зокрема, наголошується, що суспільства, які утворилися упродовж останніх десятиліть внаслідок міграційних процесів, характеризуються множинністю культур та відображають незворотній та загалом позитивний процес, з огляду на те, що такі суспільства можуть сприяти налагодженню тісніших зв'язків між різними частинами світу. Тому урядам всіх європейських держав необхідно ввести питання, що пов'язані з полікультурністю та порозумінням між різними спільнотами, до освітніх програм.

Головним завданням освіти стає формування вміння учня у полікультурному середовищі бачити в Іншому подібність і відмінність та сприймати таке відкриття відмінності як «відкриття зв'язку, а не перепони» (К. Леві-Строс). Тобто, відмінність та подібність є лише другорядними елементами стосовно основного – зв'язку. Саме міжкультурні зв'язки є джерелом збагачення та динамізації освітньо-виховного процесу, основною метою якого є не вивчення певних культур та їх артефактів, а формування попередньої орієнтації дитини на принципи взаємоповаги та толерантності в умовах полікультурності.

Полікультурна освіта та виховання налаштовує на розвиток гуманістичних взаємовідносин, вчить дитину знаходити своє місце стосовно Іншого, формує вміння застосовувати засоби урізноманітнення своїх взаємин з оточуючими. Важливим завданням полікультурного виховання є формування вміння спілкуватися з оточуючими, вирішувати конфліктні ситуації,

позбувшись упереджень щодо чужих культур або нейтралізувавши їх раціональними аргументами.

Програма полікультурного навчання Європейського центру молоді Ради Європи, що створений в 1972 році у Страсбурзі, передбачала вивчення дітьми певних наболілих питань у відносинах між носіями різних культур, суспільствами та власне культурами. До таких проблем зараховують, по-перше, глибокі відмінності між культурами як в країні, так і поза її межами; по-друге, формування колективних ідентичностей, націй та їх історію, а також створення стереотипів, упереджень, формування етноцентризму, расизму, вияви жорстокості; по-третє, впливи «окультурення», що глобально відбуваються через оточуючий нас простір.

З метою вирішення даних проблем, полікультурна освіта не повинна була обмежуватися лише розкриттям відмінностей з Іншим. Головне завдання – навчити дитину діяти у відповідності зі знанням прав людини, не припускаючись будь-яких проявів дискримінації. Тобто, представник іншої культури не повинен сприйматися як нерівний у правовому, соціально-економічному та політичному статусі. А права людини повинні бути центром аксіологічної системи громадянина полікультурного суспільства. Знання та дотримання прав людини – це орієнтир, що дозволяє сприймати Іншого поза ідеологічними або будь-якими розбіжностями економічного, вікового, статевого характеру.

Виконання цих завдань включає два шляхи: 1) теоретичний, що повинен забезпечити прийнятний рівень засвоєння принципів, понять, пов'язаних з дотриманням прав людини, вивчення основних текстів міжнародних декларацій; 2) практичний, за допомогою якого відбувається засвоєння прав людини на рівні цінностей та їх практичного втілення в комунікативній практиці. Причому початком виконання цих завдань повинні бути молодші класи школи або навіть система дошкільного навчання, оскільки саме в цей час відбуваються перші контакти дитини з соціальним життям і легше формується

звичка ставитися до іншої людини як до окремої особистості, до найвищої цінності.

Вивчення ж прав людини повинна включати вся система освіти, всі навчальні предмети. Полікультурна освіта як методологія була покликана забезпечити новий рівень міжпредметних зв'язків та включити полікультурний дискурс у шкільну програму в цілому. З іншого боку, це не означає орієнтацію на виключне формування космополітів. В процесі навчання важливо зберігати баланс між рідною та іншою культурою, не протиставляючи їх, а встановлюючи діалектичний зв'язок. Відправною точкою освіти, на нашу думку, все ж повинні бути історичні та національні корені людини.

Проте сьогодні, за умов динамізації культури, швидкоплинності соціальних змін, процес формування особистісної і національної ідентичності людини (як на батьківщині, так і за її межами) є проблематичним. Необмежене зростання можливостей вибору стає негативним, перетворюючи «індивіда на людину з антенами (з огляду на множинність можливостей та велику кількість цінностей, які йому пропонує сучасне суспільство) на відміну від людини з корінням...» [8, с. 14]. «За таких обставин людина відчувається розгубленою, невизначеною, адже диференціація людського „Я” уможливується лише зростанням моральної культури особистості. Саме тому, головним завданням освіти повинно бути (окрім отримання певної кількості знань) створення можливостей практичного функціонування національної та загальнолюдської культури у реальних способах самотворення особистості, що в результаті веде до буттєвого укорінення людини» [12].

Практичне втілення принципів полікультурного виховання та освіти у загальноєвропейських масштабах наштовхнулося на певні перешкоди: політичні, професійні (нездатність деяких педагогів осягнути нові соціальні реалії, незацікавленість, негнучкість) та об'єктивні соціально-економічні. Певні позитивні зрушення спостерігаються лише в деяких національних системах освіти (Швеція, Нідерланди, Італія), в інших же реалізація принципів

полікультурності є не надто успішною і призводить до проблем формування і підтримки національної ідентичності.

Підкреслюючи екзистенційно-персоналістичне значення збереження національної ідентичності в умовах глобалізації та полікультурності, що розмивають ідентичність та призводять до втрати цілісності самої людини, Т. Фрідмен зазначає: «Оливкові дерева (як символ національної вкоріненості людини – А.Р., Ц.Т.) важливі. Вони символізують усе, що вкорінює нас, дає нам самотність і визначає наше місце під сонцем. Оливкові дерева – це родина, громада, плем'я, нація, релігія, а головне – місце, яке ми називаємо домом. Оливкові дерева дають нам тепло родини, радісне усвідомлення своєї неповторності, інтимність особистих звичаїв, глибину людських стосунків. У їх затінку ми відчуваємося впевнено і безпечно, і це дає нам сміливість пізнавати інших і самим розкриватися перед ними. Тому то ми, буває, так завзято сперечаємося за свої оливкові дерева. Адже найкращої своєї пори вони дають нам почуття власної гідності і належності до чогось більшого та важливішого, ніж ми самі, а ці почуття потрібні для виживання людини так само, як їжа в шлунку. Справді, одна з причин, що національна держава ніколи не зникне, навіть, якщо значення її і зменшиться, – це те, що вона – довершене оливкове дерево – остаточне вираження нашої належності до когось і до чогось – мовної, географічної та історичної. Неможливо бути цілісною особою на самоті. Щоб бути цілісною особою, треба бути частиною оливкового гаю, бути закоріненим у ньому» [10, с. 54]. Таким чином персональний світ людини формується на основі певної національної культури і є «інтерсуб'єктивним світом культури» (А. Шютц). А отже, процес глобалізації ускладнюється піднесенням національного як способу збереження ідентичності, самості особи.

Не дивлячись на це, сьогодні ми вже маємо можливість спостерігати реальні негативні наслідки глобалізації на соціокультурному рівні. Так в Україні відбувається знекорінення та делокалізація традиційної сільської культури, що була осередком збереження та відтворення національної культури, лінгвістичних та фольклорних традицій. Це призводить до

маргіналізації та ціннісної девальвації, амбівалентності та психологічної роздвоєності, породжуючи кризу ідентичності. Крім того, насаджується культ споживацтва і надмірних примітивних насолод. Україна все більше відчуває економічну, політичну, інформаційну залежність від інших культур та держав, втрачаючи самість. А українська людина живе по суті у стані внутрішньої еміграції у паралельну реальність – у «телемісто» (З. Бауман). Віртуальна реальність позбавляє людину зв'язків із зовнішнім світом, який сприймається як джерело проблем, та створює ілюзію спокою і комфорту. Втеча у віртуальну реальність не дає людині можливості піднятися на рівень екзистування, позбавляє її реальних духовних сил та людяності, уніфікуючи та знеособлюючи практично кожного.

Такі негативні наслідки глобалізації передбачав ще у тридцятих роках К. Ясперс: «Об'єднання людей земної кулі спричинилося до процесу нівелювання, який ми спостерігаємо з жахом. Всезагальним сьогодні завжди стає поверхове, нікчемне і байдуже. Цього нівелювання прагнуть, наче воно створює єднання людей. ...Всесвітні конгреси ведуть до посилення цього нівелювання, оскільки там прагнуть не до комунікації гетерогенного, а до спільності релігії та світогляду. Раси змішуються. Культури, що склалися історично, відриваються від власного кореня і спрямовуються у світ технічно обладнаної економіки, у порожню інтелектуальність. Цей процес щойно розпочався, але кожна людина, навіть дитина, втягнута в нього. Захоплення розширенням простору вже починає перетворюватися на відчуття його тісноти...» [14, с. 335-336]. Таким чином К. Ясперс чітко окреслив процеси, що розгортаються сьогодні, передбачивши потрапляння людини у тенета споживацтва, позаісторичного тут-і-тепер-перебування, відірваності від цілепокладання та національної культури. Людина перетворюється на «одномірну» істоту (Г. Маркузе), що запрограмована суспільством на задоволення певних потреб. Відбувається передбачений К. Ясперсом «остаточний відрив людини від її ґрунту. Вона стає мешканцем землі без батьківщини, втрачає спадкоємність, традиції» [14, с. 115]. Горизонти

людського існування внаслідок глобалізації не розширюються, а звужуються, життя людини гомогенізується та уніфікується, втрачаючи творчі потенції.

Тим не менше, розуміння загрози втрати національного та нівелювання локального не призводить до його перемоги. У світі все ж переважає прагнення до формування космополітичного світогляду, так званої єдиної світової ідентичності, транснаціоналізму, полікультурності. Остання окреслює культурну багатоманітність людства, що включає як етнічні, національні особливості, так і мовні, релігійні і соціально-економічні відмінності. Полікультурна ж освіта передбачає знайомство з іншими культурами з метою сприйняття і формування толерантного ставлення до інших культур. Але на практиці принцип полікультурності виявився певною формою позитивної дискримінації, що підкреслює відмінності і може виправдовувати нерівність. На сучасному етапі розвитку європейського соціокультурного простору полікультурність переживає кризу, адже у багатьох країнах представники домінуючого населення сприймають визнання культури меншин як загрозу власній ідентичності, що й призводить до посилення націоналістичних настроїв.

Натомість міжкультурна освіта має на меті сприяння формування поваги, розуміння, діалогу між різними культурними групами. Власне на необхідності переходу від полікультурної до міжкультурної освіти наголошують практично всі європейські лідери. Тому європейська педагогічна спільнота розробила ідею міжкультуралізму, який, за задумом авторів, має на меті сприяння формуванню розуміння, поваги та діалогу між різними культурними групами. Виходячи з необхідності взаємодії між культурами, ЮНЕСКО розробила Положення по міжкультурній освіті, яка повинна охоплювати все освітнє середовище: від керівництва освітньою сферою до комунікації між учнями.

Вихідними гаслами міжкультурної освіти, що визначені Міжнародною комісією по освіті для XXI століття, є: по-перше, «вчитися, щоб знати» – це передбачає достатньо широкий обсяг загальних знань з певною поглибленою роботою по кільком напрямкам; по-друге, «вчитися, щоб діяти» – передбачає

наявність професійних знань та вмінь, а також орієнтуватися у багатьох ситуаціях, працювати в команді, жити в спільноті, в суспільстві; по-третє, «вчитися, щоб жити разом» – це гасло передбачає розвиток розуміння інших і визнання взаємозалежності між людьми через реалізацію спільних проєктів, виховання поваги до цінностей плюралізму, взаєморозуміння та культурної багатоманітності, розвиток почуття солідарності та співпраці між людьми у суспільстві; по-четверте, «вчитися, щоб бути» – це принцип саморозвитку особистості, розвиток здатності ухвалювати власні рішення і нести відповідальність за них.

Також визначені певні принципи, що діють на міжнародному рівні у галузі міжкультурної освіти. Перший принцип міжкультурної освіти – повага до культурної ідентичності учнів, студентів, надання їм якісної освіти з урахуванням культурного різноманіття. Реалізація даного принципу передбачає використання програм і матеріалів, які містять історію, системи цінностей, інформацію про економічні, соціальні та культурні особливості країн походження учнів. У даному контексті необхідною є спеціальна підготовка педагогів, спрямована на ознайомлення з культурою національних меншин, розвиток вміння адаптувати зміст та методи навчання до потреб етнічних груп, а також навичок запровадження принципів культурної різноманітності в навчальному колективі. Важливою є і взаємодія навчальних закладів з місцевою громадськістю, що дозволить створити на їх базах центри соціально-культурної діяльності.

Другий принцип міжкультурної освіти передбачає надання учням та студентам знань про культуру, вміння та цінності, що необхідні для активної участі у громадському житті. Цей принцип дає гарантії рівних освітніх можливостей для всіх культурних груп, запобігаючи різним формам дискримінації, забезпечує можливості подолання нерівності, що склалася історично і обмежує рівну участь усіх учнів та вчителів у житті суспільства і спільноти. Застосування даного принципу сприяє подоланню міфів та стереотипів стосовно носіїв культури, відмінної від панівної, дає можливість

створення інтерактивного освітнього середовища, реалізації спільних проектів, розвитку впевненості у своїх силах та здатності до співробітництва. Крім того, даний принцип передбачає акцентування значущості вивчення різних мов: як державної, так і рідної, і декількох іноземних.

Третій принцип міжкультурної освіти полягає у забезпеченні усіх учнів, студентів необхідними знаннями про культуру, цінності та особистісні якості, які дозволяють проявити повагу й солідарність з іншими. Реалізація цього принципу приведе учнів до розуміння важливості боротьби проти дискримінації та расизму, знайомства з культурним спадком різних культурних груп, усвідомлення посилення глобальної взаємозалежності між народами, необхідності солідарності й співробітництва, поваги до історичної спадщини різних етнічних груп. Даний принцип дає можливість розвитку навичок комунікації з представниками іншого культурного середовища, у тому числі, з використанням Інтернету, а також приводить до розуміння позитивного значення культурної різноманітності та права кожної людини бути іншою, до усвідомлення динамічної і плюралістичної природи світової культури.

Втілення принципів міжкультуралізму за сприяння міжнародної інтелектуальної спільноти, що здатна на основі власного життєвого досвіду продемонструвати не еклектичне поєднання непокєднуваного (як це сталося з полікультурністю), а дійти справжнього культурного порозуміння, дозволить розбудувати гармонійний соціум, на основі укоріненості в національній культурі, піднятися до сфери духу у спорідненості з іншими національно-культурними елементами. Міжкультуралізм дозволить подолати фобії та недовіру, не припускатися нарративів будь-якого центрризму, будувати діалог на ґрунті повсякденного знання, кроскультурної взаємодії, взаєморозуміння.

Подальший розвиток людства, на нашу думку, можливий лише за умови поліфонічного, діалогічного співробітництва в культурній та інших сферах життя. Тільки на основі такого співробітництва може відбуватися не просто споживання зразків іншої культури, а розвиток особистості з одночасним формуванням поваги та розуміння культури, відмінної від рідної, з подоланням

мовних бар'єрів, упередженості та зневаги до інших народів, з позбавленням від шовінізму та псевдопатріотизму. Спільні проекти, спільні справи, культурна взаємодія та творча праця приведуть до створення спільного духовного світу, до відчуття соборності та співпричетності. Продуктивною у даному контексті є практика молодіжних програм обміну, проведення спільних наукових та культурних заходів: конференцій, семінарів, виставок, концертів, спектаклів. За таких умов відбуватиметься не знеособлення національних культур, а взаємозбагачення. Така культурна і освітня політика сприятиме зникненню сірої, «одновимірної» людини і призведе до появи нової людини – з відчуттям власної буттєвої вкоріненості і знанням інших культур.

Беззаперечно, в епоху глобалізації «*homo viator*» сягає максимального виявлення, людина сучасної епохи вислизає з локальності, уникає ідентичності, перетворюється на маргінала нового типу. Як підкреслює Р. Парк, «ми невідворотно ведем подвійне існування, прагнучи жити у відповідності до ролі, яку ми прийняли, і яку суспільство нам нав'язало. Ми опиняємося у постійному конфлікті з собою. Замість того, щоб вести себе просто та невимушено, відповідно природному імпульсу, ми прагнемо пристосуватися до загальноновизнаних моделей» [17, с. 13-21]. «Маргінали ж звільняють себе від необхідності дотримуватись певних правил, традицій, цінностей, не ототожнюють себе з жодною культурою, залишаючись чужими на межі культур» [16, с. 13-21]. Таким чином, особливість маргіналів нового глобалізованого типу полягає в тому, що вони виступають не у ролі ізгоїв, а, навпроти, у ролі героїв, які користуються привілеями байдужого, холодного, відстороненого ставлення до країни проживання. Новий маргінал не переймається моральними обов'язками, легко спілкується з представниками полікультурного середовища і почувається у центрі світу. Запобігти появі таких «нових героїв», самовдоволених акторів соціального простору повинна культурно-просвітницька робота та національні системи освіти.

«Головним змістом освіти повинно стати вивчення історії та життєвого досвіду рідного народу, що забезпечить найбільш суттєву для кожної

особистості етнічну або культурну ідентифікацію, та дозволить людині відкрити для себе свою справжню природу, духовність, автентичний досвід буття і, можливо, подальшу долю. Наголосимо, що певні традиції, обряди, звичаї, а також історичні події, героїв та цінності етнонаціональної культури потрібно вивчати не відсторонено, а включаючи безпосередньо в життєдіяльність особистості. Тільки тоді історія зможе передати прийдешнім поколінням не тільки добродійність предків, а й сучасні права та обов'язки. І тільки той, хто любить і знає свою культуру, здатен полюбити іншу. Виключно важливим є і вивчення культури інших народів. Ж.-І. Кусто вважав, якщо кожна дитина проживе в іншій країні рік, то вона ніколи не зможе повернутися і кидати на неї бомби. Такої ж думки дотримувалась французька мислителька С. Вейль, визначаючи екскурсійно-краєзнавчу роботу в школі найважливішою та пропонуючи якомога більше мандрувати у дитячому та юнацькому віці» [3].

Процес навчання і виховання є основою формування навичок міжкультурної комунікації, адже в цей час людина повинна актуалізувати та «привласнити» історію культури, перевівши її з безособової форми в особистісну, у форму суб'єктивного духу, в індивідуальне життя в культурі. Кожний наступний крок у самореалізації особистості засобами освіти означає сходження по щаблях «прогресу», вбирання у свою свідомість і внутрішній духовний світ всього позитивного, що було досягнуто людством на попередніх етапах розвитку, «перемотування» його «у свій розум та у своє вміння» (В.Біблер). Проте культурна ідентифікація та формування етики міжкультуралізму засобами освіти повинні відбуватися не на ґрунті етноарцисизму та національного індивідоцентризму, а виключно у взаємодії із загальнолюдськими цінностями і смислами культури, тобто інтерсуб'єктивно. Освітнянські завдання, породжені процесами глобалізації та, водночас, проблемами національної ідентифікації, вимагають формування у людини таких знань та вмінь, які дозволять, з одного боку, стати толерантною, відкритою для універсуму, а з іншого – не відмовлятися від коренів, що визначають етнічну ідентичність, наповнити їх змістом сьогодення.

Отже, глобалізація, а разом з нею транснаціоналізм та універсальність, ще не одержали перемогу планетарного масштабу. Збереження ж національної ідентичності з одночасним «читанням» інших культур, з формуванням світоглядних основ міжкультуралізму як принципу, що передбачає гнучкість, толерантність і дозволяє запобігати міжнаціональним конфліктам, повинно бути першочерговим завданням національних систем освіти. Можна стверджувати, що освітяни сучасної Європи, враховуючи досвід полікультурного буття, зосередили свою увагу, по-перше, на необхідності навчити людину боротися з нетерпимістю на основі усвідомлення взаємозалежності країн, прагнення до досягнення міжнародної єдності і взаєморозуміння; по-друге, на вихованні толерантності у відносинах між спільнотами, поваги до прав людини, миру, злагоди і демократичних цінностей; по-третє, на формуванні національної ідентичності засобами вивчення рідної мови, фольклору, традицій та звичаїв, вихованні патріотизму у взаємодії з загальнолюдськими цінностями. Проблема єдиного концептуального підходу до окреслених завдань може бути вирішена і вирішується виключно на основі міжкультуралізму освіти. Врахування та використання досвіду освітянської діяльності європейців є, на нашу думку, необхідним кроком у досягненні соціально-економічної, політичної та культурної стабільності й демократичності у процесі побудови міжнародного співтовариства.

РОЗДІЛ II

ІНТЕЛЛЕКТУАЛИ ЯК РУШІЙНА СИЛА СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН МЕРЕЖЕВОЇ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У контексті центральноєвропейського досвіду саме інтелектуали були тою рушійною силою іновацій, яка спромоглася за допомогою креативної мережевої активності змінити колоніальні соціальні інститути, що були пов'язані з радянською спадщиною. Саме вони утворили важливий для поступального розвитку цих країн взаємозв'язок між життєвим світом (Ю.Габермас) та дотичними щодо нього соціальними інститутами, які були легітимізовані, за допомогою громадянського суспільства.

Цілком очевидно, що трансформація інституціональної структури центральноєвропейських суспільств – відбувається передусім через соціокультурний процес створення іновативної соціальної мережі: дистанціювання від радянських культурних маркерів, патернів, стереотипів-змістовним вираженням якого є ціннісне заперечення колоніального культурного спадка.

Здатність до креативності є основою розвитку європейських суспільств в ХХ та ХХІ століттях. Фокусуючи увагу на розвитку Фінляндії, іспанський амбасадор у цій країні Анхель Ганівет зазначає, що «в цій країні майже стільки телефонів, скільки кухонного начиння» [17, с.155]. Очевидно, що потяг до нових технологій у скандинавів був історично пов'язаним зі складною історією виживання та кліматичної адаптації. Ставлення до боротьби за виживання було дуже прагматичним: нові технології завжди розглядалися як елемент розширення свободи та людського добробуту. У цьому контексті розвиток інформаційних мереж став новим проектом звільнення від усіх принижуючих людську гідність форм несвободи.

Серцевиною європейської моделі соціальної креативності став динамічний зв'язок між бізнесом і суспільством, в якому посередником виступає держава. Бізнес створює багатство і стимулює економічне зростання, через підвищення продуктивності і конкурентноздатності в глобальній інформаційній економіці, а його ефективність сприяє вдалому соціальному перерозподілу в межах соціальної держави. Бізнесова ефективність залежить від його організаційної реструктуризації та здатності до технологічних інновацій. Вона підтримується цілеспрямованою політикою скандинавських держав соціальної справедливості, які виконують подвійну роль: держави економічного зростання і держави загального добробуту.

Завданням новітніх соціальних держав на сучасному етапі є сприяння розвитку та еволюції мережевого суспільства, доповненості держави і креативного суспільства з одночасною адаптацією індивідів до вимог глобалізаційного розвитку. Саме за таких умов креативність не тільки забезпечує гуманістичні виміри справедливості, але й створює нові можливості для реалізації і постійного вдосконалення особистості – вдалого поєднання зусиль різних суспільних груп.

Поява тих або інших креативних теорій зумовлена суспільним розвитком – зростанням нових технологій, підвищеним інтересом до інформаційних ресурсів тощо. Для такого розвитку важливі когнітивні орієнтації суспільства. Необхідні вміння аналізувати досягнення минулого і аргументоване формування свого ставлення до них. Створення різноманітних технічних новинок сприяє розвитку креативності не тільки в технічних галузях науки. Нове знання, на рівні технологій і досягнень у точних галузях науки, сприяє підвищенню інтересу до знань взагалі, і до креативності зокрема. Саме нова інформація про нові явища і процеси здатна вирішити проблеми і суперечності, які виникають у соціумі: «суспільство орієнтоване на знання, це одна з парадигм його розвитку» [18, с. 33].

Європейський феномен креативності є «ідеальним типом», який надає чудовий приклад обмеження шкідливої для людства приватної активності

суб'єкта, одночасно фокусуючи увагу на незакінченості проекту креативного розвитку – його потенційній здатності надати нові можливості творчого розвитку для громадянина і особи в контексті сучасних викликів інформаційного суспільства. Очевидно, що успіх європейських проектів міської креативності був би неможливим без глибинних процесів навчання притаманному широким верствам громадянського суспільства. В межах цієї моделі еліти, представники соціальних мереж виявились здатними до самоорганізації на місцевому, регіональному й національному рівнях, до перетворення спонтанних ініціатив у цілісний модернізаційний проект зміни політичних, економічних та освітніх інститутів.

Починаючи з 60 х років ХХ століття креативні теорії нового класу були витіснені новими ідеями неоконсервативної та постіндустріальної соціальної рефлексії, що акцентувати увагу на ролі в соціальній структурі суспільства високоосвічених креативних соціальних спільнот. У цьому контексті можемо відзначити посилення ролі інтелектуалів в теоретичному дискурсі, що органічно пов'язано з поступовим переходом європейських суспільств до вимірів інформаційного та постіндустріального суспільства.

Можемо констатувати, що Д.Белл був першим вченим, який у своїй теоретичній розвідці 1964 року «Майбутнє індустріальне суспільство» акцентував увагу на якісно новій ролі репрезентантів інтелектуальних професій, зокрема вчених, в мережевому суспільстві. Він наголошує на тому, що «в сучасну добу науково-теоретичне знання стає базовою силою економічного зростання і соціального прогресу, відкриває шлях до перепереформування ролі нових спільнот, зокрема й спільноти інтелектуалів» [19 с. 24].

На думку вченого, саме нові форми знання визначають основу класового панування в суспільстві інтелігенції, «добрих технократів», що укорінені в інституціональній системі та посилюють свій вплив на усі сфери життя суспільства. Новий тип знання на думку Бела, органічно призводить до нових вимірів влади та панування, переводить суспільство на нову антагоністичну

стадію суспільного розвитку та посилює конфлікт між носіями знання технократами і тими хто в силу певних причин не має доступу до інформаційних потоків.

«Втім провідну роль у осмисленні інтелігенції як «нового класу», здатного модернізувати суспільство, відіграли теоретичні доробки Є. Гоулднера, а також ідеї А. Турена. Об'єктивною основою даних підходів була глибока криза, що мала місце в суспільних науках на перетині 60-70х років, що призвела до переосмислення ролі та соціальної активності інтелектуалів, розширила діапазон можливостей та варіантів вибору для цієї спільноти. Як слушно зазначає Гоулднер на певному історичному етапі «з'являється потреба не тільки у прошарку білих комерційців, але й в новому інтелектуальному класі, класі гуманітарних, соціальних вчених, фахівців, здатних розпізнати неоднозначні образи плюралістичного універсалу, що нав'язуються політичними та діловими елітами та освящати альтернативні форми існуючої реальності» [20, с.37]. Очевидно, що цей процес на думку соціального аналітика є об'єктивним і пов'язаний з формуванням нової системи ціннісних орієнтирів, орієнтованих на мережеві форми взаємодії.

Американський вчений використовує термін інтелігенція в дещо іншому значенні порівняно з інтелектуалами. Він зазначає, що для західної соціології поняття інтелектуали є більш укоріненим порівняно з інтелігенцією. Під інтелектуалами він розуміє: чітко визначену групу осіб, що здатні філософськи, науково мислити та репродукувати свої думки, а саме «індивідів, які професійно інкорпоровані у створення нового теоретичного знання, продукування ідеї та символів» [20, с.76]. У відповідності до візії дослідника, у Європі починаючи з Доби Відродження соціальна група інтелектуалів була творцем високої культури, до якої входили філософи та вчені-новатори свого часу, а їх соціальне життя визначалася двома базовими параметрами: відносною автономністю від держави та унікальною позицією освічених людей в традиційному суспільстві. Натомість розуміння інтелігенції

у Гоулднера вельми специфічно: він інтерпретує цю спільноту як професіоналів та вчених у технічних галузях, визначаючи їх як носіїв нових технологій.

Відтак постає і базова місія нового класу – заміна влади грошей владою визнання креативного соціального інтелекту, високих технологій, культури та освіти і створення на цій основі високих форм духовного елітизму. Інформаційні інтенції відбуваються в наслідок тривалої еволюції, яка загострює суперечність між «старим та новим» класом. Історично «новий клас» органічно розташовується серед соціальних спільнот, які мають у своєму розпорядженні власність та капітал. Втім на відміну від індустріальних панівних груп, клас інтелігенції та інтелектуалів репрезентує собою більш освічену та модернізовану частину суспільства, а освіта, на думку Гоулднера, є тим специфічним капіталом, який відрізняє новий клас серед інших матеріальних власників.

Для найбільш глибокого розуміння соціальної креативності в середовищі інтелектуалів та інтелігентів представляється необхідним проаналізувати особливості креативних теорій, яким чином вони формують мережеве суспільство.

Однією з найбільш розвинених теорій креативності виступає теорія еврології, яка розглядає природу креативності як діяльності людини, спрямованої на отримання нових загальнозначущих цінностей. Ранні теорії креативності запозичили поняття «нове» з буденної свідомості, ще не маючи розвинутої системи наукових понять. Даний критерій креативності відображає на рівні явища (суто формального) результати креативного процесу. Зазначимо, що підхід до креативності як сукупності результатів мав незаперечну соціальну основу: протягом більшої частини людської історії акцент припадав на продуктивну сторону діяльності (що ми можемо спостерігати і в наші дні), існувала думка, що тільки готові результати креативного процесу мають соціальну значущість. Абсолютизація результативної сторони креативного процесу призвела до появи надособистісних концепцій креативності, які тлумачать його як «механізм продуктивного розвитку», де абстрактна новизна

будь-якого продукту стає безумовною сутнісною ознакою креативності. Це призводить до розуміння будь-якого діяльнісного акту, що не приводить до створення нових матеріальних і духовних цінностей, як акту не креативного.

Усе створене людством, виходячи з логіки теорії, є креативним лише за критерієм новизни. Нове визначає розвиток людства. Однак не слід опускати моральну складову будь-якого процесу творення, так як людина не може творити поза межами соціуму, а суспільство, у свою чергу, не чітко прописує межі допустимого. Так, новими можуть бути і знаряддя масового знищення, і шкідливі комп'ютерні програми. Не можна заперечувати креативного начала в них (так як критерій новизни необхідно присутній), але в той же час їх не можна назвати загальнозначущими, визнаними, хоча певним чином ці явища зумовлюють подальші креативні прояви і в окремих науках, і у розвитку суспільства взагалі. Нове не завжди приносить креативний результат, який схвалюється і приймається усім суспільством, так як найчастіше процес створення нового може певним чином обмежувати права певного прошарку (нації, держави), тому і не завжди своєчасно приймається і використовується.

У філософії була прийнята загальна теорія творчості, яка розуміла не стільки важливість самої речі, її корисних властивостей, скільки втілені в ній сили людей. Через них можна розвивати свої особистісні можливості і здібності. Загальна теорія креативності, володіючи статусом філософської теорії, є теоретико-методологічною основою комплексних досліджень творчості. Оскільки вона розкриває загальні закономірності розвитку креативної діяльності людей, дає філософське розуміння «креативності», яке не зводиться до опису її окремих форм. Це дозволяє виявити її цілісну природу, сутність і критерії, пояснити єдність і різноманіття креативної діяльності у всіх сферах суспільного життя.

«Сучасні дослідники креативності, розглядаючи різні форми творчості як такої, роблять акцент на технічній його формі. Креативність в галузі техніки проявляється не у вигляді обмеженого уречевленого результату людської діяльності, а у вигляді інтеграції самої здатності людини до самовиробництва і

виробництва культури. Основною рисою креативності є аспекти гуманізації образу науки, що проявляються у тенденціях відходу від антипсихологізму до тенденцій помірному психологізму, від дослідження контексту обґрунтування до контексту відкриття, від «безсуб'єктної» епістемології до суб'єктно-гуманістичної» [21, с. 11].

Так, креативність розуміють за результатом і за характером процесу як спосіб розвитку індивіда. Для людства аксіологічна складова креативності полягає не в матеріальних проявах, а в можливості впливати на саме суспільство, обумовлюючи його інтереси, прагнення, основні тенденції і теорії розвитку.

Сучасні теорії розуміння креатора як творця нового, суб'єкта креативності бачать в ньому основного суб'єкта діяльності. Так Н.Б. Іванов трактує креативну особистість як таку, що незважаючи на свою соціальну необхідність все ж носить неоднозначний характер. «Нелегко, ризиковано розкривати в собі обличчя творця... Мало того, що ризикуєш бути то смішним, то жахливим, намагаючись узгодити благі наміри, що лежать на поверхні, і анархічний дар небес, що рветься на світло зсередини...» [22, с. 29].

«Активно проводяться дослідження Е. Ф. Рибалко, Л. А. Рудкевичем щодо вивчення креативних можливостей людини. Креативність вивчається як з гендерної точки зору, так і з вікових особливостей. Так, для людини вік 25-45 років є провідним для реалізації креативних здібностей, однак дослідники виділяють п'яте десятиліття як «другу кульмінацію» розвитку креативності. І виділяють період креативної активності перед смертю – Сен-Сімон, Гельвецій, Сервантес, Барток, Бетховен, Лапласа, Коперник» [23, с. 89].

«Суспільство безпосередньо впливає на розвиток нових ідей і розуміння креативності як об'єктивної особистісної цінності. Здійснюючи це за допомогою системи освіти. Оскільки існує соціальне замовлення на потреби в інновації, система освіти повинна підготувати відповідного індивіда, який володіє власним суверенітетом, вільного і креативного, здатного безперервно

самовизначатися не стільки в рамках сфери професійної діяльності, скільки в сфері загальнолюдських цінностей» [24, с. 5].

Вважаючи новизну однією з сутнісних характеристик креативності, ми, тим самим, розуміємо нове як визначальний компонент сучасного розвитку суспільства. Але не завжди креативність, як прояв нового, здатна засвоюватися і виступати певною цінністю соціуму. Людина здатна засвоювати не все нове і доступне для неї. Дослідники розглядають феномен «теорії нори» (за однойменним оповіданням Ф. Кафки), згідно з яким усталений побут обумовлює все існування, а різноманітне нове деструктивно впливає на індивіда. Якщо людина не в змозі жити в нових умовах, то «період активної діяльності змінюється безвихідною пасивністю» [25, с. 93].

Креативність не є якимось ідеальним критерієм розуміння сучасних явищ у суспільстві. Проте виступає як необхідна його складова, яка детермінує розвиток напрямів людської діяльності. Так як не всіма членами суспільства може засвоюватися нове як таке, то необхідно, щоб всі креативні продукти проходили певне освоєння та адаптацію у суспільстві. Одним з таких її проявів виступає прийняття креативних ідеалів як особливих цінностей. Суспільство сприймає креативну особистість, креативний продукт, креативний процес як необхідні сучасні явища. Представляючи їх як невід'ємні складові сучасного існування.

Сучасними дослідниками (Е.І. Регірер, В.І. Менжулін) креативність трактується з різних точок зору. Розглядаючи філософські, фізіологічні, психологічні основи креативності, ними створюються теорії, які охоплюють ті сфери людської діяльності, які в силу різних причин не вивчалися раніше. Особлива увага приділяється питанню про моральність, етичність креативного акту. Співвідношення креативного і морального – питання сучасних наукових теорій.

Креативність сучасними дослідниками розглядається з нераціональної точки зору, виділяються неусвідомлювані її складові. У той же час утилітарне

значення її результатів не втрачає своєї актуальності. Рационально-практична складова креативності розуміється як основа креативного результату.

Креативні здатності деякі дослідники вважають вродженими, але багато хто (вони в більшості) вважають такими, що підлягають розвитку. Е. Регіпер, говорячи про випадковість креативного акту, стверджує, що все залежить від природного дарування. Неможливо прорахувати, як і кого розвивати, так як можна зробити необ'єктивні передчасні висновки про здібності людини, а креативність розвивається в процесі діяльності. Креативність можна сформулювати за допомогою розвитку «здатності ставити досліди (створює в подальшому експериментатора) і здатність робити узагальнення (створює в подальшому теоретика) можуть бути посилені» [26, с. 34].

«Креативний процес розглядається з точки зору різних як фізичних, так і психічних відхилень людини. Неусвідомлювані явища істотно впливають на креативний процес, обумовлюючи не тільки способи вирішення проблеми, але і виявляючи науковий інтерес до тих чи інших сфер дослідження. Так В.І.Менжулін виділяє сутнісні характеристики креативності, виходячи з різних захворювань людини. Пояснюючи процес креативності з точки зору внутрішніх потенцій людини, спровокованих фізичними та психічними вадами» [27, с. 11].

Такі стани розглядаються не тільки у наш час. Історично при вивченні внутрішнього світу людини виділяли, деякі внутрішні стани, які безпосередньо впливають на людину та її діяльність. Англійський лікар XVII В.Р. Бартон для позначення власного душевного кризового стану використовував вираз «меланхолія вченого».

«Швейцарсько-канадський історик науки Анрі Ф. Еленбергер для реконструкції вирішальних моментів в інтелектуальних біографіях низки впливових мислителів (Ніцше, Фрейда, Юнга) вводить поняття «творчої хвороби» – специфічного стану, в якому найбільш яскраво проявляються креативні здібності» [28, р. 12].

Новалис (німецький поет, філософ епохи романтизму) говорив про те, що людина має у своєму розпорядженні вкрай мало відомостей про те, як обертати

собі на користь власні хвороби. Вважаючи, що вони є стимулом для людських когнітивних здібностей і діяльності взагалі. «Існує така енергія, яка, не зважаючи на те, що є продуктом хвороби і слабкості, проявляється сильніше, ніж звичайна енергія, а крім того, як тільки енергія зникає, людина відчуває більшу слабкість, ніж раніше» [29, с. 455].

«Більш детальне дослідження дана інтерпретація природи креативності отримала у наш час. Німецький лікар, філософ Віктор фон Вайцеккер вважав, що деякий фізичний симптом може бути усунутий завдяки появі у свідомості пацієнта деякої креативної ідеї – як правило, вона носить глобальний філософський характер. Такі стани особливо активно проявляються у формі креативності в історії, релігії, літературі, філософії та психіатрії» [27, с. 16].

Зв'язок креативності з фізичним станом людини виступає предметом вивчення багатьох дослідників. У сучасній філософії вона розуміється як одна з рушійних сил креативного процесу, здатна зумовити все те нове, що є соціальною потребою.

Важливе значення для вивчення креативності сучасними дослідниками має її соціальний компонент. Креативність, не дивлячись на різні точки зору, на вільне трактування цього поняття взагалі, розглядається як суспільний феномен.

Розуміння креативності в сучасності базується на межах різних наук (генетики, техніки, мікробіології, фізики та ін.). Проте все зростаючий інтерес до феномену креативності можна простежити не тільки на прикладі різних теоретичних викладок, практичних дослідних розробок, що носять прикладний, психологічний характер. Істотну роль креативність відіграє в усіх сферах суспільства, що приводить до її розгляду, вивчення на міжнародному рівні сучасним політикумом.

Міжнародний інтерес до феномену креативності, що вивчає її загальний характер, філософські основи, розроблений низкою програм, науково-дослідними напрацюваннями. Дані дослідження знайшли вираження в конкретних теоріях креативності.

«Сформована в середині 90-их років ХХ століття у Великобританії програма креативної індустрії, що охоплює одночасно сфери культури, науки, бізнесу та високих технологій, була прийнята (незважаючи на низку негативних моментів) багатьма європейськими урядами. Використовувати програму креативної індустрії стали Німеччина, Австрія, Фінляндія, Швеція, Данія, Нідерланди, Норвегія. А на початку ХХІ століття ідея (а згодом і поняття креативної індустрії) виходить на міждержавний рівень, більше того, стає органічною частиною теорії сталого розвитку (Creative Industries, 2004)» [30, р. 25].

«У науковий обіг входить поняття «креативна економіка», введене Дж. Хоккінсом – тип економіки, що формується в результаті розвитку креативної індустрії» [31, р.7].

«Поняття креативної індустрії пов'язане з інтелектуальною власністю, яку можна диференціювати за чотирма основними класами: авторське право, патенти, торгові знаки і дизайн» [32, с. 61]. Різноманітні різновиди креативності як процесу, похідні від її поняття, широко входять у сучасний науковий обіг, активно застосовуються в різних сферах. І якщо раніше креативність досліджувалася лише в межах психології, то тепер креативність стає предметом дослідження соціології, політології, економіки, філософії.

Креативність в суспільстві набуває найважливішої функції – обумовлює виробництво. Креативні орієнтації, проектуючи на суспільний розвиток ідеї нового і різноманітних трансформацій, охоплюють усі сфери діяльності людини.

Розгляд основних моментів креативності окремої особистості є необхідним для більш повного осмислення проблеми креативного суспільства, через те, що суспільство складається з креативних особистостей. Під креативним суспільством ми розуміємо спільність людей, керовану принципами креативності різних сферах життя. Сучасне суспільство виступає таким ступенем розвитку техногенної цивілізації, на якій знання у вигляді інформації стають важливим соціальним фактором, корінним чином

перетворюючи всі сфери життєдіяльності – виробництво і споживання, фінансову діяльність і торгівлю, соціальну структуру суспільства і політичне життя, сферу послуг і духовну культуру. Цей багатоплановий процес охоплює все суспільство в цілому і розгортається в трьох основних рівнях: техніко-технологічному, соціальному і культурному. Інформатизацію суспільства можна представити як техніко-соціокультурний феномен. Потенціал суспільства полягає не стільки в технологічній сфері соціуму, скільки в соціокультурній. Креативне суспільство – це сукупність особистісних і соціальних ресурсів, здатних існувати в епоху інформації і високих технологій. Ми вважаємо, що креативне суспільство здатне привести до значних якісних змін в сфері подальшого розвитку суспільства – демократизація методів державної діяльності, розширення потенціалу культури. Так як креативні особистості виступають суб'єктом виробництва основних креативних ідей і продуктів.

«Креативна особистість як фундаментальна складова креативного простору виступає формуючим фактором на соціальному рівні таких складових суспільства як «креативний клас» та «креативне місто». В соціальній філософії вперше креативний клас як спільноту, що сутнісним фактором свого існування вбачає творчість, визначив Р.Флорида. В роботі «Креативний клас: люди які змінюють майбутнє» автор вказує на певні ознаки креативного класу, таким чином, це люди, що основу своєї діяльності вбачають у свободі дій, переміщень, цілковитій незалежності від оточуючих, першочерговій важливості творчості, саморозвитку, самовдосконалення» [32, с.34]. Практично безперервне отримання освіти, прагнення до життя у великих містах – ще одні ознаки креативного класу. Суспільство, змінюючись та трансформуючись надає креативності конкретного, економічно-виробничого характеру.

«Такі соціальні зміни відбуваються в певному просторі, що отримує у Р. Флориди назву «креативне місто». Це поняття було більш детально розглянуто Ч. Лендрі, який в однойменній роботі визначає його як таке місто,

спільнота якого є здатною нарощувати творчий потенціал, використовувати його інструмент конкурентної боротьби» [33, р.14].

Креативний клас складають люди різноманітних спеціальностей, в цілому це напрямки професій, пов'язаних з одного боку із інтелектуальною, технічною та гуманітарною галуззю знань, а з іншого – люди творчих професій: митці, письменники, дизайнери, тощо. Виокремлення творчих професій, пояснюється самою логікою їх існування, але саме креативний клас обумовлює як такий творча складова в тих галузях, де вона може й не бути присутньою як сенсоутворююча професійної діяльності.

«Ці соціальні зміни відбуваються в чітко визначеному креативному просторі, під яким розуміється район консолідації інновативних форм та ідей для обміну інформацією» [32, с.35]. В цілому, креативний простір можна уявити як сукупність сфер, де ядром, основою виступає креативна сфера як така, що знаходиться у взаємозв'язку з іншими сферами. Саме зтик цих всіх сфер виступає простором для формування креативності. Сфери покликані забезпечити матеріальну, технічну, наукову, культурну, інформативну підтримку креативному процесу в такій спільноті. Зазначимо, що креативність тут може проявлятися як результат політико-адміністративної діяльності, а також з ініціатив самих громадян, природнім шляхом.

«Певні міста прагнуть отримати статус креативного, з метою розвитку як такого, з прагненням до змін. В світі проводяться конференції та форми з метою виявлення таких міст, або за для створення програми розвитку міста до креативного. Наразі можна навести приклад таких міст як Болонья, Хаддерсфілд, Глазго, Гельсинки, Барселона, Кельн» [34].

Необхідно зазначити, що теорія креативного міста підпадає під сувору критику, через її інновативність та руйнування усталеної системи цінностей. Руйнування звичних зв'язків між людьми (ослаблення інституту сім'ї, дружби) та суспільними інститутами відбувається завдяки збільшенню кількості відносин і контактів. Реальність часто визначається випадковими обставинами, легкістю переходу людини з одного виду діяльності в інший. Навіть у самого

Р.Флориди знаходимо: «Якщо раніше люди об'єднувалися рамками суспільних інститутів, формуючи групову ідентичність, то суттєвою рисою сучасного життя стало створення індивідуальної ідентичності» [32, с. 22].

«Зміна системи цінностей є необхідною складовою сучасного світу, процес аксіологічних трансформацій призводить до креативних зрушень у суспільстві» [35, с.56].

Міська свобода і феномен європейського міста – це особливий ідеальний спосіб існування креативної людини в системі соціальної регуляції міської життєдіяльності, яка породжує і регенерує новий тип особистості – людини більш універсальної, більш ініціативної і менш залежною ніж в традиційному аграрному суспільстві. Разом з міським соціальним простором створюється внутрішній простір креативної людської особистості, її самосвідомість, здатність до вишуканої інтелектуальної рефлексії, морального та емоційного переживання. Місто перетворює особу на якісно нове уособлення приватного і публічного існування, внутрішнього і зовнішнього, змісту і форми. Місто провокує на відтворення нових форм кооперації та відкритості репрезентантів громадянського суспільства. Воно історично конституювалось через концептуалізацією бюргерського стилю життя, ціннісних орієнтацій, які позначаються на самоусвідомленні сфери публічного та приватного жителями європейських індустріальних та постіндустріальних міст. Це концептуальне розмежування виразно дається взнаки у таких ключових соціологічних поняттях як суб'єктивність і самореалізація, формування креативної громадської думки та її імплементації, публічно-політичного та приватного. Саме чинник креативної громадської думки стає визначальним у створенні ціннісних основ європейського міського самоврядування, надає поштовх нормативним процесам у сфері соціальності – сфері людської гідності та облаштування міського буття в цілому.

«Дослідники П. Бергер і Т. Лукман, вивчаючи креативне суспільство, вводять у науковий обіг філософську концепцію дотеоретичного знання, яке представлене як реальність, інтерпретована нами і яка має для нас суб'єктивну

значущість» [36, с. 41]. Дослідниками підкреслюється наявність специфічної складової всього масиву знання, в якій вони бачать джерело креативного – щось таке, що не можна вписати в конкретні рамки, проте це щось і обумовлює створення креативного.

Якісно інше розуміння креативності як суспільного явища представлене К. Поппером. Його теорія ґрунтується суто на вирішенні проблем, використовуючи розум, виразне мислення і досвід, значення емоцій і симпатій зводяться до мінімуму. Дана позиція може бути укладена у виразі: «я можу помилятися, і ти можеш помилятися, але спільними зусиллями ми можемо поступово наблизитися до істини» [37, с. 260].

Створення різноманітного нового в соціальному бутті тягне за собою потребу в необхідності існування принципу раціонального критицизму. Оскільки креативність як феномен має особливу соціальну цінність, то це сприяє відокремленню від некреативного різних проявів хворої свідомості і абсурдних досягнень. Тільки вводячи аксіологічну визначальну, прив'язуючи дані досягнення до загальних досягнень історії, загальнолюдської значущості, піддаючи креативний продукт суспільному аналізу, можна говорити про креативність того чи іншого досягнення. Лише при дотриманні цієї умови можлива креативність як явище. Так як саме суспільство, у свою чергу, таким чином реалізовує діяльність, яка звільняє поле для креативного осмислення буття.

«Трансформація природи багатьох соціокультурних явищ у контексті інформаційного суспільства розширює свій креативний потенціал завдяки перегляду самих принципів розуміння соціуму. Він інтерпретується не як статичний об'єкт адміністративного впливу, нормативного регулювання соціальної координації, але як динамічне поле самовільних і слабо скоординованих процесів. Ментальність, змінювана таким чином, дає можливість індивідам вийти за межі впливу соціальних структур. А це, в свою чергу, дозволяє краще реалізувати власний креативний потенціал незалежно від соціального становища» [38, с. 98].

«Дійсно, в сучасному світі людину визначають вже не різні організації, що надають їй місце роботи, не релігійні організації, не місцеві спільноти і навіть не сімейно-родинні зв'язки. Різні сторони власної креативності і обумовлюють ідентифікацію людини як такої» [39, с. 119].

Процес виробництва вибудовує інші аспекти життя людини – об'єкти споживання, нові форми дозвілля та відпочинку, ціннісні орієнтації. Що приводить, на наш погляд, до появи нової реальності, в якій технологія (сама по собі) ще не гарантує довгостроковий економічний ефект. Технологія, безперечно, важлива і невід'ємна, однак вона не гарантує застосування того чи іншого відкриття, більше того відкриття, змінюючи увесь хід наукової думки, як правило, не відразу засвоюються. Глибокі і стійкі перетворення сучасності кореняться в суспільстві та культурі.

А.М. Анісів, аналізуючи креативне як таке, говорить про неможливість об'єктивного трактування даного поняття. Дослідник зводить сутність креативності до розуміння новизни як факту, що веде до створення креативного. За допомогою математичних функцій ним аналізуються поняття новизни, прораховується можливість впливу інтуїції на креативний процес. «Тепер визначення креативного процесу як процесу, що приводить до появи нових подій, ґрунтується не тільки на інтуїції, але й використовує точну мову функціональних описів. А отже, будь-який спір про те, креативним є процес або ні, зводиться до завдання пред'явлення відповідної функції або до аргументації, яка демонструє відсутність можливості функціональної характеристики процесу» [40, с. 34].

Ми вважаємо, що в універсальному значенні, яке б підходило для всіх сфер людської діяльності, креативну дію неможливо прорахувати, не існує можливості представити його взагалі. Але конкретні випадки креативності цілком укладаються в математичні алгоритми і системи. Спроби обґрунтувати креативність на основі прояву новизни є можливістю для наукового вивчення феномену з різних точок зору. Однак досліджувати явище ми можемо не само

по собі, а за допомогою його специфічних рис, складових, елементів, наприклад, через факт новизни.

Найбільш докладно креативну дію вивчено сучасним філософом і соціологом Х. Йоасом. У своїй книзі «Креативність дії» дослідник зупиняється на спеціальних компонентах дії як такої, в основі якої лежить прагматизм, оснований на повсякденності. Дослідник вважає, що людина творить дію в результаті самої дії. Його сучасне розуміння креативності ґрунтується на утилітарності, практичності всього виробленого. Вчений пропонує метод дії, що приводить до креативного результату. Дія ним досліджується як інструмент отримання креативного продукту.

«Телеологічне тлумачення інтенціональності дії відділяє його від пізнання; стимулом до дії вважаються однозначно визначені, заздалегідь намічені інтенції, ясно ідентифіковані мотиви або цінності. Слідом за прагматистами Йоас вважає, що такий розподілення потрібно усунути, що дія направляється і перенаправляється в ситуативних контекстах. На його думку, постановка мети «креативної дії» відбувається не в результаті духовного акту до дії, а в результаті рефлексії відносно вже і так впливаючих на нашу дію дорефлексивних устремлінь. Ці устремління розміщені в нашому тілі. Його навички, звички і способи ставлення до навколишнього світу є підґрунтям свідомого цілепокладання, інтенції; сама інтенціональність полягає в рефлексивному управлінні поведінкою» [41, с. 195].

«Простежується зв'язок з іншим дослідником Ж. Лаканом, який на основі доопрацювання і перетворення психоаналітичної спадщини приходять до висновку про те, що не будь-яка дія має телеологічний характер. Креативність розуміється як дещо спонтанний процес, часом прорахувати всі підстави якого раціонально не виявляється можливим. Не всі дії можуть носити креативний характер, хоча можуть привести до креативного результату. І в даному випадку, саме соціальна складова є орієнтиром в ідентифікації креативного як такого» [42, с. 115].

«Ханс Йоас, розгортаючи свою теорію креативної дії, акцентує увагу на співвіднесеності людської дії з певною ситуацією, причому передбачається конститутивна, а не тільки контингентна (сформована) співвіднесеність. Дослідник передбачає у креативній ситуації наявність доречності креативної дії. Креативність може бути досягнута в разі, якщо дія містить уявлення про тип ситуацій, у яких допустиме слідування звичці, правилу, певному алгоритму дії. В такому випадку поле програми позаситуативних інтенцій – конкретна ситуація. Їх можуть обумовлювати, провокувати конкретні дії. Те, як ми сприймаємо ситуацію, передзадається нашою здатністю діяти, як ми реалізуємо дію як таку вирішується в процесі рефлексії ситуації» [41, с. 197].

Сучасні теорії креативності розробляють положення не тільки щодо природи даного явища, алгоритмів розвитку і стимулювання її, а роблять акцент на суспільній складовій. Соціальний аспект креативності виступає основоположним компонентом усіх сучасних теорій, навіть якщо розглядаються в них особистісні аспекти креативності. Таким чином, можна вважати, що основною тенденцією сучасних досліджень креативності виступає практичне вирішення проблемних ситуацій сучасного суспільства. Креативність постає як вдала комбінація ідей, які формуються необхідністю вирішення певного завдання і виходу з небезпечної ситуації в умовах мінливого суспільства.

У контексті сучасних теоретичних підходів стає цілком зрозумілим, що креативність в європейських умовах демократичної соціальності є ресурсом збагачення мережевого суспільства, інститутом примноження соціальної довіри та взаємопідтримки у суспільстві. Цілком зрозуміло, що лише на засадах визнання спільних цінностей спільного блага, солідарності, довіри, індивідуальних та колективних форм співпраці можливі соціальні претворення у суспільстві, започаткування модернізаційних проєктів.

Таким чином зростання ролі креативності в мережевому суспільстві стає визначальною рисою всіх сфер сучасного життя (економічної, соціальної, наукової тощо) та демонструє особливості сучасного розвитку соціуму.

Виходячи з цього, перед суспільством постає проблема системного розгляду креативності як одного з факторів розвитку, необхідності конкретизації природи її прояву. Оскільки креативність не обмежується технічними новинками, оригінальними бізнес-моделями, створенням нового самого по собі, її не можна вивчити теоретично повною мірою внаслідок закритості особистісної свідомості індивіда. Проте, креативність є соціально значущою властивістю інтелігенції та інтелектуалів, які розуміються в якості носіїв креативної дії. З точки зору підходів до розуміння креативності, отримуємо соціальні особливості та шляхи розвитку даного феномена.

РОЗДІЛ ІІІ

РОЗВИТОК ПРОЕКТНИХ ФОРМ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Яскравою тенденцією формування сучасного українського театру є розвиток проектних форм театру, а новим явищем у театральному середовищі став форум-театр. Осмислення сучасних тенденцій розвитку театрального мистецтва дозволяє говорити про перетворення театру на відкритий простір, де спостерігається альтернативний розвиток проектного типу театральних вистав, які успішно конкурують із академічними театрами. Спрямованість цих форм на вирішення актуальних соціальних проблем свідчить про набуття театром нових соціально-педагогічних функцій у сучасних умовах розвитку українського суспільства.

Ключові слова: театр, театр-форум, театр переселенців, проектний театр, інновації, документальний театр, інтерактивний театр.

Сучасне театральне мистецтво в епоху бурхливих соціальних катаклізмів та змін у суспільному житті завжди виступає своєрідним індикатором оцінки соціумом інновацій та кроків влади. Це цілком природньо, адже театр є соціальним інститутом та тісно пов'язаний із іншими елементами соціальної організації – матеріальною та духовною культурою, соціальними групами, політичною підсистемою тощо.

Основним досягненням сучасного етапу розвитку театрального мистецтва в Україні протягом останніх років є те, що змінюється співвідношення присутності у театральному мистецтві державного та недержавного елемента. Академічні театри, що фінансуються державою, розвиваються достатньо повільно, у той час як стихійно виникають та бурхливо розвиваються театральні осередки, створені стихійно, без будь-якої державної підтримки самим громадянським суспільством. І за формою, і за змістом вони істотно

відрізняються один від одного, що створює ситуацію ускладнення та урізноманітнення життя усього інституту театру в цілому.

Зміни, які наразі відбуваються в Україні, створили унікальну ситуацію своєрідного ренесансу театру, який набуває нових форм, збагачується унікальною тематикою, породжує нових героїв. Цілком виправданим є дослідницький інтерес до цього процесу із точки зору оцінки процесів, що відбуваються у самому театрі, і з погляду соціологічного аналізу взаємодії театру з соціумом.

Проблема соціологічного пізнання цих складних трансформацій має як суто теоретичне, навіть футуристичне, значення, так і цілком практичну спрямованість, адже формування культурної політики в сучасній Україні має виходити з наукових оцінок реального театрального життя та базуватися на глибоких дослідженнях сучасного театру методами соціологічного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє говорити про значний інтерес представників різних галузей наукових знань до проблем театрального життя. До дослідження проблеми інновацій у мистецтві, у тому числі й театральному, звертаються Р. Ескот, С. Іконнікова, Л. Черниш, С. Єрохін, А. Орлов, П. Браславський, В. Бичков, Н. Маньковська, В. Куріцин, А. Демшина та ін.

Дослідженню проблеми інновацій у мистецтві, у тому числі й театральному, присвячено праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців як Р. Ескот, С. Іконнікова, Л. Черниш, С. Єрохін, А. Орлов, П. Браславський, В. Бичков, Н. Маньковська, В. Куріцин, А. Демшина та ін. За останні роки проблемою розвитку та організації театрального процесу України за нових умов існування займалися І. Безгін, В. Ковтуненко, М. Кічурчак, О. Семашко, які висвітлювали в своїх роботах головні питання, які стоять перед діячами сучасного українського театру і аналізували їх пристосування до сьогоденної реальності в контексті творчо-організаційних відносин.

На наш погляд, заслуговує на увагу робота В. Ковтуненка «Український театр у період суспільних трансформацій». В дисертаційному дослідженні

доведено, що в період соціокультурних трансформацій, які переживає суспільство, формуються нові моделі функціонування театру, виявлено зовнішні та внутрішні чинники, що впливають на соціокультурні характеристики, а також встановлено причини, які обумовлюють труднощі існування театру у перехідний період. Погляди про зміни в театральному мистецтві висловлюються теоретиками та практиками сценічного мистецтва на сторінках періодичних видань.

Нові тенденції з'явилися і в сучасному українському театральному мистецтві. Вони підлягають вивченню та систематизації. Але зазначимо, що в сучасному мистецтвознавстві існує незначна кількість базових досліджень з цього питання. Серед них ми можемо виділити ґрунтовне дослідження Н. Корнієнко «Український театр у переддень третього тисячоліття. Пошук». Автор вважає, що «зараз відбувається сутнісне перетворення об'єкту театрознавства – адже воно має відповідати сучасному рівню стосунків з театром і художньою культурою» [48].

«У своїй публікації Н. Наконечна пише про зміну призначення театру як ознаку часу» [47]. Ю. Давидов у статті «По той бік художнього смаку» зазначає, що одним з найхарактерніших явищ сучасного мистецтва є розрив комунікації між мистецтвом і публікою – внаслідок зміни і публіки, і митців відбувається і зміна самих творів мистецтва» [45]. Ці, та інші роботи розкривають певні аспекти сучасних процесів в театральному мистецтві.

Українське театральне мистецтво дедалі активніше інтегрується в європейський культурний простір. За роки незалежності в Україні з'явилося багато нових театрів, зростає інтерес до народного та вуличного театру. Новим явищем у театральному середовищі став форум-театр, явище, яке значно поширилося останнім часом. Форум-театр – це методика інтерактивної роботи серед різних шарів суспільства, направлена на вирішення соціальних проблем.

Його активно застосовують у соціальній педагогіці як метод інтерактивності та педагогічної взаємодії. Аналіз публікацій стосовно використання інтерактивних технологій у соціальній педагогіці надають

можливість зазначити, що цій проблемі присвячено значну кількість досліджень С. Архіпової, О. Безпалько, Р. Вайноли, Т. Журавель, І. Зверєвої, А. Капської, І. Мельничук та інших.

Проблему використання засобів театрального мистецтва і театральної педагогіки у професійній підготовці педагогів в аспекті формування професійної майстерності у свій час досліджували В. Абрамян, І. Зайцева, І. Зязюн, В. Ковальов, Л. Лимаренко, О. Федій та інші.

«На методологічних засадах видатних британських драматургів і педагогів Г. Баркера та Е. Бонда вибудовує свою методологію застосування театру, інновацій у системі освіти Х. Ніколсон. Дослідниця акцентує увагу на питанні, як реагує театр на життєвий досвід молоді у глобалізованому світі, пропонує аналіз сучасних практик, які ґрунтуються на естетичних принципах і освітніх ідеалах» [44].

«Розглядаючи проблему театральної освіти в Австралії, Дж. О'Тул стверджує, що вчителі середньої та старшої шкіл повинні впевнено використовувати здобутки театральної педагогіки у власній педагогічній діяльності, а також розуміти її роль у контексті шкільної діяльності загалом» [51].

«Проте сучасні фундаментальні соціологічні дослідження свідчать і про певні протиріччя. Так народження нових форм театрального мистецтва є слідством практично мізерної доступності громадян до театральної творчості в академічних театрах. Тривожну ситуацію щодо доступу громадян до культурних благ в цілому підтверджують соціологічні дослідження. Так, згідно моніторингу в 1994 році 7,9 % респондентів відповіли, що відвідували театр або кінотеатр упродовж останнього тижня. В 2012 році таких було лише 3,7 %. Також фіксується зменшення кількості респондентів, які відвідували театри, концерти, музеї та художні виставки з 3,4% у 1994 році до 2,6% в 2012 році» [49, с. 607–608].

Попри те, що театр як мистецтво та соціальне явище є предметом наукового аналізу одразу декількома галузями наукових знань, зокрема

мистецтвознавством, культурологією, філософією, театрологією, важливо відзначити, що сучасне театральне життя недостатньо аналізується з позиції взаємодії цієї важливої соціальної інституції з іншими елементами суспільної організації. На наш погляд, проблема не набула свого остаточного вирішення і потребує подальшого дослідження.

В цілому, нам імпонують підходи Н. Корнієнка та В. Ковтуненка до вирішення проблеми розвитку театральних інновацій, проте, це завдання вирішено на внутрішньому контурі явища театру як технології сучасної культури. Існує потреба у осмисленні та науковому аналізі впливу театру на соціальні процеси, на вирішення проблем, породжених сучасним суспільством.

Театральне мистецтво, будучи типовою соціальною технологією з нетиповими методами соціального впливу, в сучасних умовах не тільки не поступилося своїм місцем новим формам культурного життя та новим технологіям впливу на особистість людини, але й змогло знайти своє середовище розвитку, свою аудиторію у тих елементах суспільної організації, де раніше, здавалося, місця театральному мистецтву взагалі не було. Це досить переконливо доводить спостереження за розвитком театального мистецтва в Україні в останні декілька років.

«Яскравою ілюстрацією та водночас, тенденцією сучасного театру є все, що пов'язано із кроками українського театру в бік проектного театру, того, що відбувається поза державним сектором. Як справедливо зауважує німецький режисер і драматург Г. Жено, сучасний проектний театр є альтернативою театру державному та академічному. Хоча до деяких вистав державні театри мали опосередковане відношення, це проекти, які дійсно реагують на те, що сьогодні відбувається в країні. Це певним чином характеризує офіційний український театр, який німий, який мовчить про війну, анексію Криму, про три з половиною за неофіційною статистикою мільйонів вимушених переселенців. Ці проблеми дуже важливі на сьогодні для суспільства. В театрі змінюється глядач, в залі сидять люди, які виїхали з окупованих територій і хочуть почути

принаймні те, що суспільство розуміє, що вони є, що це проблема, а не демонстрування абсолютної байдужості» [44].

З поміж інших напрямів дослідження та наукового аналізу сучасного театру вбачається пріоритетним з'ясування ролі театру у вирішенні складних соціальних проблем сучасного суспільства. Театр здатен бачити те, що відбувається у суспільстві та на це рефлексує, він розмовляє зі своїм глядачем про те, що відбувається в житті цього глядача. В цьому полягає перспектива зміни соціальної функції театру майбутнього.

Виходячи з цього, існує потреба у аналізі основних тенденцій розвитку сучасного театрального мистецтва та виявленні інструментів соціально-технологічного характеру, які допомагають театру як соціальному інституту змінювати елементи матеріальної та духовної культури суспільства, формувати нове бачення ролі театру у суспільному житті.

Театр переселенця, прифронтний театр, форум-театр – далеко не повний перелік нових форм існування театрального мистецтва, народженого конфліктом на Сході України. «Театр переселенця» створений німецьким режисером Г. Жено та драматургом Н. Ворожбіт за фінансової підтримки посольства Німеччини. Проект започатковано на базі науково-мистецького Центру Малої академії наук України на території кіностудії Довженка.

Кожна вистава – це документальний театр. В чому його особливість? Тут немає акторів – у виставах беруть участь звичайні люди. Багато хто з них до цього ніколи в житті не був на сцені. У випадку з театром переселенців – це школярі й військові. Частина з акторів упродовж вистави взагалі вперше спілкується одне з одним, розповідають про своє життя, висловлюють власні думки. Отже, у виставі з'являється політичний вимір.

У такому театрі створюється простір, де погляди на війну можна висловити без стрілянини. Одразу виникає питання – це театральна п'єса чи своєрідна форма психосоціальної терапії?

Форум-театр – це метод інтерактивної роботи з різними прошарками суспільства, спрямований на вирішення соціальних проблем. Сутність його

полягає у пошуку шляхів розв'язання проблеми чи виходу зі складної життєвої ситуації в межах запропонованої теми вистави спільно з глядачами.

«Засновник форум-театру – А. Боаль, який створив перший вуличний «Театр пригнічених». В'язень, який пройшов через тортури, добре розумів дві речі: пригнічені потерпають від соціального, економічного, психологічного насильства і допомогти їм можна насамперед через зміну їхньої власної поведінки і ставлення до проблеми» [50].

Форум-театр – ефективний спосіб взаємодії між людьми. Саме завдяки такому неформальному спілкуванню можна подолати різні стереотипи щодо переселенців. Такий інтерактив допомагає виявити свій потенціал, відкритися по-новому, а також закликати інших говорити про наявні проблеми та спільними зусиллями розв'язувати їх.

Форум-театр у мистецькій формі культурного та педагогічного проекту націлений на те, щоб привернути увагу та налагодити діалог у громадах щодо забезпечення виборчого права внутрішньо переміщених осіб. У результаті вистав громадяни різних соціальних груп отримують можливість поспілкуватись між собою через нову мистецьку форму і підняти важливі для розбудови громади та суспільства в цілому теми. За допомогою театру була створена мистецька платформа для спілкування людей між собою, де кожен міг висловитись і бути почутим.

Учасники спілкувались разом про виклики та перешкоди, які стоять перед переселенцями. Зокрема, про право здійснення місцевого врядування за місцем проживання, про відсутність можливості для внутрішньо переміщених осіб (ВПО) приймати участь у місцевих виборах. Вистава зацікавила глядачів і не лише дала змогу побачити і почути, а й відчутти на собі суть даної проблеми, оскільки після вистави охочі глядачі ставали акторами і грали ролі так, аби показати шляхи вирішення проблеми.

У той же час місцеві мешканці дізнались більше про переміщених осіб та їх потреби, які з різних причин змінили попереднє місце проживання і

намагаються адаптуватись у нових громадах. Цей захід зблизив людей, показав, що проблеми ВПО не є забутими і потребують суспільної уваги.

Метою було сприяння реалізації конституційних прав ВПО та їх активної участі у розбудові країни через інструмент прямої демократії – вибори. Для участі у виставі не потрібно було мати попередній акторський досвід. Найважливіше – бажання поділитися життєвим досвідом на задану тему форум-театру.

Активісти, координатори та переселенці долучилися до заходу. Під час зустрічі учасники обговорювали існуючі проблеми у сфері виборчого права ВПО, грали в інтерактивні ігри, ділилися думками і враженнями та створювали виставу, яку вже ввечері продемонстрували глядачам.

Так, за допомогою яскравої мініатюри переселенці та громадські активісти «розповіли» присутнім про наболіле. У виставі актори висвітлили проблеми, з якими вразливим верствам населення доводиться мати справу чи не щодня. Переселенці не відчують себе частиною місцевої громади, якщо не мають такі ж права як і місцева громада. Емоційна гра учасників дійства не залишила нікого байдужим. Із захопленням глядачі спостерігали за виставою, і по закінченню запропонували акторам зіграти на Всеукраїнському форумі «Внутрішньо переміщені особи та право вибору в Україні», що проходив наступного дня.

На думку Й. Бойса, будь-яке мистецтво – терапія. Театр є одним з найбільш комунікативно насичених видів мистецтва. І тому те, що тут відбувається, це, свого роду, терапія. Отже, театр може сприяти примиренню – а чи здатен він допомогти встановленню миру? Якщо б усі українські театри – які, до речі, є частиною громадського простору і фінансуються з податків – реагували на реальні виклики сьогодення, то вони могли б змінити дуже багато. Безсумнівно більше, ніж це можливо за допомогою зброї.

Наприклад, одна з вистав форум-театру переселенців має назву «На всю гучність». Що мається на увазі? Автори спектаклю помітили, що люди у прифронтовій зоні у повсякденному житті - в таксі, в кафе, коли розмовляють з

дітьми – голосно вмикають музику, щоб не чути вибухів. У виставі йдеться про те, що місцеві мешканці сприймають усі ці жахливі речі, як щось буденне. Вони просто живуть, як і інші люди, звичайним життям – зі всіма його радощами і трагедіями, як-то перше кохання чи хвороба. Тобто війна продовжується, але життя триває, ніби її немає.

У виставі підлітки і військові розповідають про власне життя - дехто короткі історії, дехто доволі розлого. Яку роль відіграє в цьому режисер? Адже недостатньо просто сказати: «Сядьте і розкажіть що-небудь».

Мета цього проекту – сформуванати діалог між Сходом та Заходом, якого не було усі ці роки. Якщо потрібен діалог, тоді він можливий через мистецтво. І це нова функція театру – дати простір, де можна розділити досвід. Якщо раніше театр був місцем для фантазії, то тепер це місце, де можна поділитись своїми страхами. Таких місць у суспільному просторі насправді бракує.

Травма і біль ніколи не минають повністю, але можна принаймні навчитись жити з ними. Адже через проговорювання діти дають раду своїй травмі і вчаться наново радіти життю. Це працює так: так, зі мною сталося таке жахіття, але цей досвід не перетворює мене на жертву, навпаки – він стає моєю якістю, моєю силою. Тому, проект «Театр переселенців» – це також можливість для українських режисерів і драматургів, які часто не мають доступу до державних театрів, працювати з важливими темами.

Ще одна вистава «Де схід?» унікальна для України, тому що це театр свідків. У спектаклі беруть участь реальні люди, не актори, які дійсно виїхали з Луганської і Донецької області до Києва. З кожним учасником попередньо працював професійний психотерапевт. Розповідають реальну історію, це оформлено у виставу, тобто є потужний мистецький компонент і режисури, і драматургії. Ці історії були певним чином сконструйовані, але вони реальні, люди реальні і ефект від цієї вистави для мене найбільший і найсильніший, який я отримала за цей рік.

Режисер і драматург підкреслили, що саме у театрі є зараз інструменти, важелі щоб встановлювати діалог між різними людьми. І ця вистава не є

компліментарною для України. Це важливо - почути людей, які бачать наше життя іншими очима.

У виставі «Сіра зона» драматургів з Кіровограда Гуменних та кримського режисера Г. Джикаєвої теж грають не актори. Це також проект про переселенців, про людей, які опинилися поза домом або продовжують жити на тимчасово окупованих територіях. Але принцип цієї постановки трохи інший. Ці люди самі шукали своїх героїв, персонажів, брали інтерв'ю. Історії були оброблені, додався мистецький компонент і режисури, і драматургії. Реальні люди, розповідаючи чужі історії, додають до них власні коментарі.

З «Сірої зони» виросла інша цікава вистава «Монолог ополченця». Під час створення «Сірої зони» автори абсолютно випадково натрапили на ополченця з ДНР, який зараз працює на одному з СТО в Києві. Абсолютно цивільна людина, але те, що він розповів, дало матеріал для моновистави. Реалії, побачені своїми - це не теленовини. Це протилежна реальність того, що нам нав'язують через газети, журнали, телевізор, як певний ерзац війни на Донбасі.

Вистава «R+J» львів'янина С. Брама – це рок-концерт. І приналежність його в тому, що він вже побував на трьох престижних європейських фестивалях. Разом із виставою «Щоденники Майдану» Національного театру Івана Франка - це реально достойна презентація українського театру в Європі. «R+J» – ініціали героїв нового часу Роми та Юлії. Він зі Львова, вона з Донецька. Режисер здійснив спробу розповісти в театрі про те, що відбулося з усіма нами зими 2014 року і про те, що відбувається з нами й досі. Вистава створена на межі пошуків між театром, музикою та відео-артом. Ця історія є рімейком найтрагічнішої п'єси Вільяма Шекспіра «Ромео і Джульєтта». Давня війна родів Монтеккі й Капулетті трансформується у неприязнь Сходу і Заходу України. У спектаклі грають актори львівського театру Леся Курбаса, студенти.

Успіх вистави «Сталкери» столичного Молодого театру драматурга П. Ар'є та режисера С. Жиркова лежить на перетині різних зусиль. Спектакль – це завжди велике співпадіння, сума зусиль в театрі помножується. В

«Сталкерах» дійсно гармонійно поєднуються ідеї, думки всіх творців. П'єсу «Баба Пріся» про родину літньої жінки, яка від реальності втекла і живе в Чорнобильській зоні відчуження, більшість режисерів боялися брати або вважали недосконалою. Такий кроскультурний проект, коли люди з різних регіонів раптом почали говорити про одне й те саме, про спільні речі, ідеї в цій виставі відчувається дуже щиро.

Чи не вперше в українському театрі почали говорити про важливі речі, висловлюватися вголос про важливе, про те, що думаємо насправді. Ця вистава в першій дії до певної міри комедія, а в другій – трагедія. Спершу її грали на малій сцені, потім перенесли на основну. На великій сцену в ній розгорнулися нові енергії, по іншому все зазвучало. І зал на це реагує, сміється там де треба, мовчить і плаче там де треба. Для театру це серйозна річ, коли публіка так правильно реагує.

«Оскар і Рожева Пані» – це постановка режисера з Івано-Франківська Р. Держипільського та продюсера І. Вітовської за твором Еріка-Емануїла Шмітта. Книга, за якою створена вистава, написана у формі 14 листів десятирічного хлопчика Оскара, невиліковно хворого на рак. Він відчуває, що хіміотерапія не принесла полегшення і йому залишилося жити недовго. Він відчуває себе покинутим батьками. На протигагу до батьків з ним розмовляє у лікарні рожева пані про життя і смерть. Щоби прийняти жахливу правду, вона спонукає Оскара викласти свої думки у вигляді листів до Бога.

В українському театрі завжди існувало величезне табу на розмову про смерть. Бо це щось жахливе, страшне і, звичайно, трапиться не з нами. Це позиція радянська, атеїстична. Нема нічого поза смертю, отже це найстрашніше і про це не говорять. На сцені не вистачає щирої розмови людини, яка стоїть на порозі смерті, як можуть інші люди допомогти їй.

Прикметно, що проект І. Вітовської спровокував цілу хвилю обговорень і навіть законодавчі зміни щодо паліативної допомоги для дітей (підхід, що дозволяє поліпшити якість життя пацієнтів та їхніх сімей, які зіткнулися з проблемами смертельного захворювання, шляхом запобігання і полегшення

страждань завдяки ранньому виявленню, ретельній оцінці й лікуванню болю та інших фізичних симптомів, а також наданню психосоціальної і духовної підтримки). Якби не театральна вистава, багато хто і не знав би про таку проблему, а театр актуалізував для суспільства певну проблему.

Театральний діяч Н. Ворожбіт та її «Театр переселенця» впроваджують тезу про те, що театр у час становлення громадянського суспільства – більше, ніж мистецький заклад. За підтримки Міністерства культури та меценатів вона здійснила проект «Схід-Захід», який зшиває геополітичний ландшафт України в єдиний культурний простір. У його рамках у Київському академічному театрі юного глядача на Липках уперше в Україні відбулася прем'єра проекту «Підлітки пишуть п'єси».

Форум-театр, зокрема й «Театр переселенців» та інші новації – це найбільше досягнення українського театру за останні роки. Звичайно, на це мала б виділятися державна підтримка для того, щоб цей проект продовжував існувати допоки йде військовий конфлікт.

Отже, ситуація у сучасному театрі є бурхливою та динамічною. Результати контент-аналізу, проведеного з метою усвідомлення та осмислення сучасних тенденцій розвитку театрального мистецтва свідчать про:

- перетворення сучасного театру з закритого клубу на відкритий театральний простір;

- альтернативний розвиток проектного типу театральних вистав, які успішно конкурують із академічними театрами;

- саме театр набуває зараз інструментів і важелів для встановлення діалогу у суспільстві, особливо тоді, коли важливо почути людей, які бачать наше життя іншими очима. В цьому сенсі нові форми сучасного театру виконують діалогічну та інтегруючу функцію для людей з різними соціальними установками;

- залучення до театрального мистецтва широкої палітри самодіяльних митців, які раніше з театром не були пов'язані ні ментально, ні соціально;

- виникнення нових форм театрального буття, таких, наприклад, як «театр переселенців», «екологічний театр», «фронтний театр», «театр-рок-концерт» тощо;

- яскраво виражена соціальна спрямованість нових форм театральної творчості на вирішення проблем окремих верств населення;

- створення прецедентів, коли театральна постановка робиться непрофесіоналами;

- подальша інтеграція театру у соціальний простір шляхом значної за виміром соціалізації театрального життя;

- крос культурність багатьох сучасних трансформацій в молодому українському театрі;

- набуття театром нових соціальних функцій, у тому числі й функцій соціально-психологічного характеру, коли театральна творчість стає інструментом психотерапії для учасників театрального процесу та глядачів.

Перспективами подальших наукових розвідок у контексті соціологічного аналізу може бути більш детальне дослідження окремих функцій, які виникають всередині інституту театру та мають яскраво виражену соціальну спрямованість, а також соціологічний аналіз змін, що відбуваються у структурі та мотивах участі у творчому процесі театральної публіки.

РОЗДІЛ IV

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ, ЩО ВІДБУВАЮТЬСЯ В МОРАЛІ МОЛОДІ УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ ЛІБЕРАЛЬНИХ НОРМ. ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Актуальність теми дослідження, присвяченого специфіці трансформацій ціннісних орієнтацій сучасної української молоді, зумовлена гносеологічними потребами соціальної філософії подавати рефлексію системи цінностей, яка зазнає змін разом зі сферами суспільного буття. Загострення перманентної кризи в українському суспільстві, яка має місце на сучасному історичному етапі, спонукає до вивчення та аналізу соціальної реальності у філософському аспекті, для визначення можливих позитивних тенденцій у різноманітних сферах соціуму, з метою подальшого їх розвитку.

Динамічні зміни, які притаманні економічній, політичній та духовній сферам інституційної матриці українського соціуму, супроводжуються проблемами його консолідації. Це зумовлено тим, що все більше спостерігається сегментованість та атомізованість соціуму, яка не дозволяє ефективно вирішувати завдання, щодо виходу з кризового стану.

Положення погіршується, як збільшенням ступеня майнової диференціації, так й кількості існуючих ризиків, що притаманні буттю різних соціальних груп. Важливим є те, що швидкість наявних трансформацій прискорила після подій Революції Гідності 2013-2014 рр., розгортання воєнних дій на Донбасі. Суттєвим моментом є те, що на сучасному етапі історичного розвитку нашого суспільства, максимально збільшився ступінь загострення багатьох суспільних протиріч, що, у свою чергу, зумовило поглиблення ціннісних дезорієнтацій, причому, не тільки за так званими «лініями Хантінгтона», але й у межах окремих поколінь.

«Становлення сучасної молоді відбувається в умовах формування нових соціальних відносин, у період глобалізації та інформатизації, які спричиняють

соціокультурні зміни, зокрема розмиття ціннісних основ та традиційної моралі, послаблення культурної спадкоємності. Ба більше, сучасній молоді багато норм моралі видаються застарілими, обтяжливими, такими, що не виправдано обмежують її свободу, волю та індивідуальність. Крім того, наявний процес запозичення сучасних західноєвропейських ціннісних моделей змінює полюси культури» [59].

Слід зазначити, що важливу роль у розвитку суспільства відіграють саме ціннісні орієнтації, які входять до складу ідеологічних парадигм, тому що саме вони безпосередньо впливають на формування інтересів, ідеалів, потреб молоді, а також на стереотипи її поведінки. У свою чергу, якісні характеристики ціннісних орієнтацій молодого покоління детермінують відповідну якість зв'язків та відносин, що розбудовуються у нашому суспільстві. Ба більше, наявність значних розбіжностей у ціннісних орієнтаціях молоді та представників інших вікових груп, не тільки у значній мірі уповільнює процес формування сталих суспільних відносин, але й призводить до дезінтеграції соціуму. Тому не випадково, у наукових розвідках багато уваги приділяється молоді. Адже від вектору трансформацій ціннісних орієнтацій молоді, залежить майбутнє нашого суспільства.

Метою дослідження є аналіз причинно-наслідкових зв'язків процесу трансформації ціннісних орієнтацій сучасної української молоді у соціально-філософському аспекті.

Об'єктом дослідження є мисленева модель системи цінностей свідомості, сформована на сучасному конкретно-історичному етапі у представників молоді України.

Предметом дослідження є специфіка становлення та розвитку ціннісних орієнтацій молоді у сучасному українському суспільстві.

«Як відзначають вітчизняні дослідники, специфіка історичного розвитку українського суспільства, обумовлена, в тому числі дією основних філософських законів, призвела до того, що в його надбудові, почали домінувати ліберальні ціннісні орієнтації. Важливим є те, що в чималій мірі

цьому сприяло вольове рішення олігархічних груп, які виступали у якості рушійної політичної сили» [53]. «Суттєвими факторами, в аспекті даного дослідження, є наступні: по-перше, ліберальна модель як складова ідеологічної сфери інституційної матриці нашого соціуму, застосовується у латентному вигляді. По-друге, дана парадигма, внаслідок існуючих взаємозв'язків з іншими сферами, такими, як політична та економічна, також зазнає виразно спрямовані трансформації» [60].

«Як було вказано вище, метаморфози, які відбулися у політичній сфері інституційної матриці нашого суспільства, зумовили активізацію процесу інтеграції у свідомість молодого покоління ціннісних орієнтацій, що постулює лібералізм. Слід зазначити, що дана тенденція проявилася й на рівні суспільної свідомості. Суттєвим моментом є те, що дані орієнтації активно впливають, на процес побудови суспільних відносин, що в свою чергу, в значній мірі детермінують певну спрямованість розвитку самого соціуму» [58]. Тому, в аспекті даного дослідження, слід розглянути основну сутність лібералізму, для того, щоб визначити основний вектор трансформацій ціннісних орієнтацій свідомості, який обумовлюється процесом інтеграції ліберальних норм.

Необхідно відмітити, що дослідженнями лібералізму займалися такі наукові діячі, як Людвіг Ф. Мізес, Ф. Фукуяма, К. Поппер, П. Ріккер, О. Соловйов, В. Кимличка, Е. Фромм, Ф. Хайек, Д. Роулз, Ф. Немо, В. Макаренко, Ф. Кирилюк, Г. Спенсер, В. Глазунов, М. Фрідман та ряд інших. У своїх роботах, як противники, так й прихильники, прийшли до єдиної думки: лібералізм нерозривно пов'язаний з капіталізмом. Важливим є те, що багато вчених, зокрема український філософ Ф. Кирилюк, прямо вказують: лібералізм – це ідеологія, яка активно застосовується сучасними правлячими елітами провідних країн Європи, а також США. Додатково слід відокремити наступний момент: формування, власне самих еліт, здійснюється представниками фінансової та чиновницької олігархії, родових кланів, професійних політиків. Розглядаючи у філософському аспекті основні принципи, покладені в основу даної ідеологічної парадигми, можна виділити наступні особливості:

1. Основним моральним та економічним принципом виступає індивідуалізм. Слід зазначити, що класичні ліберали, все ж вважають індивідуалізм кілька егоїстичним, проте такі характеристики особистості, як корисливість та самовпевненість, відносять до позитивних якостей. Можна стверджувати, що це цілком закономірно, так як основні постулати, при розробці даної ідеологічної моделі, були запозичені у А. Сміта, який обґрунтував тезу про те, що рушійною силою розвитку є егоїзм індивіда та його особисте прагнення до наживи.

2. Так як концепція лібералізму ґрунтується на вірі у раціональну побудову світу, яку можливо пізнати шляхом використання критичного дослідження та рефлексії, наступним базовим принципом є раціоналізм. «Хотілося б відзначити, що деякі дослідники у своїх роботах вказують: лібералізм ніколи не змириться з величезною роллю, яку відіграє у бутті індивіда ірраціональне, зокрема відчуття. Важливим є наступне: з позиції прихильників, саме раціоналізм, дозволяє, як індивіду, так й суспільству, успішно реалізувати матеріальні ціннісні установки, інтегровані у їхню свідомість. Одночасно, базова теза про раціональну побудову соціуму, надає можливість розробникам даної парадигми, досить ефективно вирішити усі протиріччя, що виникають у сферах його інституційної матриці, шляхом розробки відповідних технологій» [55]. Можна стверджувати, що послідовники лібералізму, намагаючись сформувані індивідуальну та суспільну мораль, а також вибудувати у соціумі відносини, засновані на принципі раціоналізму, намагаються максимально редукувати суспільство до подоби механізму, у якому всі «регулювання» можна здійснити, шляхом застосування певних інструментів.

Не менш важливим, в аспекті даного дослідження є те, що ефективна інтеграція матеріальних ціннісних орієнтацій, що досягається, у тому числі, й завдяки використанню принципу раціоналізму, призводить, до їх домінування у індивідуальній та суспільній свідомості. У підсумку, дана тенденція, викликає появу суперечності, між матеріальними та духовними нормами, що носить

антагоністичний характер, а це вже є проявом дії основних філософських законів.

Надалі, вирішення даного протиріччя, може привести до загибелі однієї з протилежностей. Тому, у разі остаточної перемоги принципів лібералізму, як у моралі молодого покоління, так й суспільства, буде превалювати матеріальна компонента.

«Важливо також відзначити, що розробники ліберальної парадигми припускають, що принцип раціоналізму повністю звільнить людину від звичаїв та традицій, при цьому, не ставлячи кінцевих цілей, дасть чітке керівництво до дії» [55]. Розглядаючи дану особливість у філософському аспекті, можна зазначити, що простежується порушення основних характеристик філософських принципів загального зв'язку та розвитку: послідовності, наступності, збереження досягнутих результатів. Надалі, це призведе до того, що процес розвитку ціннісних орієнтацій, як молодого покоління, так й суспільства, не буде поступальним, так як кожен новий наступний рівень почне формуватися не стільки на підставі всього найкращого, що було досягнуто попередніми поколіннями, скільки під впливом зовнішніх умов. Можна стверджувати, що для правлячого класу (групи), що використовує лібералізм у якості базової ідеології, дана особливість має позитивне значення, так як з'являється можливість ефективно інтегрувати будь-які ціннісні орієнтації в свідомість, як молоді, так й суспільства, виходячи з цілей, які слід досягти. При цьому, в момент трансляції необхідних норм та орієнтацій, попередні просто нівелюються, а представники молодого покоління, поряд з іншими членами соціуму, сприймають це, як даність.

3. Далі слід перейти до розгляду принципів рівності та справедливості, що також є базовими для даної парадигми. Важливо відразу зазначити наступне: наявність певних протиріч, що мають місце в умовах капіталізму, може привести до прояву негативної закономірності, сутність якої полягає у нівелюванні можливості використання принципів рівності та справедливості. Однак можна з упевненістю стверджувати, що творцям

ліберальної моделі відомі дані суперечності, тому вони зробили спробу таким чином обґрунтувати зміст принципів рівності та справедливості, щоб реалізувати можливість інтегрування даних принципів у власну парадигму.

Слід викласти дані проектні рішення трохи докладніше у філософському аспекті. Необхідно почати з того, що принципи рівності та справедливості не корелюють з нерівномірним розподілом матеріальних благ, які мають місце в умовах капіталізму. Даний феномен обумовлений концентрацією виробничих засобів у власності відносно невеликої кількості суб'єктів, що призводить до присвоєння ними більшої частини додаткової вартості у вигляді прибутку. Тому, при розробці ліберальної парадигми, з метою нівелювання впливу даного протиріччя, був використаний наступний постулат: нерівномірний розподіл матеріальних благ є абсолютно справедливим. Одночасно, були висунуті та, у подальшому, закріплені у суспільній свідомості наступні «причини» цього: по-перше, матеріальним достатком володіє тільки той, хто працює багато та якісно. По-друге, нерівний розподіл багатства, є стимулом, як для виробництва максимально широкого асортименту матеріальних благ, так й зниження виробничої собівартості. Можна стверджувати, що обидві тези є досить дискусійними. Тому, у даному випадку, спостерігається порушення одного з основних законів логіки: відбувається побудова висновків на недостатньо обґрунтованій логічній підставі (закон достатньої підстави). Важливим є те, що при використанні даного проектного рішення, реальна причина нерівномірного розподілу благ, у такий соціально-економічної формації, як капіталізм, взагалі не розглядається ліберальною ідеологією. Ба, більше, розробники, з метою остаточного нівелювання впливу вищевказаного протиріччя, прийняли наступне проектне рішення: парадигма буде визначати будь-яке суспільство як справедливе та рівне, не за критерієм щодо рівномірного розподілу матеріальних благ, а у відповідності з наступними параметрами: відсутності дискримінації за віросповіданням, статтю, матеріальним становищем, тощо.

Розглядаючи, в аспекті даного дослідження, принципи рівності та справедливості, хотілося б виділити ще один важливий момент. Нерівномірний

розподіл матеріальних благ призводить до того, що виникають певні труднощі з реалізацією принципу рівності, у частині рівних можливостей. При цьому, навіть закріплення, де-юре, рівних можливостей, не означає, що, де-факто, дана норма буде діяти, як, щодо більшості представників молодого покоління, так й суспільства у цілому. Як приклад, слід розглянути наступне: матеріальні засоби, у чималому ступені, дозволяють індивіду розвивати свої здібності, наприклад, оплачуючи своє навчання. Можна також стверджувати, що від їх наявності, залежить, як вибір навчального закладу за рівнем престижу, так й відповідної спеціальності. У свою чергу, нерівномірний розподіл матеріальних благ, призводить до відсутності у більшості членів соціуму коштів, достатніх для здобуття якісної освіти. У підсумку, при закріпленні у законі загального права на отримання освіти, на практиці виникає складність з його реалізацією. Звичайно ж, ідеологи-ліберали врахували дану особливість, тому, при прийнятті проектних рішень, зробили акцент, не стільки на рівних можливостях, скільки на рівності перед законом. Під час практичного застосування даної парадигми, це відповідним чином віддзеркалилось у моралі молоді та соціуму. Як зазначає Ф. Кирилюк, за допомогою ліберальної ідеології, розуміння принципів загальної рівності та справедливості, у свідомості молодого покоління та суспільства у цілому, зведено до рівності перед законом.

4. Необхідно відзначити, що, у якості базису соціально-політичної взаємодії у соціумі, творці ліберальної ідеології вибрали принципи толерантності та плюралізму. Цілком закономірно, що використання даних принципів має певну спрямованість, що дозволяє суб'єктам політичної сфери інституційної матриці, які застосовують ліберальну парадигму, успішно захищати досягнуті позиції та вирішувати власні завдання. Тому слід розглянути у філософському аспекті особливості застосування даних принципів. Слід почати з того, що при розробці парадигми, був використана наступна теза: в ідеалі, гармонійної єдності у капіталістичному суспільстві досягти неможливо, так як досить складно домогтися загальної взаємодопомоги

та взаєморозуміння. В принципі, це є досить логічним, якщо взяти до уваги твердження А. Сміта, що людиною рухають прагнення до наживи та користь. Однак з метою забезпечення достатнього, для функціонування суспільства, мінімуму толерантності у соціальних відносинах, розробники застосували досить оригінальне проектне рішення: у парадигму інтегрується теза про те, що індивід, у власній неспроможності, має право звинувачувати тільки самого себе, а не інших членів суспільства або особливості соціально-економічної формації [55]. Закономірно, що дана установка знаходить своє відображення як у свідомості молодого покоління, так й соціуму у цілому.

Важливо відзначити, що таким, дещо нестандартним забезпеченням толерантності у суспільних відносинах, на рівні індивідуальної та суспільної свідомості закріплюється й супутня установка: не слід прагнути до зміни основних принципів устрою соціуму.

У підсумку, це дозволяє політичній еліті, яка застосовує ліберальну ідеологію, ефективно вирішити важливу стратегічну задачу: захистити існуючі особливості інституційної матриці соціуму, які, у свою чергу, дозволяють правлячому класу забезпечити безпеку домінуючої позиції у суспільстві.

Важливо відзначити, що базова теза, про неможливість досягти гармонійної єдності у суспільстві, накладає певні обмеження на застосування принципу толерантності, що у свою чергу, дозволяє лібералам, у разі необхідності, не боротися з нетерпимістю, що має місце у соціумі.

«Розглядаючи якісні особливості принципу плюралізму, покладеного в основу ліберальної ідеології, слід відзначити важливий, в аспекті даного дослідження, момент. Його сутність полягає у тому, що спрямоване використання даного принципу, дозволило обмежити механізми впливу релігійних організацій, як на ціннісні установки свідомості молодого покоління, так й суспільства у цілому. Справа у тому, що досліджувана парадигма базується на наступній тезі: діяльність релігійних організацій, що мають потужні важелі впливу на соціум, може створити передумови, для прояву у суспільному житті антагоністичних протиріч, що призводять до

конфліктів, заснованим на релігійній нетерпимості» [55]. На практиці, саме під приводом сприяння розвитку толерантних відносин, забезпечення відносної гармонії у суспільстві, ліберали змогли провести заходи, що обмежують вплив релігійних організацій, особливо на процес трансформування ціннісних установок свідомості молоді. Саме таким чином, державам, з панівною ліберальною ідеологією, вдалося ефективно протистояти прагненню релігійних організацій, щодо активної участі у процесі виховання молодого покоління.

Тому можна стверджувати, що ліберальна ідеологія, ефективно сприяє глобальному процесу секуляризації, нівелюючи вплив релігійних норм на розвиток ціннісних орієнтацій суспільної та індивідуальної моралі. У підсумку, дана особливість цієї парадигми, дозволяє суб'єктам, застосовуючи її у політичній сфері інституційної матриці соціуму, ефективно інтегрувати матеріальні ціннісні орієнтації, як у свідомість молоді, так й суспільства в цілому.

5. На завершення, слід розглянути такий базовий принцип, як принцип мінімального обмеження свободи індивіда. Необхідно відзначити, що у даній парадигмі, його використання також має свої якісно певні особливості, які слід викласти. Потрібно почати з того, що у співтоваристві ідеологів-лібералів має місце плюралізм думок, щодо значення свободи як категорії. У свою чергу, це сприяло розробці «негативної» та «позитивної» теорій свободи. Сутність «негативної» полягає в наступному: суспільству необхідно максимально обмежити зовнішній тиск на індивіда, тільки у цьому випадку він буде діяти відповідно до особистого вибору. Передбачається, що його дії, певним чином, має обмежувати тільки закон, а алгоритми побудови суспільних відносин можна буде моделювати та транслювати, наприклад, через ЗМІ. Теорія «позитивної» свободи, що отримала більше поширення, ґрунтується на тому, що індивід добровільно виконує соціальні та громадянські обов'язки, так як він своє «справжнє Я» ототожнює з устроєм держави, спільноти або класу. Однак у об'єктивній дійсності все виявилось ще складніше. Суб'єктам політики, які використовують у політичній сфері інституційної матриці ліберальну

ідеологію, шляхом застосування відповідних технологій, вдалося сформувати у суспільній свідомості позитивну думку, щодо постійного розширення прав державних інститутів. «Як зазначають, безпосередньо, самі ідеологи, наприклад Людвіг Ф. Мізес, іноді, відповідні органи навіть перевищують повноваження, надані їм законом» [55]. Прикладом може послужити гучний скандал у США, у якому брав участь Е. Сноуден та відповідні служби даної країни. Важливим є те, що в об'єктивній дійсності, практичне застосування принципу мінімального обмеження свободи індивіда, увійшло у протиріччя, як з «негативною», так й з «позитивною» теоріями свободи. Сутність його виражається у тому, що в країнах, з панівної ліберальної парадигмою, забезпечується все більший ступінь контролю над діяльністю як молоді, так й інших членів соціуму. Можна припустити, що ця суперечність викликана тим, що ліберальна модель, на певному історичному етапі, втрачає свою мобілізаційну функцію, тому не здатна об'єднати членів соціуму, а також забезпечити добровільне виконання ними своїх соціальних та громадянських обов'язків.

Слід зазначити, що будь-яка ідеологічна парадигма, в обов'язковому порядку, включає критерії, відповідно до яких проводиться порівняння різних сфер суспільства, з метою подальшого коректування показників їх розвитку у тому чи іншому напрямку. В аспекті даного дослідження, є важливим викласти критерій, яким оперує досліджувана модель, при віднесення соціуму до розряду тих, що прогресивно розвиваються. У якості даного параметра використовується показник загальної кількості матеріальних цінностей, що створюються суспільством, як результат матеріального виробництва, на певному історичному етапі. Слід зазначити, що даний критерій є недостатнім, для віднесення тенденції розвитку суспільства до прогресивної. По-перше, нівелюється показник доступності загальної кількості матеріальних благ, який просто не береться до уваги. По-друге, не враховується критерії кількості та якості духовних цінностей, вироблених та споживаних соціумом, поряд з матеріальними. Адже саме він є одним зі значущих показників духовної зрілості та здоров'я соціуму.

«Розглянувши базові принципи ліберальної ідеології, а також основні протиріччя та тенденції, що виникають внаслідок їх застосування, слід викласти її сутність. Як вказував Людвіг Ф. Мізес, сутність цієї парадигми можна висловити одним словом – власність. Всі інші положення лібералізму базуються тільки на цій фундаментальній цінності» [55]. Підводячи проміжний підсумок розгляду ліберальної парадигми в аспекті даного дослідження, необхідно відзначити наступне: важливим є те, що лібералізм, як система, що визначає ціннісні орієнтації суспільної та індивідуальної свідомості, має своєю головною метою максимальне задоволення матеріальних потреб індивідів. При цьому дана ідеологія не спрямована на розвиток духовної компоненти моралі, як окремо взятої людини, так й соціуму у цілому.

Таким чином, можна стверджувати, що у якості однієї з аксіом, на якій базується лібералізм, виступає наступна: матеріальне благополуччя людини й суспільства, є первинним, по відношенню до їхнього духовного розвитку. Додатково слід зазначити, що, Л. Ф. Мізесом, все ж було висловлено таку тезу: лібералізм може служити передумовою для розвитку духовних потреб особистості. Однак, у достатній мірі, його обґрунтовано не було.

Важливим є те, що починаючи з другої половини ХХ століття, лібералізм зазнав критики, а у наукових працях все частіше стали використовувати такі вирази, як «кінець лібералізму» та «смерть лібералізму». Зокрема, у 70-х роках ХХ століття, теоретик лібералізму К. Г. Флах у своїх роботах прийшов до наступного висновку: у лібералізмі активно проявляються регресивні тенденції розвитку. Однак слід зазначити, що не тільки остання обставина є однією з головних, у аспекті даного дослідження.

«Заслужують на увагу протиріччя, які виникають у процесі практичного застосування цієї парадигми, правлячими елітами континентальної Європи та США. Ось, що, про це писав основоположник лібералізму Людвіг Ф. Мізес, у середині ХХ століття. На думку філософа, основні принципи лібералізму у цих країнах практично не застосовуються. Зокрема, у Англії, термін «ліберал» використовується для маскуванню програми, якісні параметри якої, багато у

чому, тотожні основним характеристиками тоталітарної системи у соціалістів. У Сполучених Штатах Америки даним поняттям визначається сукупність ідей та політичних принципів, які є протилежністю постулатам, покладеним в основу лібералізму. Зокрема, Людвіг Ф. Мізес класифікував тип американського ліберала як «самозваний». Розглядаючи його свідомість, вчений вказував: «самозваний» ліберал всіляко вітає розширення прав уряду, а також юридичні норми, що обмежують свободу підприємництва. Ринковий механізм регулювання він відкидає, а замість цього віддає перевагу загальному плануванню, яке здійснюють відповідні державні інститути. Цілком закономірно, вказує Людвіг Ф. Мізес, що зміни, які відбуваються у індивідуальній свідомості, обумовлюють виразно спрямовані трансформації й у суспільній свідомості. Зокрема, громадськість вважає ліберальними та прогресивними дії державних інститутів, спрямовані на обмеження прав власників. Важливим видається те, що велика частина соціуму США абсолютно інертно ставиться до ускладнення процедури оскарження рішень держорганів у судових інстанціях» [55]. Додатково слід зазначити наступне: громадян, які насмілюються протестувати проти вищевказаних тенденцій, громадська думка відносить до екстремістів, реакціонерів, економічних роялістів. Виходячи з цього, можна стверджувати, що на відповідному рівні суспільної свідомості є установка: всі інакодумці є ворогами.

Крім того, у свідомість соціуму була інтегрована наступна теза: вільна країна повинна негативно ставитися до політичної активності з боку будь-яких його ворогів. Можна припустити, що ці установки, є фундаментом, на якому базується виправдання репресивних дій державних інститутів, стосовно осіб, що виражають, тим або іншим способом, протест. Важливим є те, що дані установки громадська думка США вважає саме американськими. Причому, їх розглядають у якості логічного продовження постулатів, яких дотримувалися автори таких історичних норм, як Декларація незалежності, а також Конституція США. Таким чином, можна стверджувати, що у об'єктивній дійсності не співвідносяться форма та зміст ліберальної програми. Основна

причина виникнення даного протиріччя полягає у тому, що західна еліта намагається реалізувати прагнення отримати надзвичайно кероване суспільство. Справа у тому, що у соціумі, якому притаманна дана якісна характеристика, можна ефективно вирішувати основні завдання, що стоять перед правлячою елітою (зокрема, щодо концентрації у своєму розпорядженні владних повноважень та фінансових ресурсів).

«Виклавши тенденції та протиріччя, що виникають при практичному застосуванні ліберальної парадигми, слід перейти до розгляду її впливу на трансформаційні процеси, які відбуваються у ціннісних орієнтаціях, як молоді, так й суспільства. Закономірно, що суспільство, у якому панує ліберальна парадигма, прагне до досягнення матеріального благополуччя. Зокрема, до такого висновку прийшов М. Федоров, при цьому філософ відзначав важливу якісну особливість: цей соціум складається з органів виробництва, а не з людей, які є особистостями» [57]. «У свою чергу, Х. Ортега-і-Гассет, вивчаючи європейське суспільство, у якому панує ліберальна ідеологія, також виявив аналогічну тенденцію. В аспекті даного дослідження, слід відокремити наступні якісні характеристики його системи цінностей, які визначив філософ – низька духовність та вітальність. Важливим є те, що Х. Ортега-і-Гассет вказував: саме молоде покоління, більш за все, прагне до вітальних ціннісних орієнтацій, з метою отримання ефекту «нічим не замушеного свята» [56]. «Слід зазначити, що дана тенденція проявилася не тільки у Західній Європі. Зокрема, Д. Майерс, у своїх роботах, вказував: прагнення до матеріальних ціннісних орієнтацій, здобуло перемогу у свідомості молоді США» [54].

Таким чином, можна стверджувати, що застосування ліберальної ідеології на практиці, неминуче призводить до інтегрування у індивідуальну та суспільну свідомість ціннісних орієнтацій, що базуються на принципі максимального задоволення матеріальних потреб. Важливим є те, що дана закономірність негативно позначається на суспільному бутті. Справа у тому, що внаслідок дії «невидимої руки» ринку, застосування ліберальної парадигми призводить до

прояву негативної тенденції, суть якої полягає у зниженні або припиненні виробництва духовних цінностей, у зв'язку зі зниженням рівня попиту на них.

«Якщо розглядати Україну, то провідну роль у трансляції ціннісних орієнтацій лібералізму грали засоби масової комунікації, які, з одного боку, активно піддавалися олигархизації, а, з іншого, – виступали у якості основного інструменту, для здійснення метаморфоз, пов'язаних з процесом олигархизації» [53]. Після того, як засоби масової комунікації перейшли під контроль олігархії, їхня діяльність все більше пов'язувалася з інтеграцією до свідомості, як молоді, так й інших поколінь, ліберальних ціннісних орієнтацій, в основі яких лежав принцип максимального споживання. Активна трансляція великої кількості однакісних ціннісних орієнтацій, привела до домінування матеріальної компоненти у індивідуальній свідомості, особливо, – у молоді. Закономірно, що дані метаморфози відбилися й у свідомості українського суспільства, що у свою чергу, вплинуло на його якісні характеристики у цілому. Проте процес ускладнився тим, що любий соціум, у тому числі й наш, як ціле, не зводиться до простої суми складових частин. Дана особливість привела до того, що українське суспільство набуло не просто окремі незначні якісні особливості, у нього з'явилася нова інтегративна якість. Певною закономірністю було те, що вона ґрунтувалася на принципі максимального споживання матеріальних цінностей. Таким чином, наш якісно новий соціум являв собою суспільство споживання.

Необхідно відзначити, що процеси формування та функціонування суспільства споживання вивчали багато філософів, такі як Е. Фромм, Г. Маркузе, В. Блюмкін, Ортега-і-Гассет та ін. В аспекті даного дослідження важливою є його сутність, викладена вченими, зокрема, Е. Фроммом, у такий спосіб: суспільство споживання представляє собою зібрання індивідів, які активно піддаються масовому навіюванню, внаслідок чого, їхньою єдиною метою стає максимальне матеріальне виробництво та споживання. Даний соціум керується професійними політиками та менеджерською бюрократією. Будь-які види громадської діяльності підпорядковані економічним інтересам,

тому кошти стають цілями, а індивід трансформується у подобу автомата. Він відмінно одягнений, ситий, однак не має потягу до головної мети людської діяльності – виробництва духовних цінностей. При цьому засоби масової комунікації постійно проголошують, що саме такий спосіб життя приносить людям щастя. Аналогічну думку у своїх роботах виклав В. Блюмкін, при цьому він прямо вказав на ціннісні орієнтації, що транслюються у свідомість, як молодого покоління, так й соціуму: «Споживайте ... Живіть заради придбання та споживання тих красивих, дорогих та зручних речей, які створює сучасна промисловість, заради чуттєвих насолод, у цьому сенс життя, у цьому її найвища цінність» [52].

Закономірно, що суспільство споживання активно впливає на своїх представників, а особливо – молодь. Внаслідок цього вони трансформуються у «одновимірних людей». Зокрема, на цю якісну особливість метаморфоз вказує у своїх дослідженнях Г. Маркузе. «Одномірність» індивіда, на його думку, пов'язана з тим, що індивід асоціює себе тільки з матеріальними речами, розуміючи себе, як «Я – це моє майно». При цьому у традиційному суспільстві, людина розуміла себе, як «Я – це мої принципи». У зв'язку з даними якісними особливостями свідомості особистості, у традиційному соціумі предмети побуту є додатком до людини, а у суспільстві споживання відбувається трансформація, сутність якої полягає у тому, що індивід стає додатком до оточуючих його речей та постійно служить їм.

Важливим, в аспекті даного дослідження є те, що суспільство споживання не здатне до прогресивного розвитку. У значній мірі це обумовлено тим, що у суспільній свідомості теорія колективної відповідальності заміщується теорією особистого успіху. Внаслідок цього, починає проявлятися стійка тенденція, сутність якої полягає у тому, що особисте благо стає вище загального, у зв'язку з чим знаходить панування індивідуалізм й далі – егоїзм.

«Розглядаючи молоде покоління, яке входить до складу суспільства споживання, слід зазначити, що більшість його представників, починає керуватися принципом: все найкраще – мені» [54]. При цьому у молоді

проявляється підвищений рівень індивідуалізму, асоціальна та аморальна поведінка, що у свою чергу, негативно відбивається на побудові суспільних відносин.

У підсумку, дані феномени виступають у якості головних причинам дезінтеграції соціуму споживання. Важливим є те, що дана негативна тенденція атомізації, яка притаманна суспільству споживання, не дозволяє вирішувати стратегічні завдання, що постають перед ним. Якщо розглядати наш соціум – це вихід з перманентної кризи. Недарма ж античні філософи стверджували: тільки при одностайності відбувається велике, інакше це неможливо.

Інтегровані правлячою елітою ліберальні ціннісні орієнтації призводять до домінування цінностей споживання, як у моралі молоді, так й суспільства. Це ще більше погіршує стан перманентної кризи, у якому перебуває наш соціум. У свою чергу, для того щоб забезпечити прогресивну тенденцію розвитку суспільства, необхідно здійснити зміну відносин, що мають місце у ньому, шляхом проведення відповідно спрямованих перетворень його моралі. Досить ефективно можна вирішити це завдання, шляхом трансформування ціннісної системи свідомості молодого покоління, так як мораль молодого покоління, як система, є однією з підсистем більш складної системи – суспільної свідомості. При цьому обидві є нелінійними, а між їх елементами існує корелятивний зв'язок. Внаслідок цього, якісна зміна одного з елементів, призведе до зміни всієї системи у цілому. Слід зазначити, що зміни у обов'язковому порядку повинні бути спрямовані у бік інтегрування духовних норм у мораль молоді, а також підвищення культурного рівня особистостей молодих людей.

РОЗДІЛ V

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ГАРАНТІЙ ДЛЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ, ЩО МАЮТЬ СТАТУС ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНОЇ ОСОБИ

Збройний конфлікт на окремих територіях Донецької та Луганської областей України призвів до суттєвого погіршення соціально-економічної ситуації в нашій державі та внутрішньої міграції частини її населення.

Насильницька анексія Автономної Республіки Крим, а також проведення операції об'єднаних сил на окремих територіях Донецької та Луганської областей спонукали Уряд нашої країни прийняти рішення про переміщення закладів вищої освіти, разом з науково-педагогічними працівниками, з окупованих територій на території підконтрольні Україні. Варто зазначити, що внутрішньо переміщені особи, у тому числі і науково-педагогічні працівники переміщених закладів вищої освіти, на новому місці проживання і праці зазнали певних матеріальних труднощів і тому потребують певної матеріальної і моральної підтримки від держави.

«Дослідженню правового регулювання надання додаткових юридичних гарантій внутрішньо переміщеним особам були присвячені праці таких науковців як Микитентко Є.В.» [61, с. 173 – 176], Козинець І.Г., Шестак Л.В. [62, с. 258 – 261], Шульженко І.В. [63, с. 53 – 60], але проблемі ефективності юридичних гарантій у галузі соціально-трудоових правовідносин, що виникають, змінюються та припиняються з науково-педагогічними працівниками переміщених закладів вищої освіти, не було надано достатньої уваги.

Хоча в науковій літературі і містяться публікації, щодо правового захисту внутрішньо-переміщених осіб, на даний час існує досить невелика кількість досліджень в площині трудового права і права соціального захисту, які б комплексно охоплювали проблему повноти та ефективності юридичних

гарантій, що надаються науково-педагогічним працівникам, які мають правовий статус внутрішньо переміщеної особи.

Метою дослідження цього підрозділу є обґрунтування і аналіз соціально-правових гарантій, що надаються внутрішньо переміщеним особам, які працюють у закладах вищої освіти, а також внесення пропозицій щодо удосконалення соціального і правового захисту внутрішньо переміщених осіб в сучасних соціально-економічних умовах.

«За даними Міністерства соціальної політики станом на 5 люте 2018 року, в Україні взято на облік 1 493 057 внутрішньо переміщених осіб або 1 218 611 сімей з Донбасу і Криму» [64], «з них 50 тисяч осіб це учасники освітнього процесу (науково-педагогічні працівник і здобувачі вищої освіти), також їх родини» [65].

З Донецької області були переміщені 10 закладів вищої освіти та один інститут післядипломної педагогічної освіти. Так Донецький національний університет (ДонНУ) третього листопада 2014 розпочав у Вінниці навчальний рік на базі педагогічного інституту. Донецький національний технічний університет (ДонНТУ) наказом Міністерства освіти і науки України № 1129 від 3 жовтня 2014 був переведений до міста Покровська Донецької області. Базою даного закладу вищої освіти з 3 жовтня став Індустріальний інститут. Донбаська національна академія будівництва і архітектури (ДОНАБА) була переміщена з міста Макіївка до міста Краматорськ у корпуси Донбаської державної машинобудівної академії, де й проводить освітню діяльність згідно наявній ліцензії та сертифікатам акредитації. Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (ДонНУЕТ) за наказом Міністерства освіти і науки України № 1178 від 17 жовтня 2014 року з третього листопада 2014 року був переміщений у м. Кривий Ріг Дніпропетровської області. Донецький юридичний інститут МВС України (ДЮІ) був переміщений до міста Маріуполь, потім і Кривий Ріг. Донецький національний медичний університет (ДонНМУ) був переміщений до міст Кропивницький та Краматорськ. Донецький державний університет управління

(ДонДУУ) переміщено до міста Маріуполь. Донецький університет економіки та права (ДонУЕП) переміщено до міста Павлоград. Горлівський інститут іноземних мов (ДЗВО ГІМ) та «Донбаський державний педагогічний університет» (ДЗВО «ДДПУ») на даний час здійснюють освітню діяльність у місті Бахмут. Макіївський економіко-гуманітарний інститут (МЕГІ) переміщений до міста Краматорськ. Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти наразі здійснює свою діяльність у місті Краматорськ.

З Луганської області були переміщені 7 закладів вищої освіти та один інститут післядипломної педагогічної освіти. Це: Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (ЛНУ ім. Т. Шевченка) – до міста Старобільськ; Донбаський державний технічний університет (ДонДТУ) – до міста Лисичанськ; Луганський національний аграрний університет (ЛНАУ) – до міста Харків; Луганський державний медичний університет (ЛДМУ) – до міста Рубіжне; Луганська державна академія культури і мистецтв (ЛДАКМ ім. Матусовського) – до міста Київ; Луганський державний університет внутрішніх справ імені Едуарда Дідоренка (ЛДУВС), Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля (СНУ ім. В.Даля) та Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (ЛОППО) до міста Северодонецьк.

Таврійський національний університет імені Володимира Івановича Вернадського з Автономної Республіки Крим був переміщений до столиці України.

Майже всі науково-педагогічні працівники і здобувачі вищої освіти, що були вимушені переїхати з місць свого постійного мешкання, праці та навчання понесли значні матеріальні і моральні втрати і тому, на наш погляд, вони потребують додаткових юридичних гарантій у вигляді пільг та переваг у галузі: соціально-трудова правовідносин; охорони здоров'я; житловій сфері; отриманні вищої освіти та наукового ступеню.

«В теорії права під гарантіями розуміється система соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів та способів, що створюють рівні умови особі для здійснення нею своїх прав, свобод та інтересів» [66, с. 168].

Норми національного законодавства України, які надають юридичні гарантії науково-педагогічним працівникам, що мають статус внутрішньо переміщених осіб містяться, перш за все, у Конституції України, законах України таких як: Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII; Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16.09.14р. № 1680-VII; Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 02.09.14р. N 1669-VII; Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 24.12.15р. № 921-VIII; Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» від 12.01.2006 р. № 3334-IV.

А також у підзаконних нормативно-правових актах таких як: Постанова Кабінету Міністрів України № 505 від 01.10.2014 р. «Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованій території України і районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг»; Постанова Кабінету Міністрів України № 81 від 04.03.15 р. «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції».

Вищевказані нормативні акти забезпечують додатковий правовий захист внутрішньо переміщених осіб, у тому числі і тих, що працюють у закладах вищої освіти.

Як слушно зазначив Пересунько В.І. «правовий захист в першу чергу передбачає наявність та дію конкретних юридичних (правових) гарантій» [67, с. 313].

Відповідно до словника закордонних слів за редакцією Спиркіна А.Г. «Гарантія – від французького слова, означає поруку, умову забезпечувати щонебудь» [68, с. 111].

Юридичний енциклопедичний словник Сухарєва О.Я. зазначає, що «у правовому значенні під гарантіями розуміють систему правових засобів, установлених законом для забезпечення належного відправлення правосуддя, здійснення завдань судочинства у цивільних та кримінальних справах» [69, с. 72].

І нарешті у довіднику юридичної термінології Головченка В. О. визначено, що «правові гарантії – це встановлені законом засоби безпосереднього забезпечення, використання, додержання, виконання і правильного застосування норм права» [70, с. 123].

Таким чином, гарантії, які надаються науково-педагогічним працівникам, що мають статус внутрішньо переміщених осіб, спрямовані на забезпечення створення для них рівних умов з іншими категоріями громадян України для здійснення своїх прав свобод та інтересів у всіх сферах суспільного життя, а також надання додаткових пільг та переваг для досягнення фактичної соціальної рівності.

Чинне законодавство України передбачає надання певних юридичних гарантій для осіб які законно перебувають на території країни при отриманні статусу внутрішньо переміщеної особи.

«Статус внутрішньо переміщеної особи і чітке тлумачення поняття «внутрішньо переміщена особа» передбачене Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Так відповідно до статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне

проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [71].

На нашу думку юридичні гарантії, що надаються науково-педагогічним працівникам, що мають статус внутрішньо переміщеної особи (далі НПП, що мають статус ВПО) можна поділити на загальні, передбачені для всіх осіб які законно перебувають на території України і спеціальні, передбачені власне для НПП, що мають статус ВПО.

Загальні гарантії реалізуються шляхом забезпеченні рівності всіх громадян перед законом, а також шляхом забезпечення заборони дискримінації за будь-якою ознакою у тому числі і за ознакою місця проживання та місця реєстрації. Загальні гарантії містяться перш за все в Конституції України.

Спеціальні гарантії для НПП, що мають статус ВПО реалізуються шляхом надання громадянам України що мають статус ВПО додаткових пільг та переваг.

Спеціальні правові гарантії що надаються внутрішньо переміщеним особам містяться у певних нормативно-правових актах, які були прийняті після анексії АРК в 2014 році.

Це, перш за все: Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII; Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16.09.14р. № 1680-VII; Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 02.09.14р. N 1669-VII; Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 24.12.15р. № 921-VIII; Постанова Кабінету Міністрів України № 505 від 01.10.2014 р. «Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованій території України і районів

проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг»; Постанова Кабінету Міністрів України № 81 від 04.03.15 р. «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції».

Всі ці нормативно-правові акти формально-юридично надають певні юридичні гарантії, пільги та переваги внутрішньо переміщеним особам але реальність сьогодні свідчить про те, що фізичні та психологічні страждання, економічні та моральні втрати, які понесли НПП, що мають статус ВПО не в повній мірі компенсуються формально-юридичними гарантіями, передбаченими чинним законодавством. А деякі норми мають певні правові колізії, які не тільки не покращують життя НПП, що мають статус ВПО, а навпаки створюють проблеми для них.

Розглянемо гарантії у галузі соціально-трудових правовідносин, які передбачені чинним законодавством України, для НПП, що мають статус ВПО.

По-перше, чинне законодавство України передбачає, що для внутрішньо переміщених осіб, у тому числі із числа НПП, яких змусили залишити постійні місця свого проживання і роботи у результаті збройного конфлікту, спрощено процедуру підтвердження формально-юридичного припинення трудових правовідносин.

По-друге, звільнення внутрішньо переміщеної особи із закладу вищої освіти, що залишився на території з якої здійснюється внутрішнє переміщення, кваліфікується як втрата роботи з незалежних від працівника причин з певними правовими наслідками (надання статусу безробітного та отримання допомоги з безробіття).

Так, відповідно до ч. 4 ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», внутрішньо переміщена особа, яка звільнилася з роботи, за відсутності документів, що підтверджують факт звільнення, періоди трудової діяльності та страхового стажу, може отримати

статус безробітного та отримувати допомогу по безробіттю, соціальні та інші послуги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття, відповідно до законодавства.

Внутрішньо переміщена особа, яка не звільнилася з роботи, у разі неможливості продовження роботи за попереднім місцем проживання для набуття статусу безробітного та отримання допомоги по безробіттю та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття, може припинити трудові відносини із ЗВО, що залишився на непідконтрольній території, надавши нотаріально посвідчену письмову заяву про припинення працівником трудових відносин з підтвердженням того, що ця заява таким громадянином надіслана роботодавцю рекомендованим листом (з описом вкладеної до нього такої заяви). У разі припинення приймання поштових відправлень на/з території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення така заява подається до відповідного районного, міськрайонного, міського, районного у місті Центру зайнятості за місцем проживання внутрішньо переміщеної особи.

Отже, взята на облік внутрішньо переміщена особа, яка не має документів, необхідних для надбання статусу безробітного, отримує такий статус без надання певних документів, передбачених за звичайної процедури. До отримання документів та відомостей про періоди трудової діяльності, заробітну плату (дохід), страховий стаж, допомога по безробіттю таким особам призначається у мінімальному розмірі, встановленому законодавством на випадок безробіття (на теперішній час це 544 грн.)

Але ми вважаємо, що норма яка передбачає призначення внутрішньо переміщеним особам із числа НПП які не мають всіх документів, необхідних для надання статусу безробітного допомоги по безробіттю у мінімальному розмірі є не коректною.

Звертаючи увагу на те, що середня заробітна плата науково-педагогічних працівників значно вища від мінімальної заробітної плати, ми пропонуємо допомогу з безробіття НПП, що мають статус ВПО встановлювати не у

мінімальному, а у середньому розмірі такої допомоги по країні за попередній рік, який передує року звернення за допомогою. Або у розмірі мінімального розміру допомоги для осіб, що мають перерву в роботі з поважних причин (строкова служба, навчання, догляд за інвалідом 1 групи). На теперішній час розмір такої допомоги становить 1440 грн.

По-третє, для внутрішньо переміщених осіб, у тому числі із числа НПП, на законодавчому рівні, спрощено процедуру отримання дублікату трудової книжки, як основного документу про трудову діяльність.

Для спрощення процедури підтвердження загального і спеціального трудового стажу для внутрішньо-переміщених осіб наказом Міністерства соціальної політики України № 720/1642/5 від 06.10.2014 були внесені зміни до Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників, затвердженої наказом Міністерства соціальної політики України № 58 від 27.07.1993 р. Так, відповідно до п. 5.6 вказаної Інструкції дублікат трудової книжки може бути виданий за новим місцем роботи у зв'язку з відсутністю доступу до трудової книжки працівника внаслідок надзвичайної ситуації, передбаченої Кодексом цивільного захисту України, або проведення антитерористичної операції на території, де працював працівник.

Дублікат видається на підставі заяви працівника та отриманої ним у письмовому вигляді інформації зі штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації про виникнення надзвичайної ситуації або Антитерористичного центру при Службі безпеки України про проведення антитерористичної операції на території, де працював працівник, що надається в довільній формі.

По-четверте, внутрішньо переміщеним особам із числа НПП, що працювали у закладах освіти державної форми власності, надана можливість працювати за сумісництвом без обмежень передбачених законодавством.

Так Відповідно до Постанови КМУ № 245 від 03.04.93 р. «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій» для осіб із числа НПП, що працюють у закладах освіти державної форми власності,

загальна тривалість роботи за сумісництвом протягом місяця не повинна перевищувати половини місячної норми робочого часу.

Враховуючи те, що внутрішньо переміщені особи, у тому числі і працівники державних ЗВО завжди стикаються з матеріальними труднощами і додатковими витратами на новому місці проживання, законодавець, у якості пільги скасував обмеження для внутрішньо переміщених осіб щодо праці за сумісництвом.

Так відповідно до Постанови КМУ № 81 від 04.03.15 р. «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції» обмеження щодо тривалості роботи за сумісництвом, порядку надання відпустки та заборони роботи за сумісництвом (крім заборони, встановленої законом) не застосовуються до працівників державних підприємств, установ і організацій, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції на період проведення антитерористичної операції.

Але варто зазначити що Міністерство соціальної політики України, у офіційних листах які були розіслані переміщеним ЗВО, коментуючи норми Постанови КМУ № 81 зазначає, що Постанова № 81 застосовується до працівників, які переїхали з районів проведення антитерористичної операції з метою збереження життя та здоров'я і не припинили трудові відносини з підприємством, установою і організацією, яка залишилась в районі проведення антитерористичної операції та працевлаштувалися на роботу за сумісництвом на підконтрольній території.

У випадку, якщо підприємство, установа, організація переміщені з району проведення антитерористичної операції та працівники дали згоду і були переміщені із підприємством, установою, організацією, дія постанови від 04.03.2015 р. № 81 не застосовується.

Таким чином, на думку Міністерства соціальної політики України, враховуючи те, що формально-юридично всі державні ЗВО було переміщено з окремих регіонів Донецької і Луганської областей та Криму, за наказами МОН

України, норма про скасування обмеження роботи за сумісництвом не розповсюджується на осіб із числа НПП, що працювали у закладах вищої освіти державної форми власності.

Але варто зазначити, що фактично науково педагогічні працівники, які залишилися патріотами України, вимушені були переїхати з районів проведення антитерористичної операції з метою збереження життя та здоров'я. Вони були вимушені формально звільнитися з роботи із закладів вищої освіти, що залишилися на території непідконтрольній Україні і які, за законодавством України, формально-юридично вже були не легітимними.

Тому ми вважаємо що тлумачення Міністерством соціальної політики України, норми Постанови КМУ № 81, щодо роботи за сумісництвом працівників державних підприємств і установ є некоректним, і на НПП які вимушені були переміститися разом з ЗВО на території підконтрольні Україні повинна розповсюджуватись норма щодо скасування обмеження роботи за сумісництвом.

По-п'яте, за чинним трудовим законодавством України, при прийнятті на роботу внутрішньо переміщених осіб не встановлюється випробування.

Відповідно до ст. 26 КЗпП України (у яку були внесені зміни Законом України «Про внесення змін до КЗпП України щодо випробування при прийнятті на роботу» від 17.05.16р.) випробування не встановлюється при прийнятті на роботу внутрішньо переміщених осіб.

Але, варто зазначити, ця норма може зіграти і негативну роль для потенційного працівника. У разі коли роботодавець не має можливості перевірити кваліфікацію працівника він завжди знайде формальний привід відмовити в наданні роботи даному кандидатові.

По-шосте, внутрішньо переміщені особи, у тому числі із числа НПП, можуть подавати позов щодо захисту своїх трудових прав до суду першої інстанції за місцем фактичного проживання згідно з довідкою про взяття на облік.

Захист трудових прав внутрішньо переміщених осіб в суді забезпечується нормою пункту 1 статті 110 ЦПК України, яка передбачає, що позови що виникають з трудових правовідносин можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача.

Таким чином внутрішньо переміщена особа, із числа НПП, може подавати позов щодо захисту своїх трудових прав до міського, районного суду за місцем фактичного проживання згідно з довідкою про взяття на облік.

Гарантії у сфері охорони здоров'я внутрішньо переміщених осіб, у тому числі із числа НПП, містяться у Законі України: «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII (далі Закон), норми якого передбачають:

по-перше, внутрішньо переміщена особа має право на забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, на одержання реабілітаційних послуг відповідно до законодавства за місцем перебування (ст. 7 Закону);

по-друге, внутрішньо переміщені особи мають право на безпечні умови життя і здоров'я; забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством; на надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я (ст. 9 Закону).

Варто зазначити, що чинним законодавством також передбачено правовий захисту ВПО, із числа НПП, у соціальній та житловій сфері.

По-перше, відповідно до п. 3-1 Розділу 4 Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» від 12.01.2006 р. № 3334-IV право взяття на соціальний квартирний облік мають працівники тимчасово переміщених вищих навчальних закладів, тимчасово переміщених наукових установ за місцезнаходженням тимчасово переміщеного вищого навчального закладу, тимчасово переміщеної наукової установи, за наявності довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи.

По-друге, НПП із числа ВПО надається щомісячна адресна допомога для покриття витрат на проживання, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг.

Відповідно до Постанови КМУ № 505 від 01.10.2014 р. «Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованій території України і районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг», грошова допомога внутрішньо переміщеним особам призначається на сім'ю та виплачується одному з її членів за умови надання письмової згоди у довільній формі про виплату йому грошової допомоги від інших членів сім'ї (далі – уповноважений представник сім'ї) у таких розмірах:

для осіб, які отримують пенсію, дітей, студентів денної форми навчання закладів вищої освіти та учнів закладів професійно-технічної освіти, які досягли 18-річного віку (до закінчення закладів освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років) – 1000 гривень на одну особу (члена сім'ї);

для осіб з інвалідністю I групи та дітей з інвалідністю – 130 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

для осіб з інвалідністю II групи – 115 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

для осіб з інвалідністю III групи – прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність;

для працездатних осіб - 442 гривні на одну особу (члена сім'ї).

Загальний розмір допомоги на сім'ю розраховується як сума розмірів допомоги на кожного члена сім'ї та не може перевищувати 3000 гривень,

для сім'ї, до складу якої входять особи з інвалідністю або діти з інвалідністю, - 3400 гривень,

для багатодітної сім'ї - 5000 гривень.

І хоча надання адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам полегшує їм життя, проте не вирішує більшості проблем. У тому числі – й проблем з житлом, оскільки оренда житла в містах, куди були переміщені заклади вищої освіти, коштує набагато дорожче ніж сума допомоги, яку отримує родина науково-педагогічного працівника, що має статус ВПО.

Крім того відповідно до п. 6 Постанови Кабінету Міністрів № 505 від 01.10.2014 р. «Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованій території України і районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» грошова допомога не призначається у разі, коли:

По-перше, будь-хто із членів сім'ї (крім сімей, до складу яких входять військовослужбовці з числа внутрішньо переміщених осіб, які захищають незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України та беруть безпосередню участь у заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації) має у власності житлове приміщення/частину житлового приміщення, що розташоване в інших регіонах, ніж тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим і м. Севастополі, населені пункти, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та населені пункти, що розташовані на лінії зіткнення, крім житлових приміщень, які непридатні для проживання, що підтверджується відповідним актом технічного стану;

по-друге, будь-хто з членів сім'ї має на депозитному банківському рахунку (рахунках) кошти у сумі, що перевищує 25-кратний розмір прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб (1762 гр. з 01.01.18р).

Що стосується не призначення допомоги на підставі наявності у власності житлового приміщення або частини житлового приміщення, на наш погляд, законодавець повинен був, у такому випадку, визначити мінімальну площу такого житлового приміщення на одну особу передбачену житловим кодексом України.

А от що стосується не призначення допомоги на підставі наявності на депозитному банківському рахунку певних коштів то ми вважаємо, що така

норма не буде стимулювати внутрішньо переміщених осіб надавати гроші банкам для розвитку національної економіки.

Висновки та пропозиції.

Отже, на наш погляд, фізичні і моральні страждання, а також матеріальні втрати яких зазнають внутрішньо переміщені особи із числа науково-педагогічних працівників не компенсуються в повній мірі вищеперерахованими нормативно-правовими актами.

І тому для підвищення ефективності спеціальних правових гарантій у галузі соціально-трудових правовідносин для внутрішньо переміщених осіб із числа науково-педагогічних працівників ми пропонуємо внести наступні зміни і доповнення в чинне законодавство України.

Абзац 1 пункту 6 Постанови Кабінету Міністрів № 505 від 01.10.2014 р. «Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованій території України і районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» викласти у наступній редакції: «Грошова допомога не призначається у разі, коли:

будь-хто із членів сім'ї (крім сімей, до складу яких входять військовослужбовці з числа внутрішньо переміщених осіб, які захищають незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України та беруть безпосередню участь у заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації) має у власності житлове приміщення (частину житлового приміщення), яке, за своєю площею, придатне для проживання (з розрахунку 13,65 квадратних метрів на одну особу), що розташоване в інших регіонах, ніж тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим і м. Севастополі, населені пункти, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та населені пункти, що розташовані на лінії зіткнення, крім житлових приміщень, які непридатні для проживання, що підтверджується відповідним актом технічного стану».

А абзац 2 пункту 6 Постанови Кабінету Міністрів № 505 від 01.10.2014 р. «Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованій території України і районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг», який обмежує надання соціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам на підставі наявності у будь-хто з членів сім'ї внутрішньо переміщеної особи коштів у сумі, що перевищує 25-кратний розмір прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб, взагалі скасувати.

Доповнити ст. 42 КЗпП «Переважне право на залишення на роботі при вивільненні працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці» пунктом 11 частини 2, який би передбачав, що при рівних умовах продуктивності праці і кваліфікації перевага в залишенні на роботі надається працівникам із числа внутрішньо переміщених осіб.

Доповнити ст. 42-1 КЗпП «Переважне право на укладення трудового договору у разі поворотного прийняття на роботу» частиною другою наступного змісту: «Працівник який вимушений був звільнитися з місця роботи у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту чи техногенного характеру і має статус внутрішньо переміщеної особи, має переважне право на укладення трудового договору у разі поворотного прийняття на роботу при поновленні Україною контролю над територією де знаходиться місце роботи такого працівника».

Доповнити ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» пунктом 1-1 наступного змісту: «забороняється відмовляти внутрішньо переміщеним особам у прийнятті на роботу і знижувати їм заробітну плату з мотивів, пов'язаних із статусом внутрішньо переміщеної особи».

У разі відмові у прийнятті на роботу внутрішньо переміщеної особи власник або уповноважений ним орган зобов'язані повідомляти їй причини

відмови у письмовій формі. Відмову у прийнятті на роботу може бути оскаржено у судовому порядку».

Для забезпечення належного виконання роботодавцями даної норми пропонуємо, також, доповнити ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Порушення вимог законодавства про працю та охорону праці» нормою наступного змісту: «Відмова внутрішньо переміщеній особі у прийнятті на роботу, або зниження їй заробітної плати з мотивів, пов'язаних із статусом внутрішньо переміщеної особи – тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян - суб'єктів підприємницької діяльності від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

На наш погляд такі зміни і доповнення в чинне законодавство підвищили б ефективність правового та соціального захисту ВПО із числа НПП, а також їх подальшу інтеграцію за новим місцем проживання в Україні.

РОЗДІЛ VI

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ ЯК СУБ'ЄКТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ АКТИВНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Суспільство не стоїть на місці, змінюються форми, інституції, намагаючись відповідати тим запитам, які йому закидає оточуючий його світ. Так все більше педагогічних працівників використовують права, надані їм законодавством та впроваджують підприємницьку ініціативу у вигляді зайняття репетиторством. Нажаль, прийняті закони, такі як Закон України «Про загальну середню освіту», Закон України «Про вищу освіту» не намагаються врегулювати та дати чітке визначення поняття репетиторства, порядку реєстрації осіб, які займаються репетиторством, необхідності або відсутності цієї необхідності ліцензування такого виду діяльності, відповідальності осіб, які займаються таким видом діяльності.

Приймаючи до уваги той факт, що запроваджена система зовнішнього оцінювання вимагає від випускників знань, які виходять іноді за межі шкільної програми, або певних нестандартних підходів до вирішення запропонованих завдань, можемо припустити, що все більше педагогічних та науково-педагогічних працівників будуть пропонувати свої послуги щодо підготовки до проходження зовнішнього оцінювання.

Це дає нам можливість говорити про те, що перед нами наявний виробничий цикл, як би це дивно не звучало відносно педагогічної діяльності, оскільки тут мова йде не про одиничну роботу з одним учнем по одному питанню, а про роботу з декількома навчальними дисциплінами та декількома, а іноді і більше школярами. Таким чином, можемо припустити, що можливе створення педагогічними науково-педагогічними працівниками господарського товариства, яке має управління, структуру, зобов'язання та інші елементи, йому властиві.

Серед усього розмаїття господарських товариств, діючих в межах правового поля України, передбачених законами України та випробуваних на практиці, для здійснення репетиторської діяльності найбільш доцільними слід вважати товариства з обмеженою відповідальністю.

Ось вже протягом більш ніж двадцяти років правову діяльність товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю регулював прийнятий 19 вересня 1991 р. Закон України «Про господарські товариства», який повинен був регламентувати діяльність стрімко виникаючих нових, відмінних від державних, організаційно-правових форм в яких здійснювалась комерційна, господарська та інша діяльність. Віддаючи належне цьому закону, можемо відмітити, що в ньому були сформульовані основні поняття того, що є господарським товариством і які товариства відносяться до господарських, хто може бути засновником товариства, як відбувається державна реєстрація товариства, права та обов'язки учасників товариства, припинення його діяльності. Крім того, даним Законом, була здійснена класифікація господарських товариств залежно від способу формування статутного капіталу, обсягу відповідальності учасників товариства, та інших специфічних ознак. На жаль, а ні зміни, які вносились до вказаного Закону, а ні прийняття окремо Господарського кодексу в 2003 та Цивільного кодексу України в 2004 р., не врегульовували низку правових проблем діяльності господарських товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, зокрема, які накопичились за період дії Закону та вимагали скорішого правового вирішення. Прийняття нового закону власне і стало відповіддю на виклики соціуму, що розвивається та вимагає в своїй парадигмі правового цілеспрямування належного законодавчого підґрунтя.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання здійснення репетиторської діяльності педагогічними науково-педагогічними працівниками та пов'язані з цим питання легалізації, ліцензування, відповідальності предметом досліджені не були.

Дослідженню таких проблем товариства з обмеженою відповідальністю, як правовий аналіз товариства, правовий статус учасника товариства, регулювання виходу учасника з товариства, компетенції та правомочності загальних зборів учасників, формування статутного капіталу товариства, відповідальність, відносини між управителем товариства та самим товариством, проблеми зміну складу учасників і в тому числі товариство з обмеженою відповідальністю як суб'єкт педагогічної діяльності, приділяла увагу достатня кількість науковців: Р. Гура, Н. Божагора, М. Потіп, І. Лавріненко, О. Гарагонич, О. Присянюк, В. Цікало О. Ковалишин, О. Кібенко, Р. Бойчук, О. Буткевич, В. Кравчук, І. Спасибо-Фатєєва, І. Якубівський, Н. Бондаренко, О. Худак, О. Короташ, О. Дзера, В. Коссак, І. Краєвський, Н. Кузнєцова, О. Підпригора, В. Рубан.

Не вирішенні раніше проблеми. До таких проблем слід віднести граничну кількість учасників товариства, оскільки деякі дослідники, зокрема А. Г. Ярема, В. Г. Ротань, І. А. Бірюков, Ю. О. Заїка, вважали за необхідне встановити та законодавчо закріпити граничну норму за якої товариство з обмеженою відповідальністю мало б реорганізуватись в акціонерне товариство, тобто врегулювати колізію між Законом України «Про господарські товариства» та Цивільним Кодексом України та чітко зв'язати граничну кількість учасників і механізм перетворення. Наступна проблема полягала в відсутності законодавчо визначеного документу, який би врегульовував права та повноваження учасників товариства, їх реалізацію або утримання від такої реалізації, умови купівлі-продажу в тому числі і обов'язкової частки в статутному капіталі, оскільки використовуваний засновницький договір таких нюансів не враховував і скоріше врегульовував процедурні моменти створення товариства. До проблем також слід віднести і відсутність поняття посадових осіб товариства і можливий конфлікт інтересів, і таке явище як значний правочин. Також, враховуючи певну мобільність нинішнього суспільства, була законодавчо не визначена можливість дистанційної участі в діяльності товариства. А також низка інших проблем, які потребували нагального

вирішення та були своєрідним правовим бар'єром в розвитку соціуму в його економічній та господарській площині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вирішенням вищезазначених проблем, скасуванням прогалин в правовому полі, відповіддю на вимоги соціуму, що невпинно розвивається та прогресує в гуманітарно-правовому аспекті, стало прийняття Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», мета якого «вдосконалення регулювання відносин, які пов'язані із створенням, діяльністю та припиненням товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю. Усунення значних вад, які існують у чинному законодавстві, та приведення його у відповідність із нормами та концептуальними підходами, характерними для законодавчих актів Європейського Союзу та країн-членів ЄС. Прийняття окремого комплексного закону про товариства з обмеженою відповідальністю та споріднені з ними товариства з додатковою відповідальністю стане логічним продовженням шляху розвитку українського законодавства, закладеного прийняттям Закону України «Про акціонерні товариства», надасть можливість врегулювати відповідні відносини із належним ступенем деталізації, забезпечити необхідну гнучкість регулювання, усунути існуючі в діючих актах дублювання та розбіжності, та дозволить значно покращити інвестиційний клімат та умови здійснення підприємницької діяльності» [76].

Досліджуючи прийнятий закон та застосовуючи до нього метод порівняльного аналізу, перше, що було встановлено, це те, що законодавець вирішив не врегульовувати поняття «товариство з обмеженою відповідальністю» в новому законі, залишивши тлумачення наведене в ч.1 ст. 140 Цивільного кодексу України: «Товариством з обмеженою відповідальністю є засноване одним або кількома особами товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких встановлюється статутом.» яке за своїм змістом співпадає із поняттям наведеним у ч. 3 ст. 80 Господарського кодексу і скасувавши в тій частині, що стосується визначень товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю Закон України

«Про господарські товариства». Можливо логіка законодавця полягала в тому, що в тексті закону власне будуть перераховані ознаки товариства характерні йому, а також будуть наведені особливості регулювання товариством, і як висновок цього логічного ланцюжка стало те, законодавець не вбачив практичності в наданні такого пояснення.

Хоча на думку Р.М. Гура: «Викликає сумніви доцільність формулювання визначення у більш, ніж одному законі чи кодексі. Відповідно до теорії права законодавче визначення повинно містити всі істотні ознаки правової категорії і повністю розкривати її зміст. Неоднозначне або неповне визначення певного об'єкта призводить до різного розуміння його правового статусу і обумовлює проблеми правозастосування.» [82].

Погоджуємося з цим, оскільки це певною мірою протирічить усталеним традиціям законодавчої техніки, що склалися в Україні, адже ж визначення конкретного поняття призначене для формування категорійного апарату, для полегшення сприйняття цього поняття, що не вимагає перелічення абсолютно всіх характерних рис, а лише найбільш суттєвих. Тим більше, що визначення понять у законодавчих актах необхідне для використання в правовому полі України, зокрема, в цілях формування єдиного підходу та розуміння категорій законодавства, єдиної судової практики, що не може містити різне трактування одних і тих самих термінів.

Можемо припустити, що доцільніше було б вивести поняття товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю саме у однойменному законі, закріпивши в кодексах наявність такої організаційно-правової форми та помістити відсилку на прийнятий закон.

До речі Р. М. Гура підняв дуже цікаве питання: «Якщо статутний капітал товариства складається з часток, то яким чином його можна буде поділити при створенні товариства однією особою?». За *tacitus consensus* ми розуміємо, що якщо учасник один, то відповідно він і володіє однією часткою в статутному капіталі товариства, але це не корелюється власне з поняттям, виведеним в кодексах та законі. На нашу думку доцільніше було б викласти в Законі повне

поняття товариства з обмеженою відповідальністю в такій редакції, яка би охоплювала та наводила вичерпне розуміння того, яким чином та з яких часток складається статутний капітал товариства коли воно утворюється за унітарним принципом, та коли воно утворюється за корпоративним принципом. Таким чином в Законі мали б з'явитись поняття унітарного товариства з обмеженою відповідальністю, за яким товариство створюється одним засновником і статутний капітал якого не поділяється на частки та відповідно поняття корпоративного товариства з обмеженою відповідальністю, за яким товариство створюється більше ніж одним засновником та статутний капітал якого поділений на частки залежно від внесків засновників.

Наступною відповіддю на вимогу, яку пред'являло суспільство правникам, стало введення так званого корпоративного договору, угоди доволі відомої як *shareholders' agreements*.

Застосування корпоративного договору є свідченням прийняття культури континентального права, імплементацію норм, які знайшли своє місце в праві європейських країн та успішно застосовуються вже декілька сотень років. Наприклад, в Німеччині акціонери мають право підписувати так званий „*Stimmbindungsvereinbarung*“ (договір про голосування), за яким сторони домовляються голосувати на загальних зборах певним чином. Отже, з певною впевненістю можемо говорити про зміну парадигми правової культури нашого соціуму та намагання впровадження норм, які вже були опробовані та знайшли своє підтвердження в правовій практиці європейських країн.

Корпоративний договір – це інструмент, більш властивий для діяльності акціонерних товариств і в своєму класичному застосуванні в англійському праві є договором, який укладається або тільки між акціонерами (усіма чи деякими з них), або між компанією й акціонерами (усіма або деякими з них) або на етапі створення компанії, або пізніше, коли компанія вже існує, і акціонерам необхідно врегулювати між собою деякі відносини. і вперше буде застосовуватись до діяльності товариств з обмеженою та додатковою

відповідальністю, за допомогою якого мають бути врегульованні виникаючі корпоративні спори між засновниками товариства.

«Існуюча судова практика з розгляду корпоративних спорів доволі неоднозначно ставиться до такого типу договорів та за виконанням певних вимог допускає їх існування та застосування. Так в Рекомендації ВГСУ № 04-5/14 від 28.12.2007 міститься висновок про те, що питання корпоративного управління можна врегульовувати угодою, що укладається між акціонерами, тільки у випадках, прямо передбачених законом. Такі угоди не можуть змінювати положень закону або статуту товариства, обмежувати права інших акціонерів. У разі, якщо положення угоди суперечать цій вимозі, то вони можуть бути визнані судом недійсним» [80].

«Схожу позицію зайняв і Пленум ВСУ в постанові від 24.10.2008 року № 13. Згідно з нею норми, які регулюють відносини між засновниками (учасниками) господарських товариств щодо формування їх органів, визначення їх компетенції, процедури скликання загальних зборів та визначення порядку прийняття рішень на зборах є імперативними, а їх недотримання є порушенням публічного порядку. Також Пленум визнав нікчемними акціонерні угоди, що передбачають підпорядкування відносин щодо управління товариством іноземному праву і заборонив передавати корпоративні спори, пов'язані з діяльністю українських господарських товариств на розгляд міжнародним комерційним арбітражним судам.» [81].

Отже, відповідно до прийнятого закону корпоративний договір – це договір, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації є безвідплатним і вчиняється в письмовій формі. Як бачимо, за своєю суттю корпоративний договір нічим не відрізняється від акціонерної угоди, а отже, дає змогу засновникам, використовуючи правила, прийнятні для акціонерних товариств, на початку створення товариства домовитись про наступне:

- обов'язковість участі на загальних зборах або через представника, обов'язковість голосування з питань діяльності товариства (відчуження майна товариства, отримання кредиту тощо);

- порядок обрання виконуючого органу товариства, наглядової ради;

- «Lock-up provision» заборонити відчуження часток на певний строк або за певних умов;

- «Right of first refusal» (право першої відмови від покупки) контрактне право, яке дозволяє власнику придбати на переважних умовах частку(и) засновника, який має намір їх продати. До того, як засновник, ініціатор продажу частки, запропонує свою частку(и) для продажу третій особі, він має направити таку ж пропозицію іншим засновникам, які мають право першої відмови, із зазначенням усіх істотних умов угоди. Якщо вони відмовляться від придбання, засновник має право продати свою частку(и) третій особі;

- Put option (опціон продавця) – право засновника вимагати від інших засновників викупу його частки(ок) в майбутньому на заздалегідь обумовлених умовах за заздалегідь обумовленою ціною;

- Call option (опціон покупця) – право засновника вимагати від інших засновників продажу йому своєї частки(ок) в майбутньому на заздалегідь обумовлених умовах, за заздалегідь обумовленою ціною.

Корпоративний договір може містити і засоби вирішення конфліктних ситуацій, які можуть виникнути під час діяльності товариства та пов'язані з управлінням товариством. Корпоративне право передбачає декілька варіантів, які можуть бути включені до корпоративного договору:

- Russian roulette (російська рулетка) – таке вирішення тупикової ситуації, при якому один із засновників направляє іншому, із яким не може домовитися про важливі питання управління бізнесом, пропозицію про придбання його частки. При цьому інший засновник має тільки два варіанти: або продати першому засновнику свою частку на умовах, ним запропонованих, або придбати частку у першого засновника на тих самих умовах.

- Texas shoot-out (техаська перестрілка) – вирішення тупикової ситуації, при якому обидві сторони направляють заздалегідь обраному посередникові запечатані конверти із зазначенням ціни й умов, на яких кожна сторона готова викупити частку другої сторони. Конверти з пропозиціями розкриваються одночасно. Виграє та сторона, чия запропонована ціна виявиться вищою, і переможець зобов'язаний викупити частку сторони, яка програла, за запропонованою ним же високою ціною.

- Dutch auction (голландський аукціон) – це таке вирішення тупикової ситуації, при якому сторони, як і в Texas shoot-out, направляють свої пропозиції незалежному посередникові, проте переможець (сторона, яка запропонувала найвищу ціну) викуповує частку сторони, що програла, за ціною, запропонованою цією ж стороною, що програла.

- Cooling-off/Mediation (переговори / медіація) – вирішення тупикової ситуації, при якому сторони заздалегідь домовляються, що для вирішення такої ситуації вони вдадуться до посередництва незалежного консультанта, який повинен буде зробити свій висновок щодо розумного виходу із ситуації. Як правило, якщо сторони не зможуть домовитися й не погоджуються на варіант вирішення, запропонований незалежним консультантом, компанія підлягає ліквідації;

- Deterrence approach (стримуючий / застрашливий підхід) – рішення, яке служить певною штрафною санкцією для сторони, яка ініціювала процедуру. Коли одна із сторін направляє другій стороні повідомлення про настання тупикової ситуації, із цього моменту призначається незалежна оцінка часток кожної із сторін і визначається їх ринкова вартість. Як тільки оцінка проведена, сторона, яка направила повідомлення про вирішення тупикової ситуації, має або викупити акції другої сторони за ціною 125% від їх ринкової вартості, або продати другій стороні свій пакет акцій за ціною 75% їх ринковій вартості.

Корпоративний договір також може містити і інформацію відмінну від інформації, яка буде вказана в статуті, а отже, буде не публічною і збереже приватний характер. Зрозуміло, що корпоративний договір не буде

превалювати над статутом, оскільки корпоративний договір буде передбачати, а статут буде втілювати передбачене договором.

На що слід звернути увагу – на те, що положення про корпоративний договір в законі не прописані доволі розвернуто з більшими подробицями напевно за вже сталою практикою, яка склалась в Україні і за якою до більшості законів та кодексів вноситься численна кількість поправок, змін та уточнень після того як закон або кодекс переходить із теоретичної в практичну площину.

На нашу думку, доцільно було би визначити у дослідженні про корпоративний договір такі суттєві моменти. Перше – це істотні умови корпоративного договору, наявність яких в тексті автоматично підтверджує його чинність, до істотних умов можна віднести предмет договору, де було би зазначено, з якою метою він укладається та які цілі переслідує. Наступною умовою визначаються права та обов'язки засновників товариства, їх повноваження. Далі умова, яка би регламентувала порядок та способи врегулювання корпоративних конфліктів. Однією з умов мала би бути умова, яка стосується виходу засновника з товариства і вступу нових засновників, які або набувають повноважень вибулого засновника, або набувають інших повноважень такого ж або ж урізаного змісту. Під урізаним змістом повноважень можна розуміти дорадчий голос при обранні виконавчого органу товариства або при розпорядженні майном товариства, інше.

Другим моментом на нашу думку є форма корпоративного договору. Законодавець пропонує просту письмову форму, але вона менш захищена, ніж нотаріальна форма – це по-перше, а по-друге – копія корпоративного договору, за умови нотаріального оформлення, буде зберігатися в нотаріуса і може слугувати своєрідним еталоном, якщо між засновниками виникне спір щодо його змісту. Таким чином, не порушуючи вимоги щодо конфіденційності, встановленої в законі, засновник може ознайомитись з копією договору у нотаріуса та порівняти із своїм екземпляром і копією спірного екземпляру.

До речі, передбачаючи конфіденційність укладання корпоративного договору, законодавець не врахував наступного – того, що саме конфіденційність може стати на заваді визнання договору (наприклад, на відчуження майна товариства) нікчемним, оскільки сторона, права якої порушено не зможе навести корпоративний договір як доказ недобросовісних намірів сторін договору, укладеного на порушення корпоративного договору.

Підсумовуючи, можна констатувати, що законодавець запропонував доволі цікавий інструмент регулювання діяльності товариств, але зважаючи на відсутність конкретних та обов'язкових вимог, за яких цей інструмент буде працювати, можна сказати, що цей інструмент або залишиться декларацією, або після апробації на практиці, зазнає суттєвих змін, які відповідним чином будуть відображені в законі.

Наступною новелою, яка власне прямо впливає з корпоративного договору та пов'язана із виконанням його умов, оскільки виступає своєрідною гарантією – це безвідклична довіреність (стаття 8 Закону). Ця довіреність видається з метою виконання або забезпечення виконання зобов'язань учасників як сторін корпоративного договору, предметом яких є права на частку у статутному капіталі або повноваження учасників. Для безвідкличної довіреності обов'язкова нотаріальна форма. Дія довіреності припиняється відповідно у випадку припинення зобов'язання, для виконання або забезпечення виконання якого вона видана.

Окрім корпоративного договору, законодавець вводить поняття договору про створення товариства (стаття 10 Закону). Це можна розцінювати як повернення установчого договору, який до 2004 року був обов'язковою частиною установчих документів товариства та фактично дублював статут товариства. Наразі законодавець відводить договору про створення товариства роль угоди, за якою засновники товариства домовляються про «порядок заснування товариства, умови здійснення спільної діяльності щодо створення товариства, розмір статутного капіталу, частку у статутному капіталі кожного з учасників, строки та порядок внесення вкладів та інші умови» [74]. Проте на

відміну від установчого договору, який діяв на рівні із статутом і втрачав свою чинність разом із припиненням державної реєстрації товариства, договір про створення товариства припиняє свою дію в момент державної реєстрації товариства як такий, який досяг мети в ньому визначеної.

Введенням договору про створення товариства законодавець фактично відновив, у новій формі, виключений з правового обігу установчий договір та надав йому значення інструменту, за допомогою якого засновники можуть до моменту державної реєстрації домовитись про найсуттєвіші умови створення і діяльності товариства, але який втрачає свою чинність після державної реєстрації та не дублює статут товариства, не збільшує загальну кількість установчих документів. Що може свідчити про намагання відповідати вимогам суспільства в їх сучасному аспекті.

Але більше за все вимогам сучасності та соціуму можна вважати ч.5 ст. 11 Закону, яка говорить про те, що «у статуті товариства зазначаються відомості про:

- 1) повне та скорочене (за наявності) найменування товариства;
- 2) органи управління товариством, їх компетенцію, порядок прийняття ними рішень;
- 3) порядок вступу до товариства та виходу з нього.»

Це всі обов'язкові відомості, які будуть зазначені в статуті. Таким чином в статуті вже не вказується місцезнаходження товариства, а отже воно його може змінювати, не вносячи змін до статуту, а отже стає більш мобільним; в статуті вже не вказують засновників, та їх персональні дані, розміри часток, а це також дає змогу змінювати їх склад, не вносячи змін до статуту. Розмір статутного капіталу у відповідності до вимог статті закону також в статуті не вказується, а отже у випадку його змін (в сторону збільшення чи зменшення) це ніяким чином не відобразиться в самому статуті. Внесені зміни дозволять усунути зайві організаційні дії, в тому числі нотаріальні процедури, що в свою чергу має посприяти господарській діяльності, надати більше свободи інвесторам, засновникам та органам управління товариства.

Доволі значні зміни в новому законі стосуються статутного капіталу.

По-перше, слід відмити, що законодавець врегулював питання так званих внесків у не грошовій формі, що доволі таки актуально для педагогічних, науково-педагогічних працівників, які зазвичай мають доволі великий масив інтелектуальних доробок на відміну від майна (грошових коштів, цінних паперів, тощо). В ч.3 ст. 13 Закону законодавець вказує, що «Вклад у негрошовій формі повинен мати грошову оцінку, що затверджується одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства. При створенні товариства така оцінка визначається рішенням засновників про створення товариства.» Таким чином, створюючи товариство педагогічні, науково-педагогічні працівники можуть звернутися до оцінювача та отримати грошову оцінку тих напрацювань та доробок які були ними створені як об'єкти інтелектуальної власності.

Наступні зміни, щодо формування статутного капіталу торкнулись термінів внесення внесків ч. 1 ст. 14 говорить про те, що «кожен учасник товариства повинен повністю внести свій вклад протягом шести місяців з дати державної реєстрації товариства», якщо ж учасник не встиг у встановлений строк внести вклад, то відповідно до ч. 2 ст. 15 йому надається додатковий строк який не може перевищувати 30 днів.

Доволі цікава новела стосується зменшення статутного капіталу, так ч. 2 ст. 19 зазначає, що «у разі зменшення номінальної вартості часток усіх учасників товариства співвідношення номінальної вартості їхніх часток повинно зберігатися незмінним». Вважаємо, що це може бути запобіжником в конфліктах між учасниками товариства та засобом захисту міноритарних учасників.

Значних змін зазнали переважні права учасника такі як вихід з товариства, механізм виключення зі складу учасників, спадкування часток.

Так для реалізації переважного права учасника передбачені наступні умови (строки, порядок повідомлення інших учасників, отримання від них згоди, укладання договору купівлі-продажу корпоративного права у вигляді

частки). Відповідно до ч. 2 ст. 20 Закону у інших учасників є строк у 30 днів для надання згоди або відмови у придбанні частки в учасника, який має намір її продати, оскільки якщо у цей термін ніхто з учасників не скористався своїм переважним правом то на 31 день, користуючись правом мовчазної згоди частка може бути продана третій особі. Якщо ж така згода була отримана, то відповідно до ч. 3 ст. 20 «такі учасники зобов'язані протягом одного місяця укласти договір купівлі-продажу пропонуваної до продажу частки (частини частки)» В ч. 6. ст. Закону передбачено, що «Статутом товариства може встановлюватися:

- інший порядок реалізації переважного права учасників товариства, розподілу відчужуваної частки (частини частки) між іншими учасниками товариства, відмови від реалізації переважного права учасників товариства.

- що учасники товариства не мають переважного права.

- обов'язок учасника товариства, який має намір продати частку (частину частки) третій особі, провести спершу переговори щодо її продажу з іншими учасниками товариства.

Слід вказати на певні суперечності між статтям Закону: так ст. 23 встановлює загальне правило, відповідно до якого у разі смерті або припинення товариства частка учасника переходить до його спадкоємця чи правонаступника без згоди учасників товариства і не вказує на можливі виключення з цього правила. Але із сутті ст. 24 Закону можна зробити висновок, що виключення з цього правила можуть бути прописані в статуті товариства, таким чином необхідно звернути увагу на внутрішні неузгодженості, які свідчать про невідповідність якості закону, як того вимагає ст. 8 Конституції.

Але попри такі неузгодженості, все ж таки необхідно погодитись з тим, що Закон намагається врахувати корпоративні конфлікти, які виникали до певного часу та попередити їх появу шляхом введення певних норм. Як приклад можна навести ч.2 ст.24 в якій обумовлено, що учасник товариства, частка якого у статутному капіталі товариства становить 50 або більше

відсотків, може вийти з товариства за згодою інших учасників. Ця норма спрямована на захист прав інших учасників та на мінімізацію негативних наслідків які можуть бути спричинені товариству.

Педагогічним та науково-педагогічним працівникам, які створюють товариство з обмеженою відповідальністю слід також звернути увагу і на ті нововведення, які стосуються отримання дивідендів. Так виплата дивідендів здійснюється за рахунок чистого прибутку товариства особам, які були учасниками товариства, пропорційно до розміру їхніх часток, грошовими коштами у строк, що не перевищує шість місяців з дня прийняття рішення про виплату. Законом також внесено застереження в ч. 5 ст. 26 суть якого полягає в тому, що посадові особи товариства, винні у введенні в оману учасників товариства щодо його фінансового стану, зокрема шляхом подання (включення) недостовірної інформації до документів товариства, що призвело до здійснення неправомірних виплат, несуть разом з учасниками солідарну відповідальність за зобов'язанням щодо повернення виплат товариству. Крім того, дивіденди не сплачуються тому учаснику, який повністю або частково не вніс свій вклад.

Найважливішими напевно із усіх новел в Законі слід вважати ті, які врахували існуючі прогалини в законодавстві, які були не закриті та не врегульовані відповідними нормами та стосувались управління товариством (загальні збори учасників та виконавчі органи).

Отже, відповідно до ст. 28 Закону органами товариства є загальні збори учасників, наглядова рада (у разі утворення) та виконавчий орган. Загальні збори визначаються як вищий орган товариства, який вирішує будь-які питання його діяльності. Новелою слід вважати порядок скликання загальних зборів, наведений у ст. 31 Закону, відповідно до якої збори можуть бути скликані за ініціативи виконавчого органу, наглядової ради (якщо така передбачена в товаристві), учасника або учасників які в сукупності володіють 10 і більше відсотками статутного капіталу, чого раніше в законодавстві визначено не було. До новел слід віднести і те, що загальні збори можуть бути проведені в у режимі відеоконференції, що дозволяє бачити та чути всіх учасників загальних

зборів одночасно та враховувати їх думки і пропозиції та в подальшому впроваджувати їх в діяльності товариства, а також можливості заочного голосування шляхом надання волевиявлення учасника в письмовому вигляді та нотаріально посвідченому, причому волевиявлення має бути безумовним за чи проти та голосування шляхом опитування. Останній спосіб голосування за ст. 36 Закону не може використовуватись при прийнятті рішень про:

- обрання та припинення повноважень членів наглядової ради та виконавчого органу;
- внесення змін до статуту товариства, прийняття рішення про здійснення діяльності товариством на підставі модельного статуту;
- злиття, приєднання, поділ, виділення або перетворення товариства, затвердження статутів правонаступників;
- ліквідацію товариства;
- визначення розміру статутного капіталу та розмірів часток учасників товариства у випадках, передбачених цим Законом;
- виключення учасника з товариства.

В новому законі нарешті було врегульовано питання проведення загальних зборів в товариствах, заснованих одним учасником, або мають одного учасника. Раніше такі збори оформлювались протоколом, як передбачено законодавством, що створювали певні складності в тому, хто є головою зборів, хто є секретарем зборів, яким чином відбувається голосування. Наразі це питання врегульовано в ст. 37 Закону яка встановлює, що рішення з питань, що належать до компетенції загальних зборів учасників, приймаються таким учасником товариства одноособово та оформлюються письмовим рішенням такого учасника.

Доволі цікавою є пропозиція введення в товаристві органу більш властивого для акціонерних товариств – наглядової ради. Так само, як і в акціонерних товариствах, на наглядову раду покладено контроль та регулювання діяльності виконавчого органу товариства в тому числі обрання виконавчого органу товариства та зупинення або припинення його

повноважень. Крім того, наглядова рада може перебирати на себе деякі повноваження загальних зборів окрім тих, що віднесені до їх виключної компетенції.

Що стосується власне виконавчого органу то Закон передбачає, що виконавчий орган товариства є одноосібним та має назву директор відповідно, якщо статутом не передбачена інша назва. У тому випадку, коли виконавчий орган товариства є колегіальним, то він носить назву дирекція і очолює його відповідно генеральний директор, якщо статутом не передбачено інші назви.

Досить важливим є визначення поняття «посадові особи» виведене в ч.1 ст. 42 Закону «Посадовими особами товариства є члени виконавчого органу, наглядової ради, а також інші особи, передбачені статутом товариства.», оскільки раніше це поняття визначено не було і для визначення посадових осіб товариства використовувались за аналогією закони та інші нормативно-правові акти. Тепер законом ця прогалина була ліквідована.

В цій статті також визначено і таке поняття як конфлікт інтересів, тобто конфлікт між обов'язком посадової особи діяти в інтересах товариства та її приватними інтересами. Закон власне не передбачає жорсткої заборони відносно участі в діяльності товариства сторони учасника конфлікту інтересів, а пропонує відповідно до ч. 6 ст. 42 повідомити в дводенний термін про виникнення конфлікту інтересів виконавчий орган та наглядову раду, а вони в свою чергу повідомляють учасників товариства.

Слід відзначити той факт, що цей закон прояснює та дає визначення багатьом поняттям, які доволі значний час вже використовуються в господарській діяльності, проте без належного правового обґрунтування. Так ст. 44 Закону дає визначення, який правочин слід вважати значним: у тому випадку, коли вартість майна, робіт або послуг, які є його предметом, перевищує 50 відсотків вартості чистих активів товариства, то такий правочин слід вважати значним, а до ст. 45 Закону визначає правочин таким, відносно якого є зацікавленість, якщо він укладається, наприклад, посадовою особою

товариства або учасником, який володіє часткою в розмірі 20 відсотків статутного капіталу товариства, або його афілійованими особами.

В діяльності будь-якого підприємства настає період коли виникає питання його реорганізації. Якщо мова йде, як в нашому випадку, про педагогічних, науково-педагогічних працівників, які створили товариство з обмеженою відповідальністю, можливо припустити, що, наприклад, викладачі гуманітарних дисциплін вирішили відокремитись від викладачів технічних дисциплін, зберігши при цьому певні доробки, які були напрацьовані під час спільної праці. Такий механізм передбачено Законом та має назву виділу товариства та регламентовано ст. 47 за якою виділом є створення товариства якому за розподільним балансом передаються усі права та обов'язки товариства, з якого воно виділяється, причому останнє не припиняється.

Можлива інша ситуація, коли педагогічні, науково-педагогічні працівники вирішили об'єднати зусилля для надання комплексу знань з декількох різнорідних дисциплін і мають намір об'єднати свої товариства – така ситуація врегульована в ст. 49 Закону та має назву злиття. В результаті злиття створюється нове товариство, якому попередні товариства передають свої права та обов'язки.

Закон також регулює порядок припинення товариства шляхом приєднання (ст. 50), за яким права і обов'язки передаються правонаступнику за передавальним актом, поділу (ст. 51), за яким права і обов'язки передаються правонаступнику за розподільним балансом та перетворення (ст. 52), коли відбувається зміна організаційно-правової форми товариства, наприклад, педагогічні, науково-педагогічні працівники вирішили перетворити створене ними товариство з обмеженою відповідальністю в акціонерне.

До новел, пов'язаних з припиненням товариства, слід віднести договір про припинення товариства (ст. 53). Вказаний договір регулює, на яких умовах буде передаватись майно (передавальний акт, розподільний баланс) права та обов'язки, розмір часток розмір часток кожного учасника у статутному капіталі кожної юридичної особи- правонаступника або коефіцієнти конвертації часток в

акції (якщо правонаступниками є акціонерні товариства), склад органів юридичних осіб- правонаступників та інші умови.

Окремо слід вказати на таку новелу, як конвертацію часток учасників товариства. Потреба конвертації часток продиктована тим, що правонаступникам товариств, які припинилися, не можуть належати частки у власному статутному капіталі. Таким чином, якщо товариство припинилось в процесі поділу, то частки його учасників конвертуються в частки у статутному капіталі товариств- правонаступників із збереженням співвідношення між частками учасників у капіталі товариства та кожного товариства- правонаступника. Якщо товариство припиняється внаслідок злиття, то частки його учасників конвертуються із збереженням співвідношення між частками учасників у межах сукупної частки таких учасників у статутному капіталі товариства- правонаступника. У тому випадку, коли товариство припиняється шляхом виділу товариства, частки у статутному капіталі товариства, з якого здійснюється виділ, конвертуються в частки цього товариства і товариства, що виділилося, та розподіляються між учасниками із збереженням співвідношення часток учасників товариства, що існувало до виділу. Ну і в тому разі, коли припинення відбувається у формі перетворення, то частки товариства, яке перетворюється конвертуються в частки товариства- правонаступника та розподіляються між учасниками із збереженням співвідношення.

Підбиваючи підсумок нашого дослідження, можемо зробити висновок, що, на жаль, відсутнє правове регулювання такої діяльності як репетиторство, яку, проте, здійснюють як педагогічні, так і науково-педагогічні працівники. На нашу думку було б доцільно все ж таки прийняти відповідні закони або внести зміни до вже прийнятих законів, які регулюють освітні послуги, а також додати вказану діяльність до Класифікатора видів економічної діяльності з присвоєнням відповідного коду. Це дозволило би вивести з тіні та легалізувати діяльність педагогічних та науково-педагогічних працівників, які займаються репетиторством, що в свою чергу могло по-перше, сприяти якості надаваних послуг через укладання відповідного договору, який був би підставою для

виникнення спільних зобов'язань. По-друге, доволі-таки сприятливо би позначилось на соціальній сфері як в плані зайнятості, так і в плані додаткових надходжень до бюджету.

Таким чином, у випадку, коли питання легалізації діяльності буде вирішено прийняттям відповідних законів, педагогічні та науково-педагогічні працівники змогли би реалізувати своє право на здійснення підприємницької діяльності та створити господарське товариство у формі товариства з обмеженою відповідальністю.

Як видно з дослідження, прийнятий Закон України «Про товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю» підсумував накопичений як практичний, так і судовий досвід та практику, що в свою чергу дозволило врегулювати не вирішені раніше питання та дати визначення певним поняттям. З іншої сторони, Закон не переобтяжений термінами, визначеннями, в ньому майже відсутні складні нормотворчі побудови та логічні конструкції, можна сказати, що це один з небагатьох прозоро написаних законів. Закон проводить від початку заснування товариства до моменту його припинення, з його тексту зрозуміло, яким чином створюється товариство, хто є його засновниками і якими правами вони користуються, хто здійснює управління товариством та яким чином воно припиняє свою діяльність. Саме така докладність, можна сказати, зрозумілість тексту закону дозволяє педагогічним, науково-педагогічним працівниками використати його з метою створення товариства з обмеженою відповідальністю, як прояв підприємницької ініціативи для подальшого здійснення господарської діяльності з метою отримання прибутку та для досягнення економічного та соціального ефекту.

РОЗДІЛ VII

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ НАУКОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Розвиток інформаційних відносин у сучасному суспільстві неможливо уявити без використання електронного документообігу в цілому та електронних підписів у тому числі. Електронний документообіг є одним з тих інструментів, що в змозі забезпечити потреби сьогодення в швидкому інформаційному обміні. А використання електронного цифрового підпису, що підтверджує оригінальність документа і надійно захищає його від підробок, – є ефективним вирішенням проблеми перевірки дійсності отриманої інформації або підтвердити факт укладення договору з урахуванням відстані між сторонами договірних відносин. Документи можуть бути засвідчені електронним цифровим підписом і передані до місця призначення протягом декількох секунд, адже електронний документ передається за допомогою швидкісних телекомунікаційних систем, однією з яких є, приміром, Інтернет. За таких умов усі учасники обміну електронними документами незалежно від відстані мають однакові можливості в електронному інформаційному обміні.

Міністерство освіти і науки України та Американські Ради з міжнародної освіти ASTR/ACCELS підписали Меморандум щодо впровадження в Міністерстві освіти і науки України модернізованої системи електронного документообігу. Згідно з документом, МОН отримає допомогу у вигляді послуг, необхідних для модернізації, адаптації та постачання відповідного апаратного й програмного забезпечення, а також потрібне обладнання.

Впровадження електронного документообігу проходитиме за фінансової підтримки Агентства США в рамках проекту Альянс сприяння прозорому управлінню освітою в Україні (Альянс UTEMA) з Міжнародного Розвитку USAID. Технічним партнером виступає Майкрософт Україна. За основу буде

взято систему електронного документообігу Адміністрації Президента України, яку безкоштовно передадуть і адаптують під потреби МОН. Державне підприємство 'Інфоресурс' адмініструватиме систему, а Міністерство освіти і науки України є головним бенефіціаром проекту. Партнерами проекту в майбутньому також стануть заклади вищої освіти в рамках розвитку електронної системи фінансової звітності.

Отже, можна сказати, що документообіг з використанням електронного цифрового підпису невдовзі посяде домінуюче місце у системі опрацювання, підготовки, підписання та надсилання документа, оскільки традиційні схеми: розроблення проекту документа в електронному вигляді, створення паперової копії для підпису, пересилання паперової копії з підписом, розгляд паперової копії, перенесення її на комп'ютер – видаються малоефективними, трудомісткими та такими, що потребують забагато часу.

Запропоновані інформаційні технології дають можливість закладам вищої освіти більш ефективно і творчо вирішувати економічні та соціальні проблеми.

Електронний документообіг є об'єктом правового регулювання, і сьогодні в Україні вже діє апробована система нормативно-правового забезпечення його функціонування. Проте, система норм права в цьому елементі інформаційного права не є бездоганною, і це об'єктивна проблема – від часу прийняття базових законів у сфері регулювання електронного документообігу минуло майже 10 років, проте й до цього часу не усунено всіх прогалини у правозастосуванні даного елемента національного законодавства.

Вдосконалення та оновлення нормативно-правової бази України, створення спеціальних юридичних норм сприятиме ефективному впровадженню та функціонуванню електронного документообігу. Для регулювання правовідносин у сфері інформаційних технологій Верховна Рада України в різний час ухвалила кілька Законів України:

- "Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах" від 5 липня 1994 р. № 80/94-ВР.

- «Про Національну програму інформатизації» від 4 лютого 1998 р. № 74/98-ВР;
- «Про обов'язковий примірник документів» від 9 квітня 1999 р. № 595-XIV;
- «Про Національну систему конфіденційного зв'язку» від 10 січня 2002 р. № 2919-111;
- «Про електронний цифровий підпис» від 22 травня 2003 р. № 852-IV;
- «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 р. № 851-IV;
- «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 р. № 1280-IV.

Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг» встановлено основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів.

Проте, подальший розвиток сфери електронного документообігу поставив цілу низку питань правового характеру, розв'язання яких є предметом даної роботи: удосконалення правового регулювання електронного документообігу в Україні, створення правових засад для належного функціонування електронного документообігу, врегулювання правових проблем в процесі застосування електронного цифрового підпису.

Закон України «Про електронний документ і цифровий підпис» [85] покликаний встановити правові основи використання електронних документів і застосування цифрового підпису, визначити основні вимоги, що пред'являються до електронного документа і цифрового підпису, а також основні правила здійснення електронного документообігу. Цим нормативним актом, вводиться безліч нових правових понять та правових механізмів, які раніше не використовувались у державному регламентуванні правовідносин в галузі інформації.

«Закон не містить в собі поняття інформації, але оперує поняттям «інформація в електронній формі». Так, відповідно до статті 3 Закону, електронним документом є інформація в електронній формі, створювана,

структуровані, оброблювана, збережена, передана за допомогою комп'ютера, інших електронних пристроїв або програмних і технічних засобів, підписана у відповідності з цим законом цифровим підписом» [85]. При цьому, електронна інформація розглядається законом лише в контексті електронного документа. Це є досить важливим фактом, оскільки, таким чином, держава встановлює можливість офіційного розгляду електронної інформації тільки при її відповідності визначеним критеріям. А саме, згідно п.1. статті 5 Закону, електронний документ повинен відповідати таким основним вимогам:

- створюватися, оброблятися, зберігатися і передаватися за допомогою програмних і технічних засобів;

- містити реквізити, що дозволяють підтвердити його справжність, тобто одну або кілька цифрових підписів, відповідних умовам та вимогам, передбаченим цим законом;

- створюватися і використовуватися способом і у формі, що дозволяють ідентифікувати укладача електронного документа;

- бути представленим (відтвореним) у формі, доступній для сприйняття людиною;

- бути доступним для його неодноразового використання.

Відразу ж хочемо звернути увагу на невідповідність вказаних вище характерних рис електронного документа, оскільки вони в цілому не містять в собі обов'язковості неодноразового використання самого електронного документа. Справа в тому, що оскільки самим законом вказується на можливість появи в майбутньому різних носіїв інформації та способів оперування з нею, відповідно неможливо заперечувати той факт, що певні системи створення електронної інформації можуть носити разовий, повторно невідтворюваний характер. У той же час однозначне віднесення подібної вимоги до суперечності визначення електронного документа, може спричинити серйозні негативні наслідки, аж до визнання тієї чи іншої електронної інформації недійсною тільки на підставі відсутності можливості бути неодноразово відтвореною повторно.

«Говорячи про електронний документ, необхідно чітко уявляти категорію і поняття «документ» взагалі. Чіткого законодавчого визначення документа немає. Це, на жаль, дає можливість досить широкого трактування понять документа, що, в свою чергу, відбивається і на розумінні електронного документа. В даному контексті, аналізуючи сучасні доктринарні дослідження в цій галузі, найбільш точним, з нашої точки зору, є визначення документу як письмового акту, результату вольових дій людини, в якому міститься виділена за цілями і призначенням інформація (з необхідними реквізитами) про події, стан, факти, дії і обставини, зафіксовані на матеріальному носії у певній організаційній формі та форматі, які дозволяють людині його однозначно сприймати та ідентифікувати безпосередньо або за допомогою інструментально-технічних або програмно-апаратних засобів» [91].

При цьому, створення будь-якого документа нерозривно пов'язане із застосуванням певних правових процесуальних дій і процедур: підготовка тексту документа, порядок його підписання, перевірка його достовірності, включення ідентифікаційних даних його укладача або підписала документ, процесуальні правила використання документа як доказу в суді, система реєстрації підпису (наприклад, зразок підпису громадянина в його паспорті, банківські картки із зразками підписів) і багато іншого.

Повертаючись до національного законодавства, визначаючи нові правові поняття й механізми, закон обумовлює обіг електронних документів, порядок їх створення та використання, а також створення та правовий статус електронного підпису, як обов'язкового елемента електронного документа, що додає йому властивість достовірності.

«Згідно ст.3 Закону, під електронним документообігом визнається сукупність процесів створення, оброблення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, зміни та / або знищення електронних документів із застосуванням інформаційних і телекомунікаційних технологій» [85]. Особливістю даного законодавчого акту є створення так званих посередників в електронному документообігу. Держава встановила, що подібним

посередником є особа, яка в установленому порядку або за дорученням укладача і / або адресата електронного документа організує і управляє системою електронного документообігу та / або надає послуги, пов'язані з електронним документообігом. При цьому, виходячи з аналізу закону, можна зробити висновок, що посередник є представником тієї особи, яка бажає здійснити ту чи іншу операцію у відношенні електронної інформації.

Тим не менш, з одного боку, зазначений посередник є необов'язковим елементом документообігу, оскільки законодавець вказує на можливість, а не на обов'язок звернення за слугами посередника. З іншого боку виділення посередника як самостійного суб'єкта електронного документообігу, поряд з такими суб'єктами: як заклади вищої освіти, Міністерство освіти і науки України, фізичні та юридичні особи; держава, в особі органів публічної влади; міжнародні організації; центри сертифікації відкритих ключів – відображає особливий статус посередників.

Вважаємо вкрай негативним той факт, що розглянутий нами закон жодним чином не обмовив ні правовий статус посередника в документообігу, ні його функцій та компетенції, ні обсяги його повноважень, ні вимоги до професійних якостей співробітників даних посередників. Більш того, проаналізувавши закон, залишається незрозумілим, чи є посередник фізичною особою або юридичною особою, чи є він підприємцем і має на меті отримання прибутку, і якщо так, то якою є процедура реєстрації подібних посередників.

«Як уже згадувалося, основним елементом електронного документа є цифровий підпис. Згідно ст.3 Закону цифровий підпис – невід'ємний реквізит електронного документа, отриманий в результаті криптографічного перетворення електронного документа з використанням закритого ключа і призначений для підтвердження дійсності електронного документа» [85]. Опускаючи технічні питання і проблеми, хочемо звернути увагу на наступне.

Можна стверджувати, що цифровий підпис також є певною інформацією, набором символів, складеної за певною процедурою. Причому законом встановлюється зміст цифрового підпису, що включає в себе відкритий і

закритий ключ. Закритим ключем, згідно зі ст.3 Закону є унікальна цифрова послідовність, сформована засобами цифрового підпису і призначена для створення цифрового підпису. Відкритим ключем є – унікальна цифрова послідовність, сформована засобами цифрового підпису, відповідна пов'язаному з ним закритому ключу і призначена для перевірки справжності цифрового підпису.

Повертаючись до тексту закону - він містить у собі серйозні внутрішні протиріччя. Так, згідно п.1 ст.8 Закону електронний документ є справжнім, якщо він:

- 1) підписаний особою, уповноваженою в установленому порядку підписувати власноручним підписом подібний документ на паперовому носії;
- 2) підписаний справжнім цифровим підписом укладача, зазначеного в документі.

Зазначені положення для встановлення автентичності електронного документа роблять необхідною перевірку як мінімум двох фактів: чи належним чином особа підписала документ і чи підписала вона його за допомогою цифрового підпису. Однак, п.2 даної ж статті вказує, що перевірка справжності електронного документа здійснюється шляхом перевірки дійсності цифрового підпису засобами цифрового підпису. У наявності певне протиріччя та необґрунтоване звуження перевірки дійсності електронного документа, оскільки в ході перевірки виключається встановлення факту підпису документа належною особою. Дані факти розкривають іншу проблему в правовому регулюванні правовідносин пов'язаних з цифровими підписами. Справа в тому, що процедура встановлення повноважень тієї чи іншої особи на сьогоднішній день не дозволяє «безконтактне», «віддалене впізнання», зважаючи на присутність елементів безпосереднього аналізу представляються документів. Наприклад, для визначення факту володіння конкретною особою повноваженнями керівника підприємства необхідно вивчити чотири документи: свідоцтво про реєстрацію підприємства, установчий акт підприємства (що містить в собі повноваження керівника / представника підприємства),

протоколу загальних зборів про обрання керівника або витягу з державного реєстру підприємств містить в собі інформацію про керівника фірми і безпосередньо посвідчення особи керівника, який підтверджує, що саме даний громадянин є тією особою, яка зазначена у всіх вищеперелічених документах. Причому вивчення даних, у тому числі і фотографічних, посвідчення особи завершує дану процедуру.

Ситуацію обтяжує і той факт, що отримання електронного документу, підписаного цифровим підписом точно встановлює тільки те, що, за допомогою цифрових засобів підпису, було введено певний набір цифр, які входять у зміст цифрового підпису. Вважаємо, що в даному випадку нормативне регулювання даної галузі спочатку було проведено з порушенням логіки регулювання суспільних відносин взагалі, і цивільних зокрема. Так, без чіткого дозволу питання про встановлення особистості осіб, які підписують електронний документ, неможливо розглядати питання укладення угод, виникнення прав та обов'язків осіб, їх відповідальності. Тим більше, що без визначення суб'єкта правовідносин і можливості це здійснити взагалі не може існувати правовідносин як таких.

У розвиток вищесказаного, вважаємо обов'язковим звернути увагу на іншу прогалину в правовому регулюванні правовідносин у зазначеній області. Ст.40 Закону не встановлює відповідальності за підписання електронного документа, наслідком чого стало нанесення збитку третім особам. У зв'язку з цим, на наш погляд має бути встановлено презумпцію вини власника електронного підпису.

Власник сертифікату відкритого ключа несе відповідальність за збитки, заподіяні внаслідок підписання електронних документів з використанням його закритого ключа іншими особами, в тому числі в період від вимоги призупинення дії або відкликання сертифікату відкритого ключа до внесення у встановлений термін відповідної відмітки до реєстру сертифікатів відкритих ключів, за винятком випадків, коли власник сертифіката відкритого ключа представляє докази того, що електронний документ був підписаний іншою

особою. Особа несе відповідальність за наслідки підписання електронних документів, нехай навіть якщо і не вона їх підписала, до тих пір, доки не буде доведено протилежне.

В даному випадку ми вбачаємо порушення презумпції невинності, існуючої в кримінальному праві. За нормами кримінального законодавства шахрайством є незаконне отримання майна іншої особи шляхом обману або зловживання довірою. Також, Кримінальний кодекс України містить відповідальність за несанкціонований доступ до комп'ютерної інформації, тобто до інформації, що зберігається в комп'ютерах, на машинних носіях, у комп'ютерній системі чи мережі, сполучений з знищенням, пошкодженням, модифікацією, блокуванням або копіюванням інформації, порушенням роботи комп'ютерів, комп'ютерних систем або мереж. У випадку, коли інша особа, ніж власник цифрового підпису, уклав угоду з використанням електронного документа, або склав і направив третім особам електронний документ має юридичне значення, що завдало шкоди третім особам - вважаємо, очевидна присутність елементів шахрайства та несанкціонованого доступу до комп'ютерної інформації сполученого з копіюванням інформації (в даному випадку - інформації складової вміст цифрового ключа). Відповідно, вважаємо неприпустимим подібне нормативне регламентування відповідальності власників цифрового ключа, або ж його складових частин, яке допускає порушення базових принципів права.

Одночасно, існування цифрового підпису пов'язано з встановленим в законі Центром сертифікації відкритих ключів (складової частини цифрового підпису). В даному випадку, законодавець, з одного боку, вірно створив єдину систему сертифікації відкритих ключів, які підлягають державному ліцензуванню. Причому дана система в обов'язковому порядку задіяна в процесі створення самого цифрового ключа. Але з іншого боку, закон не визначає статус подібних Центрів, їх організаційно-правову форму, підпорядкованість і наявність мети у вигляді отримання прибутку від власної діяльності. Більш того, не ясна позиція законодавця в частині можливості

припинення діяльності центру сертифікації відкритих ключів, зазначена в ст.27 Закону. Не встановлено й мінімальне число Центрів для забезпечення нормального використання цифрових підписів. Вважаємо неприпустимим, нехай навіть теоретичну, можливість одночасного закриття всіх зазначених Центрів, в ситуації, коли це не забороняється законом. Відповідальність подібних Центрів також викликає стурбованість, що ґрунтується, в тому числі, і на розмитому правовому статусі цих суб'єктів.

Окремо хотілося б зупинитися на юридичній силі електронного документа. Одним з основних мотивів, що лежать в основі прийняття даного нормативного акту, є інтеграція електронних документів в загальний документообіг, який на сьогоднішній день заснований на матеріалізованій інформації, відображеній на фізично незмінних, самостійних об'єктах (в основному - на папері).

По-перше, згідно зі ст.6 Закону електронний документ визнається рівним за юридичною силою з аналогічним документом на паперовому носії, завіреним власноручним підписом. При цьому якщо відповідно до законодавства вимагається, щоб документ був оформлений письмово або представлений в письмовій формі, то електронний документ вважається відповідним цій вимозі. В даному випадку, держава встановлює певну правову базу для участі електронних документів в економічній та юридичній житті суспільства. Ця позиція підтверджується і положеннями п.5 ст.6 Закону – електронний документ визнається доказом, рівним за своєю значимістю письмовим доказам. Використання електронного документа як доказу не може бути заборонено через його електронну форму.

Одночасно необхідно звернути увагу і на певні упущення в регламентуванні питань, пов'язаних з дійсністю електронних документів.

Так згідно п.3 ст.6 Закону, якщо відповідно до законодавства вимагається, щоб документ на паперовому носії був завіреним печаткою, то електронний документ не вимагає такого посвідчення. Друк – є атрибутом юридичних осіб, і, в деяких випадках, фізичних осіб, уповноважених законом здійснювати деякі

державні функції. При цьому, скріплення реально існуючих «фізичних» документів печаткою найчастіше є обов'язковим елементом надання документам належної юридичної сили. Вважаємо помилковим такий підхід до скріплення печаткою документа, при якому дана дія розцінюється тільки як інструмент захисту документа, і ігнорується юридичний сенс друку. Більше того, численні нормативні акти постійно вказують на необхідність скріплення підписом і печаткою того чи іншого документа для надання йому певної правової сили. Вважаємо, що розглянутий пункт 3 ст.6 Закону створювався виходячи з технічного сенсу друку, при якому скріплення документу не несе на собі юридичного сенсу. При цьому, з аналізу розглянутого закону не випливає положення про те, що цифровий підпис включає в себе і заміну реального підпису і реального друку. Вважаємо, що дане питання підлягає терміновому вирішенню або шляхом створення цифрового друку, або шляхом зміни поняття цифрового підпису на цифровий сертифікат, який буде включати в себе і підпис і печатку, і бути певною узагальнюючою інформаційною константою.

Одночасно, в пункті 7 ст.6 Закону міститься ще одне явне протиріччя у діючому законодавстві. Так, даний пункт встановлює можливість нотаріального завірення електронного документа. В даному випадку, беручи до уваги той факт, що посвідчення особи, з'ясування її істинних намірів та відповідності волевиявленню, встановлення факту відсутності при підписанні документів тиску з боку третіх осіб, тощо – є обов'язком нотаріуса, і основою існування системи нотаріату взагалі, проведення «віддаленого» завірення чинності електронних документів без особистого спілкування з особами, що підписали документ, є неможливим і неприпустимим. Дане питання також слід вирішити шляхом виключення можливості нотаріального посвідчення електронних договорів, і засвідчення справжності електронного підпису на документах, які не є угодами. Можна сказати й про те, що будь-яка юридична дія, здійснення якої неможливе без виявлення справжніх намірів особи, її стану і поведінки (що прямо встановлюється законом), поки неможливо здійснити за допомогою

цифрового підпису, оскільки останній (і вся «електронна» система в цілому) як раз не дає можливості ці дії здійснити.

На сьогоднішній день, на підставі підзаконних нормативних актів даної групи, в рамках Національної інформаційної системи і всіх систем, що до неї входять, накопичено величезну кількість інформації у багатьох сферах життєдіяльності суспільства. Одночасно, існує ряд негативних моментів, які розкривають серйозні недоліки правового регулювання інформаційних правовідносин у цій області. Так, інформація поширюється на безоплатній та контрактній основі, як серед державних органів, так і громадських та професійних організацій, яким необхідна або є корисною для діяльності дана інформація. При цьому, вкрай негативною є відсутність відповідальності посадових осіб, носіїв публічно-правових відносин за достовірність поширюваної інформації. Вважаємо малоефективним і таким, що не відповідає масштабам всій Національної інформаційної системи, просте відсилання до судового розгляду у разі виникнення спорів або заподіяння шкоди при використанні інформації, отриманої за допомогою комп'ютерної техніки, в рамках автоматизованих інформаційних систем. Тим більше, коли з концентрацією величезної кількості інформації у одного власника (розповсюджувача) інформації в геометричній прогресії зростають і ризики навмисного або ненавмисного заподіяння шкоди третім особам, з використанням цієї самої інформації.

Також, досі не визначено правовий статус інформації, поширюваної за допомогою комп'ютеризованих інформаційних систем. Виникає ціла низка питань. Як сприймати отримувану інформацію? Як інформацію до відома, або ж як офіційну інформацію, рівнозначну наданій на паперовому носії з відповідною атрибутикою? Як фіксувати зображення на моніторі комп'ютера, з тим, щоб надалі існувала можливість апеляції до змісту отриманої інформації?

Окремо слід визначити проблему збереження таємниці під час передачі тими чи іншими органами інформації, в режимі поповнення або актуалізації баз даних. Виникає абсурдна ситуація, за якої інформація, яка повинна зберігатися

в таємниці, передається в єдину інформаційну систему на умови подальшого збереження її таємниці, вже новим власником. І це при тому, що кінцеві одержувачі подібної інформації також повинні зберігати таємницю. У підсумку, ми отримуємо ситуацію, коли однією і тією ж інформацією, що має статус таємниці (державної, нотаріальною, комерційної і т.д.) володіє широке коло осіб, який її зберігають.

Підводячи підсумок, хотілося б відзначити, що це лише деякі, базові моменти нормативного регламентування інформації, що відображають головні колізії та прогалини в даній області. Безумовно, окремого розгляду потребують питання існуючих в Україні «таємниць», конфіденційної інформації, інформації для внутрішнього користування, інші аспекти обмеження обігу інформації тощо. Тим не менше, думається, досягається головна мета - вказівка на основні «проблемні» точки «інформаційних правовідносин», а також, що не менш важливо - при роботі на практиці, підготовці документів, розгляді та підписанні договорів, направлення запитів і звернень, інших юридично значимих дій, пов'язаних або заснованих на інформації - фізичні особи і керівники, юристи, будь-яких юридичних осіб, будуть багато в чому готові до правових «сюрпризів», або можливим юридичним нюансам тієї або іншої дії. У будь-якому випадку - базове регламентування питань інформації та операцій щодо неї, завжди буде впливати на нормативне регулювання будь-яких інших правовідносин, пов'язаних з інформацією.

РОЗДІЛ VIII

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛУ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ ДЛЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

The transformation of the system from personnel preparation for public employment municipal level in decentralization power condition

Анотація: Актуалізується проблема трансформації системи професійної підготовки кадрів для публічної служби. Запропоновано модель особистості публічного службовця як об'єкт професійного навчання. Акцентовано увагу на змістових та процесних трансформаціях системи професійного навчання публічних службовців у пострадянських країнах. Концептуалізовано основні напрями та складові реформування системи професійної підготовки публічних службовців для потреб муніципальних утворень, визначено їх форми та механізми реалізації.

Ключові слова: персонал, публічна служба, підготовка персоналу, професійна підготовка, органи місцевого самоврядування.

Нова парадигма публічної служби в умовах глобалізації

Сьогодні в Україні відбуваються глобальні зміни державницьких, суспільних, управлінських, освітніх, культурних цінностей. В контексті цих змін зазнає трансформацій й сучасний інститут публічної служби. Дослідження проблематики формування системи публічної служби на сучасному етапі набуває дедалі більшої актуальності та практичного значення в умовах одночасної дії двох вирішальних чинників сучасного суспільства – глобалізації всіх елементів суспільного життя та децентралізації управлінських моделей реалізації публічної влади. Такі процеси стали узагальнюючою

характеристикою нинішнього етапу розвитку публічно-правових відносин, у тому числі відносин в сфері публічного управління та публічної служби.

Дійсно, з одного боку спостерігається уніфікація правових норм та соціальних практик публічного управління в умовах розвитку інформаційного суспільства. З іншого боку в умовах сталої демократії цілком природним є розширення повноважень, ресурсів та відповідальності органів публічної влади на місцевому та регіональному рівні, у тому числі територіальних громад.

Публічна служба під впливом часу та з розвитком держави, як «корпорації публічних служб» має змінюватися відповідно до потреб та інтересів суспільства, громади. У контексті розширення повноважень місцевого самоврядування, ураховуючи досвід європейських країн, одним з основних факторів розвитку територіальної громади виступає показник якості осіб, які приходять працювати в публічну сферу і їх ставлення до служби в ній. Іншими словами, на перший план виступає якість підготовки кадрів, насамперед, для муніципальних утворень.

У зв'язку з актуалізацією проблеми підготовки персоналу для публічної служби існує потреба у переосмисленні узагальнених характеристик системи професійної підготовки та розвитку персоналу публічної служби, її адаптації до нових реалій функціонування публічної влади.

Р.Б. Дінхардт та Дж. В. Дінхардт [98, с. 553–556] обґрунтували комплекс із семи принципів нової державної служби (NPS – New Public Service), до яких зокрема відносяться:

1. Служити, а не керувати.
2. Задовольняти потреби суспільства.
3. Думати стратегічно, управляти демократично.
4. Спільно служити всім громадянам, а не окремим з них.
5. Бути підзвітними суспільству.
6. Вважати цінністю людину, а не продуктивність діяльності.
7. Значення суспільства та публічної служби вище підприємництва.

Постмодерністська модель публічної служби, або, як її скорочено називають, Post-NPS (NPS – New public Service) формується в 90-х рр. ХХ ст., коли фокус уваги переводиться з ключових елементів раціонально-бюрократичної системи на публічних службовців як людей, їх індивідуальні свободи та гуманістичні чинники, що суттєво визначає ефективність публічного управління.

Основні категорії, які розкривають сутність цієї моделі:

- суспільні та особистісні цінності,
- гуманізм,
- організаційні цінності розвитку,
- організаційний клімат,
- відкритість організаційних систем, мережі.

Ця модель передбачає, що поліпшення якості трудового життя в організації (задоволеність від роботи і робочих відносин, якість керівництва, знання і компетентність, різноманітність інструментарію управління, організаційна культура і т.д.) зрештою зумовлює широкі соціально-економічні зміни в суспільстві.

«Так, надається суттєве значення суб'єктивним характеристикам людини – не лише мотивам її поведінки, а всьому спектру емоцій і почуттів, які впливають на відносини між реальними людьми. Прихильники цієї моделі вважають, що у сучасному глобалізованому світі публічне управління має ґрунтуватися на щирому і відкритому діалозі між усіма сторонами, у тому числі громадян з публічними службовцями» [99, с. 39–42].

Підвищує результативність та суттєво розвиває соціальний капітал партнерська модель публічної служби, яка обрана для подальшого впровадження сучасною Шотландією. Згідно з цією моделлю уряд, органи місцевого самоврядування та сервісні організації повинні підтримувати і розвивати зв'язки між собою та з населенням, створювати умови для розширення можливостей громадськості і територіальних громад щодо проектування та надання якісних публічних послуг.

Практично цю модель у Шотландії планується реалізовувати через політичну угоду між національним урядом і місцевим самоврядуванням, на підставі якої буде сформовано чіткий план дій для всіх залучених суб'єктів. До цього потенційні партнери розробляють і погоджують з урядом свої заходи. Так, вимогою цієї угоди має бути те, щоб створювалися партнерства навколо реальних проблем – для досягнення конкретних суспільно значущих результатів.

«Усі сторони мають визначити пріоритети і здійснити кроки, які забезпечують ефект зниження вартості публічної послуги та попиту на неї в більш довгостроковій перспективі. Для поширення позитивної практики та її продовження усі надавачі публічних послуг повинні публічно звітувати, як завдяки скоординованим діям і спільній роботі з партнерами досягаються кращі результати» [100].

Таким чином, аналіз світового досвіду концептуальної організації систем підготовки персоналу для публічної служби дозволяє зробити висновок про те, що нині превалюють партнерські моделі співучасті держави та громадянського суспільства у процесі формування інституту професійної публічної служби. Така співпраця дозволяє диверсифікувати джерела професійної підготовки та отримати синергетичний ефект від продуктивної взаємодії публічного управління та внутрішніх й зовнішніх стейхолдерів цього процесу.

Мотиваційні механізми формування особистості публічного службовця

Ключовим елементом у системі підготовки нової формації публічних службовців є формування готовності особистості до реалізації своїх ключових компетентностей в нових умовах.

«Аналіз теоретико-прикладних аспектів психологічних особливостей готовності державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування до професійної діяльності в умовах децентралізації свідчить про те, що цей феномен досить складний для пізнання об'єкт. Дослідники сфери

людинознавчих наук характеризують це явище, як правило, через опис індивідуально-психологічних і психофізіологічних якостей працівника системи «людина – людина», висвітлення його численних здібностей, умінь і навичок та професійних властивостей в контексті їх затребуваності під час виконання завдань» [94].

«У дослідженні В. Рибалки на основі синтезу наукових даних і напрацювань П. Анохіна, М. Бернштейна, Ф. Лерша, О. Леонтєва, О. Лур'є, В. Русалова, К. Платонова розроблено тривимірну психологічну структуру особистості. Вона охоплює такі взаємопов'язані виміри» [95]:

- соціально-психолого-індивідуальний – «вертикальний», який охоплює підструктури соціально обумовленої спрямованості, досвіду, психічних процесів, біопсихічних властивостей особистості. Важливими компонентами є спілкування та самосвідомість. Необхідність підструктури спілкування обумовлено її важливою, ключовою роллю у процесі соціалізації особистості та під час формування її адекватних психічних (інтелектуальних) якостей. А самосвідомість, або Я-підструктура становить, власне, «ядро особистості», яке потрібне для формування будь-якого уявлення про структуру особистості;

- діяльнісний – «горизонтальний» вимір особистості складають психічні процеси і функції, що виникають в результаті її взаємодії/комунікації із зовнішнім середовищем, діяльності та спілкування. Ця внутрішня психологічна структура має такі елементи, як мотиваційний, почуттєвий або емоційний, пізнавальний та діяльнісний поведінку;

- генетичний – «часовий» або «віковий» включає задатки та здібності як результат розвитку, темперамент та інші психофізіологічні якості.

З огляду на викладене, важливим з позицій визначення основи формування моделі психологічної готовності публічних службовців до професійної діяльності якісно нових умовах є забезпечення єдності і взаємодії компонентів тривимірної системи базових параметрів цілісної психологічної структури особистості.

Тому в процесі моделювання слід відображати не всі властивості особистості публічного службовця, а лише ті, які є суттєвими для готовності вирішення ним професійних завдань в рамках суттєво розширених повноважень, які несе децентралізація влади. Відповідний набір особистісних якостей має забезпечити появу такої інтегративної властивості публічного службовця муніципального рівня, як його психологічна готовність до професійної діяльності в умовах децентралізації влади та розширення повноважень і відповідальності територіальних громад.

«Американські фахівці у сфері психології праці, як правило, дотримуються «особистісного» підходу. Вони традиційно обмежують об'єм поняття професійні компетенції або якостями особистості, або знаннями, уміннями, здібностями, і використовують аббревіатуру KSAO» [96]:

- знання (knowledge);
- уміння (skills);
- здібності (abilities);
- інші характеристики (other).

В американській практиці схильні інтерпретувати професійну компетентність як важливий поведінковий аспект чи характеристику, що може виявлятися в ефективних або успішних діях.

Модель особистості публічного службовця органу місцевого самоврядування

Моделювання, як метод дослідження, сьогодні широко використовується і в науці, і в техніці, і на виробництві, і навіть у повсякденному житті. Модель служить, головним чином, для здобуття наочних уявлень про інші об'єкти.

Моделювання широко використовується у дослідженнях з державного управління, і це не випадково, адже використання її як методу, зумовлює значне підвищення якості розуміння ролі і місця систем, структур, сфер управління. Більшість науковців розглядають моделювання як інтегративний

метод, що дозволяє об'єднати емпіричне та теоретичне у дослідженні, поєднувати у ході вивчення публічного об'єкта побудову «наукової абстракції та експерименту» [97].

На наш погляд, модель особистості публічного службовця муніципального рівня має базуватися на врахуванні груп професійно значущих, соціально значущих та особистісно значущих якостей особистості. В основі моделі реалізується принцип пріоритету потреб та інтересів територіальної громади для публічних службовців муніципального рівня (табл.1).

Таблиця 1.

Класифікація якостей особистості публічного службовця

Професійно значущі якості	Соціально значущі якості	Особистісно значущі якості
Знання нормативно-правових документів	Організаторські, комунікативні навички та навички співробітництва	Творчість та ініціативність
Знання психологічних особливостей людини	Відкритість до проблем територіальної громади	Аналітичний склад розуму та критичність мислення
Інформаційна компетентність, медіа та комп'ютерні навички	Готовність до компромісів	Гнучкість і дивергентність мислення
Уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки	Ораторські вміння, знання етикету спілкування	Відповідальність за прийняті рішення та якість роботи
Розуміння вертикальних та горизонтальних ліній у міжсекторній взаємодії	Толерантність, розуміння співіснування різних культур та визнання їх розбіжностей	Пристаосування (адаптація) до різних ролей та рівнів відповідальності
Базове розуміння правових питань, пов'язаних з доступом до та з використанням інформації	Навички командної роботи, використання сильних сторін інших для досягнення спільної мети	Бажання і здатність навчатися протягом усього життя
Демонстрація старанності та позитивної робочої етики	Швидке і якісне реагування на реалізацію потреб територіальної громади	Кар'єрне зростання

В рамках такого підходу до основних професійно значущих якостей узагальнено слід віднести знання нормативно-правових документів, психологічних особливостей поведінки людини, сформована інформаційна компетентність, у тому числі й медіа та комп'ютерні навички, критичне мислення та вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки у процесі

професійної діяльності, розуміння вертикальних та горизонтальних ліній у міжсекторній взаємодії, позитивна етика у міжособистісній взаємодії тощо.

До соціально значущих якостей зараховано організаторські компетентності, навички командної роботи та навички співробітництва, відкритість і готовність до компромісів, ораторські вміння та знання етикету спілкування, толерантність, розуміння співіснування різних культур та визнання їх розбіжностей.

Особистісно значущі якості особистості публічного службовця повинні виражатися через творчість та ініціативність, здатність до аналізу та критичного мислення, гнучкість і дивергентність мислення, відповідальність за прийняті рішення, адаптивність до різних ролей та рівнів відповідальності, здатність навчатися протягом усього життя та побудова професійної кар'єри.

Формування особистості публічного службовця є складним динамічним процесом, який обумовлюється взаємним впливом зовнішніх та внутрішніх складових. Наступність систем вищої освіти та реального роботодавця (органу місцевого самоврядування) утворює зовнішню складову. До внутрішньої складової слід віднести особистісну мотиваційну сферу і рівень інтелектуального розвитку особи. При цьому інтелект можна вважати змістовним ядром особистості.

Таким чином, в контексті сучасних глобалізаційних викликів вбачається важливим створювати умови, що максимально сприятимуть тісній взаємодії закладів вищої освіти і реального роботодавця щодо формування особистості публічного службовця.

Трансформація змісту професійної підготовки публічного службовця для органів муніципального управління

Основні елементи моделі особистості публічного службовця муніципалітету покладено в основу формування нової моделі професійної

підготовки персоналу для органів місцевої влади з урахуванням логіки формування та оцінки якостей особистості:

- особистісно значущі якості формуються в процесі усього життя особистості та актуалізуються в процесі професійно-психологічного відбору до проходження процедури конкурсного відбору;

- соціально-значущі якості актуалізуються під час проходження стажування або перебування у кадровому резерві публічної служби. Вони оцінюються на основі експертних оцінок працівників кадрових органів та служб персоналу муніципальних утворень;

- професійно важливі якості мають бути актуалізовані у процесі конкурсного відбору під час складання іспитів та ситуативних завдань. Крім того процес формування професійно важливих якостей реалізується у різних формах підвищення кваліфікації, перепідготовки та професійного навчання публічних службовців. Як і інші складові моделі, професійно важливі якості продовжують формуватися особистістю працівника органу місцевого самоврядування у процесі проходження публічної служби та періодично оцінюються під час атестації.

Зміст підготовки фахівців публічної служби було апробовано методом експертних оцінок. Під час анкетування експертів (посадових осіб органів місцевого самоврядування) було виявлено пріоритети у змісті теоретичної та практичної підготовки бакалаврів та магістрів у сфері публічного управління та адміністрування. Результати експертних оцінок довели, що у процесі формуванні моделі спеціаліста публічної служби має бути дотримано логічну послідовність у формуванні особистісно важливих, соціально важливих та професійно важливих якостей особистості фахівця.

Сучасна публічна служба вимагає високого рівня професійної компетентності та професійного розвитку публічних службовців, проте системи професійного навчання (підготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації) публічних службовців, які сьогодні використовуються у більшості пострадянських країн, скоріше відповідають застарілим вимогам до змісту

освіти, ніж орієнтовані на перспективи трансформації інституту публічного управління. Зміст підготовки фахівців, підвищення їх кваліфікації переважно не враховує цілі та завдання сучасної, і абсолютно не орієнтований на логіку розвитку публічної служби у майбутньому. Це свідчить про наявність реальної потреби у трансформації такої системи, її адаптації до перспектив розвитку інституту публічної служби. Для такого висновку існують наступні підстави:

- визначення реальних потреб у професійному навчанні публічних службовців значною мірою відірвано від реальної практики публічного адміністрування;

- потребує удосконалення система моніторингу та оцінювання якості професійного навчання публічних службовців, з урахуванням сучасних стандартів якості освіти та компетентнісного підходу;

- в системі надання освітніх послуг з професійного навчання публічних службовців відсутній реальний механізм конкуренції, що робить її неефективною;

- із системи професійного навчання публічних службовців фактично виключено депутатів місцевих рад різного рівня, хоча ступінь їх включення в процес прийняття рішень в умовах децентралізації є суттєвим.

Усі ці та інші чинники спричиняють проблему неефективного використання бюджетних ресурсів, спрямованих на професійне навчання публічних службовців.

У зв'язку з цим актуальним завданням сьогодні є визначення стратегії, механізмів та методів формування сучасної ефективної системи професійного навчання публічних службовців у більшості пострадянських країн. Вирішення цієї проблеми забезпечить підвищення рівня професійної компетентності публічних службовців, дозволить враховувати потреби особистості у професійному розвитку впродовж життя та сприятиме впровадженню принципів належного врядування у практиці публічного управління.

Принциповим положенням, яке визначатиме стратегію розвитку інституту публічної служби є розуміння цього процесу як безперервного,

цілеспрямованого комплексу заходів, спрямованих на реалізацію особистісного та професійного зростання публічних службовців на основі інтеграції їх знань, компетентностей, умінь і навичок. З урахуванням цієї стратегічної мети, а також на підставі положень Меморандуму безперервної освіти Європейської Комісії нова модель професійного навчання публічних службовців має базуватися на таких принципах:

- мотивація у публічних службовців потреб у професійному розвитку;
- обов'язковість та безперервність професійної підготовки;
- цілеспрямованість та прогностичний характер системи;
- інноваційність та практична спрямованість системи;
- гарантованість фінансових ресурсів на професійне навчання публічних службовців.

Нова система професійної підготовки публічних службовців, як процес, обов'язково повинна включати сукупну послідовність взаємопов'язаних компонентів, а саме:

- прогнозування потреби у професійній підготовці на основі оцінювання ефективності діяльності кожного публічного службовця;
- державне фінансування системи професійної підготовки публічних службовців;
- формування мотивації публічного службовця на підвищення рівня власної професійної компетентності;
- оцінка якості професійної підготовки публічних службовців, їх сертифікація.

Трансформації у системі підготовки публічних службовців повинні забезпечити якість та безперервність навчання, створити належні умови для реалізації права публічних службовців на професійний розвиток, розширити спектр освітніх послуг у сфері професійного навчання публічних службовців, запровадити механізми реалізації безперервної освіти, що забезпечить розвиток професійної компетентності публічних службовців.

Враховуючи сучасні тенденції розвитку освітньої галузі, формами професійного навчання публічних службовців мають бути:

- здобуття фахової освіти за відповідними освітньо-професійними або освітньо-науковими програмами;
- довгострокове підвищення кваліфікації за загальними або спеціальними професійними програмами;
- короткострокове підвищення кваліфікації за програмами спеціалізованих навчальних модулів, семінарів, тренінгів;
- стажування на посадах публічної служби в органах публічної влади;
- корпоративні системи професійного навчання в органах публічної влади;
- самоосвіта публічного службовця.

Для побудови такої системи професійного навчання необхідно на основі компетентнісного підходу розробити та затвердити професійні стандарти публічної служби. Впровадження професійних стандартів всіх рівнів дасть можливість забезпечити якість підготовки публічних службовців в усіх формах професійного навчання.

Таким чином, трансформація системи підготовки кадрів публічної служби, у тому числі для потреб муніципального рівня сприятиме впровадженню стандартів державної політики в сфері професійного навчання публічних службовців, що дасть можливість створити сучасну цілісну, мобільну та гнучку систему професійного навчання з розвиненою інфраструктурою, ефективним управлінням і належним ресурсним потенціалом.

Таким чином, аналіз сучасного стану систем професійного навчання публічних службовців та підготовки персоналу публічної служби свідчить про те, що в умовах децентралізації влади та розширення повноважень муніципальних органів влади існує потреба у системному оновленні як змісту так і організаційних засад професійної підготовки осіб, на яких покладено виконання завдань і функцій держави. На муніципальному рівні такі зміни дозволять створити дієвий механізм постійного професійного розвитку посадових осіб, забезпечити неперервний характер цього процесу та вирішити проблему постійного удосконалення якості персоналу муніципальної влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. – М.: Весь мир, 2004. – 188 с.
2. Бек У. Что такое глобализация? – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
3. Вейль С. Укорінення. Лист до клірика. – К.: «Дух і літера», 1998. – 226 с.
4. Гидденс Э. Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь». – М.: Изд-во «Весь мир», 2004. – 120 с.
5. Кузнецов А.М. Этническое и национальное в политологическом дискурсе // ПОЛИС, 2007. – № 6. – С. 10-21.
6. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – М., 1956. – Т. 4. – С. 419-459.
7. Панарин А. Глобализация как вызов жизненному миру. За Хайдеггера // Сумерки глобализации: Настольная книга антиглобалиста: Сб. – Москва: ООО «Издательство АСТ: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – С. 123-154.
8. Перотті А. Виступ на захист полікультурності. – Львів: Кальварія, 2001. – 128 с.
9. Резолюції Комітету Міністрів Ради Європи // <https://www.coe.int/en/web/cm>
10. Фрідмен Т.Л. Лексус і оливкове дерево, Зрозуміти глобалізацію. – Львів, 2002 // http://chtyvo.org.ua/authors/Thomas_Friedman/Leksus_i_olyvkove_derevo_Zrozumity_globalizatsiiu/
11. Хелд Д., Гольдблатт Д., Макгрю Э., Перратон Д. Глобальные трансформации. – М.: Праксис, 2004. – 600 с.
12. Цимбал Т. Буттєвісне укорінення людини. – К.: НПУ ім. М.Драгоманова, 2005. – 219 с.
13. Шпенглер О. Закат Европы. Т. 2. – Мн.: ООО «Попурри», 1999. – 720 с.
14. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Республика, 1994. – 528 с.
15. Adler E., Barnett M. Security Communities. – Cambridge University Press, 1998. – 484 p.

16. Park R.E. Human Nature and Collective Behavior // American Journal of Sociology. 1927. Vol. 32. – № 5. – P. 13-21.
17. Кастельс М., Хіманен П. Інформаційне суспільство і держава добробуту. Фінська модель / М.Кастельс, П.Хіманен - К.: Ваклер, 2006. – С.340.
18. Дзюба І. Інновації інтелекту. Одухотворена істина чи бенкетування технологій / І. Дзюба // Віче. – 2002. – №9. – С. 32 – 35.
19. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д.Белл. - М.: АКАДЕМІА . – 2004. – 790с.
20. Гоулднер А.У. Наступаючий кризис западной социологии / А.У. Гоулднер – М.: Наука, 2003. – 575с.
21. Героименко В.А. Личностное знание и научное творчество / Под ред. М.А. Слемнева. – Мн. : Наука и техника, 1989. – 208 с.
22. Иванов Н.Б. Творец и его жертва: к онтологии иллюзии / Н.Б. Иванов // Вестник Санкт-петербургского университета. Серия 6. Философия, политология, социология, психология, право. – 1994 – №4. – С. 29 – 38.
23. Рыбалко Е.Ф., Рудкевич Л.А. Творческая продуктивность и возраст / Е.Ф. Рыбалко, Л.А. Рудкевич // Вестник Санкт-петербургского университета. Серия 6. Философия, политология, социология, психология, право. – 1994. – №4. – С. 88 – 90.
24. Морозов А.В., Чернилевский Д.В. Креативная психология и педагогика: Учебное пособие / А.В. Морозов, Д.В. Чернилевский. – М.: Академический Проект, 2004. – 2-е изд., испр. и доп. – 560 с.
25. Мяло К. На круги своя: перед вызовом глобализации / К. Мяло // Россия XXI век. – 2005. – №2. – С. 92 – 103.
26. Регирер Е.И. Развитие способностей ученого / Е.И. Регирер. – М.: Наука, 2003. – 223 с.
27. Менжулін В.І. Психобіографічне підґрунтя психоаналітичних відкриттів та поняття «творчої хвороби» / В.І. Менжулін // Наукові записки. Філософія та релігієзнавство. Національний університет «Києво-Могилянська Академія». – 2008. – № 76. – С. 11 – 18.

28. Beyond the Unconscious: Essaus of Henri F. Ellenberger in the History of Psychiatry, introduced and edited by Mark S.Mikale. – Priceton: Princeton University Press, 1993. – XII, 428 p.
29. Литературные манифесты западноевропейских романтиков / Собрание Текстов. вступит. статья [с. 5-43] и общ. ред. А.С. Дмитриева; М. : Изд-во МГУ, 1980. – 638 с.
30. Beyond the Creative Industries: Mapping the Creative Economy in the United Kindom (February 2008) [Electronik resourse] / ed/ by P.L. Higges et al. – London, February 2008.
31. Howkins J. The Creative Economy:How People Make Money from Ideas / Howkins J. – London: Penguin Books, 2007. – 270 p.
32. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее / Р. Флорида. – М. : Классика-XXI, 2007. – 432 с.
33. Landry, C., The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators, Earthscan Ltd, UK &USA, 2000, p. 14, 35-39, 182-189.
34. Четтертон П. Чем вымощена дорога в креативный город. Журнальный клуб «Интелрос» Неприкосновенный запас. - №2, 2010/ Электронный ресурс: <http://magazines.russ.ru/nz/2010/2/ch22.html>
35. Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения, демократия / Рональд Инглхарт – М.: Фонд либеральная перспектива, 2011. – 576с.
36. Бергер П. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман Т; Пер. Е. Руткевич. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.
37. Поппер К. Открытое общество и его враги: В 2-х т. / К. Поппер – М.: 1992. – Т2. – 320 с.
38. Мацеевич И. Креативное общество: в поисках релевантной социальной теории // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2010. – 2. – С. 98–111.
39. Креативная лаборатория: диалог творческих практик: Монография / Ред.-сост. О.А. Карлова. – М. : Академический Проект, 2009. – 476 с.
40. Анисов А.М. Креативность // CREDO NEW теоретический журнал. №1. – 2007. – С 27-34.

41. Йоас Х. Креативность действия / Х. Йоас. – СПб. : Алетейя, 2005. – 345 с.
42. Лакан Ж. Семинары / В ред. Ж. – А. Миллера. – М.: ГНОЗИС: Логос / кн. 1 / Пер. с франц. М. Титовой, А. Черноглазова. – 1998. – 425 с.
43. Безгін І. Д., Семашко О.М, Ковтуненко В. І. Театр і глядач в сучасній соціокультурній реальності // Соціально-культурні виміри українського театру: ретроспектива, стан, тенденції. – Київський державний інститут театрального мистецтва ім. І. К.Карпенка-Карого. – Ч. І. – Київ : КФНВК “Наука”, 2002. – 336 с.
44. Житомирський соціально-інтерактивний «Театр життя» // Електронний ресурс – Режим доступу: <http://zt-news.org.ua/index.php?newsid>.
45. Ковтуненко В. І. Український театр у період сучасних суспільних трансформацій. – Київський державний інститут театрального мистецтва ім. І. К. Карпенка-Карого. – 2002. – 185 с.
46. Мельничук І. М. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій: автореф. ... докт. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / І.М.Мельничук. – Тернопіль, 2012. – 42 с.
47. Наконечна О. В. Зміна призначення театру як соціального феномену в руслі ознак часу // Аркадія - 2004. - № 4 . – С.19-21.
48. Триколенко С. Образи в «Образі» / С. Триколенко. // Український театр. – 2012. – №4. – С. 16–17.
49. Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д.е.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2012. – 660 с.
50. Форум-театр: формула виходу из кризиса / Д.Доусэт, Е.Еделева,, И.Захарченко и др. – Британский совет в Украине. – К.,2007. – 66 с.
51. O’ Toole J. Emma’s Dilemma: the Challenge for Teacher Education in Drama / J. O’Toole // Key Concepts in Theatre / Drama Education. – Rotterdam / Boston / Taipei : Springer Science and Business Media, 2011. – P. 13–19.

52. Блюмкин В. А. Мир моральных ценностей / В. А. Блюмкин – М.: Наука, 1986. – 97 с.
53. Глазунов В. В. Олигархические трансформации : монография / В. В. Глазунов. – Запорожье : КПУ, 2011. – 364с.
54. Майерс Д. Социальная психология / Дэвид Майерс. – 7-е изд. – СПб.: Питер, 2009. – 794 с.
55. Мізес Людвіг Ф. Лібералізм у класичній традиції / Людвіг Ф. Мізес // Лібералізм: Антологія / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолокип, 2002. –93 с.
56. Ортега-и-Гассет Х. Новые симптомы /Хосе Ортега-и-Гассет // Проблемы человека в западной философии. – М.:Наука, 1988. – С. 202-206.
57. Федоров Н. Ф. Философия общего дела. Т. 1. / Н. Ф. Федоров // Сочинения. – М., 1982. – С. 310-362.
58. Щербакова Н. В. Влияние латентной идеологии на процесс трансформации ценностных ориентаций украинской молодежи / Н. В. Щербакова // Культурологічний вісник : науково-теоретичний вісник Нижньої Наддніпряни. – Запоріжжя : Просвіта, 2014. – Вип. 33. – С. 249-253.
59. Щербакова Н. В. Трансформационные процессы, происходящие в ценностном базисе украинской молодежи под влиянием культуры: философский аспект / Н. В. Щербакова // Культурологічний вісник : науково-теоретичний вісник Нижньої Наддніпряни. – Запоріжжя : Просвіта, 2014. – Вип. 32. – С. 196-200.
60. Щербакова Н. В. Ідеологічний супровід трансформацій ціннісних настанов молоді як детермінанта оптимізації розвитку її моралі: філософський аспект [Текст] / Н. В. Щербакова // VERSUS. Науково-теоретичний часопис. – 2015. – № 1(5) 2015. – С. 89-94.
61. Микитентко Є. В. Загальні проблеми реалізації правового статусу внутрішньо переміщених осіб // Юридичний науковий електронний журнал. 2015. – № 4. – 315 с.

62. Козинець І. Г., Шестак Л.В. Міжнародні стандарти захисту та допомоги внутрішньо переміщеним особам // Молодий вчений. – 2014. – № 12 (15) частина 1. – 328 с.
63. Шульженко І.В. Юридичні гарантії для внутрішньо переміщених осіб в галузі соціально-трудових правовідносин: проблеми реалізації та ефективності // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: Збірник наукових праць Донецького юридичного інституту МВС України – Кривий Ріг – 2017. - № 1 (59). - С. 53-60.
64. Офіційний веб-портал Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.msp.gov.ua/news/14748.html>.
65. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/249753713>.
66. Мордовец А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина / А. С. Мордовец; под ред. Матузова Н.И.; М-во внут. дел. РФ. Сарат. высш. шк. – Саратов, изд-во Саратов. высш. шк. милиции, 1996. – 287.
67. Пересунько, В. І. Щодо поняття юридичних гарантій та їх класифікації // Вісн. Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка. Сер. Юрид. науки. – 2002. - № 48. – С. 312-315. – ISSN 1728-2195.
68. Словарь иностранных слов : около 19000 сл. / науч. ред. А. Г. Спиркин [и др.]. – 15-е изд., испр. - М. : Рус. язык, 1988. – 606 с. – ISBN 5-200-00317-2.
69. Юридический энциклопедический словарь / гл. ред. А. Я. Сухарев. – 2-е изд., доп. – М. : Сов. энц. – 1987. – 527 с.
70. Головченко, В. А. Юридична термінологія : довідник / Головченко В. А., Ковальський В. С. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 219 с. – ISBN 966-7302-31-8.
71. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 1. – Ст. 1.
72. Конституція України.

73. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 40-44. – С. 356.;
74. Господарський кодекс України від 16.01. 2003 № 436-IV // Офіційний Вісник України – 2003. - № 11. – С. 462;
75. Про господарські товариства : Закон України від 19 вересня 1991 р. № 1576-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49.– Ст. 682;
76. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59093
77. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59093
Закон України «Про товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю»
78. Рекомендації ВГСУ № 04-5/14 від 28.12.2007. Офіційний сайт ВГСУ
79. Пленум Верховного Суду України Постанова 24.10.2008 №13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів»
80. Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин :Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 28.12.2007 р. за № 04-5/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v5_14600-07/print1448270751479958
81. Гура Р. М. Товариство з обмеженою відповідальністю (правовий аналіз) / Р. М. Гура, Н. М. Божагора // Вісник Академії адвокатури України. - 2007. - Число 3. - С. 75-78.
82. Гарагонич О. Припинення корпоративних відносин з ініціативи учасника ТОВ шляхом виходу із товариства / О. Гарагонич // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2012. – № 2(5). – С. 110–117.
83. Цікало В.І. Корпоративні права: поняття, ознаки та класифікація / В. І. Цікало // Право України. – 2010. – № 11. – С. 102–110.

84. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Українська енциклопедія», 2004.
85. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
86. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003 р. № 852-IV. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
87. Про телекомунікації: Закон України від 18.09.2003 р. № 1280-IV. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
88. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 31.05.2005 р. № 2594-IV. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
89. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України від 09.01.2007 р. № 537-V. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
90. Азаров Д.С. Злочини у сфері комп'ютерної інформації: кримінально-правове дослідження. – К.: Атіка, 2007. – 308 с.
91. Грехов А. М. Електронний бізнес (Е-комерція): навчальний посібник / Грехов А. М. – К.: Кондор, 2008. – 302 с.
92. Дергачова В.В. Глобалізація бізнесу та Інтернет-маркетинг: перспективи і проблеми: [монографія] / Дергачова В. В., Скибіна О. О. / Дон ДУЕТ ім. М. Туган-Барановського. - Донецьк, 2007. – 216 с.
93. Кормич Б. А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: навч. посібник / Кормич Б. А. – К: Кондор, 2004. – с. 245.
94. Розвиток та модернізація системи навчання та підвищення кваліфікації – запорука професійної компетентності державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nads.gov.ua/sub/krym/ua/publication/content/39383.htm
95. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості : / Рибалка В. В. навч. посіб. – К. : ІЗМН, 1996. – 286 с.
96. Європейський досвід державного управління : курс лекцій / уклад. : О. Ю. Оржель, О. М. Палій, Ю. Д. Полянський [та ін.] ; за заг. ред.

- О. Ю. Оболенського, С. В. Сьоміна, А. О. Чемериса [та ін.]. – К.: НАДУ, 2007. – 76 с.
97. Ягупов В. Педагогіка: навч. посібник / Василь Васильович Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.
98. Denhardt R. B. The New Public Service: Serving Rather Than Steering / R. B. Denhardt, J. V. Denhardt // Public Administration Review. – 2000. – Vol. 60. – P. 549–559.
99. Denhardt R. B. The New Public Service. Serving, not steering / R. B. Denhardt, J. V. Denhardt. – expanded edition. – New York : Business Park Driv, 2007. – 240 p.
100. Commission on the future delivery of public services.– Produced by APS Group Scotland. – 2011. – 90 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Цимбал Тетяна Володимирівна, д. філос. н., професор, доцент кафедри філософії і соціальних дисциплін Криворізького національного університету (м. Кривий Ріг)

Амірова Раїса Іскандарівна, к. філос. н., доцент, доцент кафедри гуманітарних і правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг)

Ніколенко Ксенія Вікторівна, к. філос. н., доцент кафедри гуманітарних і правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг)

Орлова Ольга Ігорівна, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук Криворізького економічного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (м. Кривий Ріг)

Полякова Вікторія Ярославівна, к. п. н, доцент кафедри менеджменту і публічного адміністрування Криворізького економічного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (м. Кривий Ріг)

Щербакова Ніна Володимирівна, к.ф.н., ст.викладач кафедри суспільно-гуманітарних наук Таврійського державного агротехнологічного університету (м. Мелітополь)

Шульженко Ігор Владиславович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних і правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг).

Гігін Олексій Вікторович, асистент кафедри гуманітарних і правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг)

Шурупова Катерина Володимирівна к.ю.н., доцент кафедри філософії і соціальних наук ДВНЗ «Криворізький національний університет» (м. Кривий Ріг)

Орлов Валентин Валентинович, к. н. держ. упр., доцент, доцент кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Криворізького економічного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (м. Кривий Ріг)

Мазурок Петро Петрович, д.е.н., проф., професор кафедри економіки та підприємництва ДВНЗ Криворізького економічного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (м. Кривий Ріг)

Наукове видання

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ .**

Монографія

Відповідальний редактор   **К.В. Ніколенко, к.філос.н., доц. каф.**
Науковий консультант   **І.В. Шутьженко, к.ю.н., доц.**

Технічний редактор   А.Г. Петровська

Комп'ютерна верстка   А.Г. Петровська

Формат 60×84/8. Ум. др. арк. 17,03. Обл.-вид. арк. 6,85.

Видавець Р. А. Козлов
вул. Рокоссовського, 5, 3, м. Кривий Ріг, 50027
097-192-20-77
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4514 від 01.04.2013 р.